

## Le Bon Gusztáv: Tudomány és okkultizmus\*



gyetlenegy tudós se dicsekedhetik azzal, hogy örökre felszabadult a hit befolyása alól. A tökéletlenül ismert tüneményeknél ő is kénytelen teóriákat és hipotéziseket alkotni, amik megint csak oly hiedelmek, melyeket pusztán alkotóik tekintélye fogadtat el. Még a nagyon tanulmányozott tüneményeket is, mivel nem kísérletezhetünk valamennyivel, kénytelenek vagyunk hittételszerűen elfogadni. Klasszikus műveltségünk is voltaképpen csak azon nyugszik, hogy elhisszük azt a tudományt, melyet a mesterek tekintélye erőszakol reánk. Ezért kell néha kísérleti tudománnyá átalakulnia, hogy bebizonyítsa a tanítványnak, a reá kényszerített állítások bizonyíthatóságának lehetőségét s hogy megtanítsa őt arra, hogy a teljes bizonyosság egyetlen fegyverei: a megfigyelés és a tapasztalás.

Mivel tudásunk összességét lehetetlen tapasztalatilag bizonyítanunk, egyszerűen nevetséges Descartes-nak ez a tanácsa (*Discours de la méthode*): „Ne fogadjunk el soha igaznak semmit, amit nyilvánvalóan igaznak meg nem ismerünk és vessünk el mindent, mint nem igazat, mihelyt a legcsekélyebb kétségünk támad”. Ha Descartes megkísérelte volna gyakorlatilag is alkalmazni ezt a tanítást, számos oly dolgot nem fogadott volna el igaznak, ami ma mosolygásra indít bennünket. De őt magát is épen úgy hatalmába tartotta a hit, mint valamennyi kortársát és utódjainak általános többségét is. Sőt bátran állíthatjuk, hogy véleményeinknek és meggyőződéseinknek elemző kritikája teljesen lehetlenné tenné a társadalom fennállását. A hit szerepe tehát épen az, hogy elkerüljük az ilyen elemző kritikát. Mivel pedig a tudós kénytelen hittételként elfogadni a tudomány igazságainak nagy részét, ne csodálkozzunk, ha néha épen olyan

\* Szerző szíves engedelmével közöljük ezeket a részleteket *Les opinions et le croyances* (Paris, 1911. Ernest Flammarion) című munkájából, mely úttörő fejtegetéseire már szemlénk januári számában felhívtuk olvasóink figyelmét.

A szerk.

hiszékeny, mint a tudatlanok; mert a nem szakmájába vágó dolgokban alig áll fölöttük.

E szempontok magyarázzák meg, hogy a kiváló tudósok néha a legképtelenebb illúziók áldozatai lesznek. Munkánk e részében minden elfogultságtól menten azt igyekszünk megértetni, hogy bizonyos okkultista babonákat, melyek nagyon hasonlítanak a régi varázslás praktikáihoz, miképen fogadhattak el valóban kiváló tudósok is. Mivel az összes tapasztalatokat nem lehet megismételni, a tekintély elve lett, amint már fentebb is mondtam, legfőbb vezetőnk. Hiszünk annak a szerzőnek, akinek tekintélyt biztosít az állása, abban az egyébként nagyon is helyes föltevésben, hogy semmikép se fogja kitenni magát a megcáfoltatásnak, téves állítások hirdetésével. A legtöbbször valóban így is van ez. De a szuggesztió hatalma oly nagy, hogy még a nagyon pozitív tények tekintetében is megtévedhet a kiváló elme és valóságnak vélheti képzeletének látomásait. Az N sugarak hírhedt esete, amikor híres fizikusok megmérték törési indexét ezeknek a sugaraknak, melyekről később kiderült, hogy nem is léteznek: nagyon figyelemreméltó példája ennek. Annak bebizonyítására, hogy a tekintély, a szuggesztió és a kimondott vélemény elfogadásának ragadóssága miképen szülhet téves hiedelmeket és véleményeket még a legkiválóbb elméknél is, példáinkat kizárólag a bölcseknek elismert emberek közül válogatjuk ki. A legmeglepőbbek egyike az a kaland, melynek körülbelül negyven évvel ezelőtt a Tudományos Akadémiának csaknem összes tagjai áldozatul estek s amelyről Daudet *L'Immortel* című híres regényét írta. Az akadémikusok többsége s kiváltképen az örökös titkár, egyáltalában nem kételkedett abban, hogy Newton, Pascal, Galilei, Cassini, stb. állítólagos levelei valódiak s ebben a hitben éltek egészen addig, míg maga a csaló meg nem vallotta a hamisítást. Mihelyt a tekintély varázsa eloszlott, rögtön gyalázatosnak jelentették ki a levelek stílusát, melyet addig csodálatosnak és méltónak mondtak ama nagy szellemekhez, akiknek tulajdonították őket. A bizonyítás, illetőleg a valódiság kinyomozása ebben az esetben nehéz lehetett a nem szakember tudósokra nézve s természetesen egyik társuk tekintélyére támaszkodott. A valóság azonban mégis az, hogy az akadémia szakembereit épen oly könnyű volt megcsalni, mint a tudatlanokat. Ám a fentebbi ellenvetés nem állhat meg más, újabb esetre vonatkozólag, ahol a tévedést kizárólag szakemberek követték el.

A legkülönösebb kollektív csalódások egyike, melyet a tekintély s a vélemény ragadóssága szült, mindenesetre az volt, melyet tizenöt évvel ezelőtt egy híres fizikus, *Becquerel*, a műgyetem fizika-tanára oktrojált a tudományos világra. Hosszasan leírta és többszörösen fejtegette a Tudományos Akadémia jelentéseiben gondos kísérleteit, melyek szerinte kétségtelenül bebizonyították, hogy az uránium sarkításra, törésre és tükrözésre képes sugarakat bocsájt ki, amelyek következképpen azonosak a foszforeszkáló testekből kisugárzó fénnnyel. Három éven át,

bár volt egy francia fizikus, aki az ellenkezőt állította, a híres akadémikus megmaradt ebben a tévedésben, melyet Európa minden tudósa együtt vallott vele. Csak akkor jöttek rá a tévedésre mikor egy amerikai tudós, aki a nagy távolság miatt nem érezte a francia tudós tekintélyét, bebizonyította, — ami nagyon is könnyű volt — hogy ezek a sugarak se meg nem törnek, se nem tükröződnek: lényegileg tehát egészen mások, mint a fény. A tudományos következmények szempontjából óriási volt ez a tévedés, s az a tény, hogy három esztendeig a világ összes tudósa benne éltek, teljesen érthetetlen lenne a pszichológia magyarázatai nélkül.

Az N sugarak esete, amelyekre már fentebb céloztam, még ennél is tipikusabb; mert nem csupán a tekintély szerepét világítja meg, hanem a szuggeszióé és a megtévelyedés ragadóságáét is. Itt ugyanis nem csupán elfogadott kísérletekről és kritika nélkül előlegezett bizalomról van szó, mint a megelőző esetben, hanem olyan megfigyelésekről, melyeket egész csomó fizikus pontosoknak és helyeseknek jelentett ki, mert azt képzelte, hogy megismételte s eképen bebizonyította azokat. Noha ez az eset nagyon ismeretes, főbb vonásaiban mégis megismétlem. A Tudományos Akadémiának egyik kiváló levelező-tagja, *Blondlot*, híres fizikatanár, azt vélte konstatálni, hogy a testek nagy része sajátságos sugarakat bocsájt ki, melyeket ő N sugaraknak nevezett el. Felismerhetők, illetőleg konstatálhatók voltak a villódzásra gyakorolt hatásukból, s fényhullámuk hosszát egész pontosan meg lehetett mérni. Mivel a szerzőnek nagy tekintélye volt, állítását vita nélkül elfogadta a francia tudósok többsége s többen meg is ismételték ezeket a kísérleteket, melyekben pontosan ugyanazt tapasztalták, amit a szerző szuggereált nekik, hogy tapasztalják. Két éven át a Tudományos Akadémia jelentései számtalan jegyzet közöltek a legkiválóbb fizikusoktól: Broca, Becquerel, Bichat, stb. napról napra egyre csodálatosabb tulajdonságokat közöltek ezekről a sugarakról. Becquerel még azt is jelentette, hogy kloroformizálta a sugarakat; más kitűnő tudósok, nevezetesen d'Arsonval, rajongó felolvasásokat tartottak róluk. A Tudományos Akadémia, szükségesnek vélvén, hogy ezt a roppant fontos fölfedezést megjutalmazza, megbízott tagjai közül többet, köztük Mascart fizikust, hogy magánál a szerzőnél vizsgálják meg és konstatálják kutatásainak pontosságát. A küldöttség álmélgodva tért vissza, s az Akadémia ötvenezer frank jutalmat szavazott meg a feltalálónak.\*

Ez idő alatt a külföldi tudósok, kikre a francia fizikusok tekintélye semmi hatással sem volt, hasztalan ismételték meg a kísérleteket: ezek nem sikerültek. Ekkor többen elhatározták,

\* Kezdetben tisztán arra szánták, hogy kizárólag csak az N sugarak fölfedezését jutalmazzak vele, de az utolsó pillanatban, túlságos óvatosságból amit a bizottság némely tagja kifogásolt is, a jelentés az ötvenezer frankot különös megkülönböztetés nélkül, teljes munkásságáért ítélte oda Bondlotnak.

hogy magánál a feltalálónál fogják megfigyelni a sugarakat. A *Revue scientifique* ekkor egyetemes ankétet rendezett a világ összes fizikusaival. Ennek az ankétnek az eredménye végzetes és lesújtó volt az N sugarakra. El kellett ismerni, hogy pusztán csak a szuggesztió és az elmebeli megtévelyedés szüleményei voltak s hogy valóságban sohasem léteztek. Lerombolatván ez a szuggesztió, egyetlen francia fizikusnak sem sikerült még csak egyszer is látni ezeket a sugarakat, melyeket meggyőződésük szerint azelőtt annyiszor láttak. A rájuk vonatkozó közlemények, melyektől eddig hemzsegték a Tudományos Akadémia jelentései, ettől fogva hirtelen és teljesen megszűntek. E szerint tehát a hivatásos fizikusok két esztendőn keresztül annyira hittek e sugarak létezésében, hogy még pontosan meg is tudták mérni őket, holott pedig csak az ő képzeletükben éltek s tisztára a szuggesztió szüleményei voltak. Ez a csodálatos eset együtt mutatja be a tekintély, a szuggesztió és a vélemény megmételtyezésének hatalmát. Élénk világosságot vet a dogmák, számos történelmi esemény és valamennyi okkultista tünemény genezisére. Erre az utolsóra vonatkozólag azt mondhatjuk, hogy a megfigyelők szuggesztiókból élnek, s ha látjuk, hogy mit képesek elhitetni még a tudósokkal is, megérthetjük szerepük fontosságát és jelentőségét a csodálatos tünemények genezisében.

Itt csak azokat a híres tudományos illúziókat akartam vizsgálni, melyeknek oly életbevágó fontosságuk van a tényekre. Ezért még csak egyetlenegyem említek fel. Pár évvel ezelőtt Lippmann egyik tanítványa azt hitte, fölfedezett egy új igazságot: a mozgásban levő elektrizált test nem téríti ki a delejtűt. E jelentékeny fontosságú fölfedezést egy teljesen ismeretlen ember tette ugyan, de mivel kísérleteit Lippmann felügyelete alatt és segítségével végezte, ennek nagy tekintélye hasznára volt, úgy hogy az összes fizikusok hittek neki, egészen addig, míg egy külföldi tudós bebizonyította, hogy a tanár és tanítványa a legképtelenebb tévedésnek áldozatai.

Kivéve a hamisító leveleit, jegyezzük meg: hogy csakis tudományos dolgokról volt szó, melyeket pontosan lehet mérni és rideg megfigyeléssel lehet ellenőrizni. Különböznél is éppen ezért, a tudományos tévedések előbb-utóbb végre mégis mind kiderülnek. A még fejlődő tudományoknál, minő az orvostudomány is, ahol a bizonyítás roppant nehéz, mert sohasem tudni, mily eredmények tulajdoníthatók a szuggesztióknak és melyek az orvosságnak, a tévedések nagyon is gyakoriak. Azokat felsorolni annyit jelentene, mint az orvostudomány történetét megírni és kimutatni, hogy az elméletek, orvosságok és okoskodások minden negyedszázadban változnak. Így csak egy-két példát idézek. Vagy ötven év előtt a tüdőgyulladásnak érvágás útján való gyógyítását az orvostudomány egyik szép hódításának tekintették. Értékét elegendően bebizonyították tekintették ama statisztika által, hogy, hála az ő segítségének, 100 beteg közül csak 30

pusztul el. Ennek az értékes rendszernek alkalmazása addig tartott, míg egy éleselméjű orvos, London egyik homeopatha kórházát meglátogatva, konstataulta, hogy a tüdőgyulladások mortalitása nem volt nagyobb 5%-nál, míg Franciaországban 30%-ra rúgott. Ez a tény fénysugárként hatott. Minthogy — mondották — a homeopatha orvosságok túl gyöngék arra, hogy hassanak, a valódi kezelés a be nem avatkozás. Ezt az elvet alkalmazva, a mortalitás azonnal arra a számra szállott le, mint Franciaországban. Vagyis az orvosok az érvágás által betegek 25%-át ölték meg. Ma ahelyett, hogy a szóban forgó operációval gyöngítsék erőiket, alkohollal igyekeznek azokat fokozni.

A vakbélgyulladás gyógyítása miatt is számos beteg vérzett el a sebész kése alatt, holott igen gyakran egyszerű hashajtóval is meglehetősen volna gyógyítani őket, eltávolítván azokat a bélparazitákat, melyek a betegséget okozzák, ahogyan később Guiart professzor bebizonyította.

E példák szaporítása fölösleges ahhoz, amit be akartam bizonyítani. Remélem, az olvasó meggyőződött arról, hogy tudományos véleményünk nagyobb részét nem ismereteink, hanem hitünk szerint kell kvalifikálni. Dogmák lévén, bizonyos befolyások alatt keletkeznek, minők: a tekintély, az állítás, a szuggesztio, a vélemény ragadóssága stb., amelyek mind nagyon távol állanak a józan észről, de viszont sokkal hatalmasabbak nála.

Ugyanezeket a mozgató rugókat csakhamar meg fogjuk találni ismét néhány tudósnál az okkultista dogmák modern kialakulásában. Azoknak a nagy dogmáknak, hitelméleteknek kialakulása és elterjedése, melyek hosszú századokon át vezették s vezetnek még ma is az emberiséget, nagyon nehéz probléma. Vizsgáljuk ezt a kérdést egy modern „vallás” példájában: az okkultizmusban, mely épen úgy tele van csodákkal, mint az előtte keletkezett vallások. Ha megállapítjuk, hogy ama valószínűtlen dolgokat, melyek később ábrándképeknek bizonyultak, nehézség nélkül fogadták el kezdetben kiváló tudósok is, akkor tapasztalati úton bizonyítottuk be, hogy az intelligenciának semmi szerepe nincs a vallás kialakulására és hogy a vallás érzelmi és rejtélyes elemeinek hatása alatt áll és fejlődik.

Ervelésem egyébként független lesz az okkultista vallások szupponált értékétől, mert legkivált azokra a tényekre fogok hivatkozni, melyeket később maguk a hívők is képzelődésnek ismertek el, noha kezdetben több tudós is tapasztalati tényeknek jelentette ki őket. Ez a bizonyítás tapasztalati úton fogja megvilágítani a vallások keletkezésének és elterjedésének mechanizmusát; de mivel egyetlen vallás sem támad és alakul ki egyszerre és egész teljességében, nekünk is szükségünk lesz rá, hogy először azokat a megelőző vallásokat vizsgáljuk, melyekből a modern okkultizmus származott.

Az ember mindig vágyott arra, hogy megismerje sorsát és támogatást nyerjen azoktól a természetfölötti hatalmaktól, melyekről azt hitte, hogy körülveszik. Ebből a szükségből

születtek a mágia különböző formái. Ezt a mesterséget valamennyi nép gyakorolta történetének minden szakában. A nekromancia, az asztrológia, a jóslás, melyek csak ágai, mind divatban és használatosak voltak az ókorban. Az ókori mágiának legáltalánosabb formája volt a jóslás, melynek kijelentéseit a modern médiumokhoz nagyon hasonló személyek értelmezték. Az így nyert jóslatokba vetett hit általános volt. Rómában a mágia államvallás volt, melynek papjait, akiknek az volt feladatuk, hogy a természetfölötti tüneményeket magyarázzák, auguroknak hívták. Ezeknek jelentékeny szerepük volt; a hadvezérek kikérték tanácsukat, mielőtt megütköztek az ellenséggel s jóslataik néha megsemmisítették a törvényeket is. Az augurok kollégiumát csak időszámításunk negyedik évszázadában oszlatta fel Theodózius császár, a kereszténység növekvő befolyásának nyomása alatt. Az antik világ hite általános volt ezekben a jóslatokban, melyeket magasabbrendű lényeknek tulajdonítottak, akik hasonlók voltak a modern spiritizmus szellemeihez. Bizonyos orákulumoknak, például Delphi orákulumának akkora volt a híruk, hogy az antik világ minden részéből zarándokoltak hozzá jóslatért és tanácsért. De az orákulumok elhallgattak s a pogány mágia eltűnt a kereszténység diadalával. Ám a középkorban ismét feltámadt a varázslat neve alatt. Szerepét és hatalmát jól ismerjük; bár ezerszámra égették meg őket, ismét és ismét megjelentek a varázslók. S az Egyháznak ezt a veszedelmes erős vetélytársát nem annyira a kínzások törték meg és nyomták el, mint inkább maga az idő.

A bűbájosságot és varázslást mindig az ördög segítségével üzték. Ha a számtalan tanúbizonyosság, a macacsul ismételt állítások, még az élet árán is, elegendők lennének bebizonyítani valamely tény létezését: semmisen volna kétségtelenebb módon bebizonyítva, mint a boszorkányság létezése. Mert valóban tömérdek azoknak az embereknek a száma, akik bevallották, hogy seprűnyélen lovagolva röptek a levegőben és hogy szerelmi viszonyuk volt az ördögökkel. A boszorkányság tényei, melyek vörös fonálként vonulnak végig az egész középkoron, mindenesetre a pszichológiának legkülönösebb s mégis legkevésbé megmagyarázott tüneményei. A szugesztio és az elmeragályozás szerepe nagy arányokban nyilatkozik bennük. A boszorkánypörök folyamán a különböző országokban kivett vallomások egybehangzók, a sátánról adott leírások azonosak, minthogy mindenütt azonos a mód is, ahogyan boszorkányok gyülekezni szoktak szombat este. Úgy látszik, hogy semmiféle egyéni érdek nem befolyásolta e hallucináló emberek lelkét. Az ördög valóban keveset adott nekik cserébe örök életükért s a varázslók tudták, hogyha rájuk bizonyul a boszorkányság, a legretentőbb kínzásokban lesz részük. Egyébként ritkán volt szükség a kínpadhoz folyamodni, hogy rábírájék a bűbájosokat állítólagos bűnük bevallására. A vádlottak szívesen, sőt örömmel írták le a boszorkányünnep jeleneteit. Az ördög a legkülönözőbb alakban várta őket:

mint varangyosbéka, macska, fekete kutya, kecskebak stb. Híveinek rendszeren hulladarabokból készített lakomát tálalt fel, amihez nagyon kevés szórakozással kedveskedett. A táncokon és az ocsmány démonokkal vagy vén boszorkányokkal való szeretkezésen kívül leggyakoribb foglalkozásuk az volt, hogy vastag békákat korbácsokkal vertek mindaddig, míg azok valami zöldes és ragadós anyagot választottak ki, melyből a csoda-kenőcsöket és bűbajos porokat készítették.

A boszorkányság századokon keresztül megmaradt s e hosszú idő alatt a hatóság öntudatában csöpp kétség sem volt afelől, hogy ezek a szóbanforgó ördögös szertartások valóban úgy történtek, ahogy a vádlottak elmondták. Soha senkisé isem kérdezte tőlük, hogy micsoda indokból adta el annyi ember a lelkét az ördögnek, afféle középszerű élvezetekért, minő a döghúslakoma volt zordon és elhagyatott vidékeken? Dehát hogyanis kételkedhettek volna abban, hogy ez mégis igaz, miután a bűnösök be is vallották vétküket? Így aztán lelkiismeretfurdalás nélkül máglyára vetették őket. Nem szabad azonban azt hinni, hogy a boszorkányság s a hasonló vallás híveinek elméleti állapota nagyon különbözött a mai emberétől. A modern hiszékenység ép olyan nagy, csak a természete változott meg.

Amikor nagy erőfeszítések után a modern elmének sikerült kiszabadulni a hit várából, sohasem közeledhetik hozzá anélkül, hogy ne érezze veszedelmes vonzó erejét. Ezt már számos tudós tapasztalta. Fölfegyverkezve műszereikkel és módszereikkel, azt hitték, hogy teljesen mentek azoktól a befolyásoktól, melyek, szerintük, különben is csak a korlátolt elméket képesek hallucinálni. A valóságban pedig ép oly könnyen tévedésbe estek ők is, mint a legalázatosabb hívők. A tudományos eszmék hatása alatt a mágiába vetett hit rombadőltnek látszott. A boszorkányok, megfosztatván presztizsüktől, legfeljebb már csak sötét és tudatlan falvakban leltek hitelre. De a titokzatosnak szeretete, a vallási szükségletek, melyeket a nagyon régi hit már rosszul látott el, a síron túli élet reménye oly élénk érzések voltak, hogy nem tudtak meghalni. Így történt; hogy az antik mágia még egyszer felbukkant s egyébben nem, csakis a nevében változott. Ma már okkultizmus és spiritizmus a neve, az augurokat médiumoknak hívják, az orákulumok sugalmazó isteneit szellemeknek keresztelték el, a halottidézésből pedig a szellemek materializációja lett.

A tudósok sokáig megvetéssel nézték ezt az új vallást; de vagy húsz év óta tanúi vagyunk annak a nagyon is váratlan s előre nem sejthető dolognak, hogy kiváló professzorok meggyőződésből védik a mágiának minden formáját. Így halljuk, hogy kiváló antropológusok, aminő Lombroso is, azt állítják, hogy felidéztek a halottak árnyait és beszélgettek velük; híres kémikusok, aminő Crookes, állítják, hogy hónapokon keresztül éltek oly szellemekkel, akik naponta testet öltöttek s ismét árnyakká változtak; híres fiziológiai professzorok, aminő Richet, hirdetik, hogy látták, amint önként és hirtelen sisakos harc

támadt egy fiatal nő testéből; kiváló fizikusok, aminő d'Arsonval, beszélnek, hogy egy médium tetszése szerint és pedig jelentékenyen tudta változtatni egy-egy tárgyának a súlyát; s végre látjuk, hogy jeles filozófusok, aminő Boutroux, nagyszerű értekezésekben vitatják a szellemeknek nemcsak létezését, hanem természetfölötti közlekedését is velünk, bizonykodván, hogy „a szubliminális kapu az a nyílás, melyen át az isteni be tud hatolni az emberi lélekbe”.

Való igaz, hogy más tudósok és pedig nem kevésbé híres tudósok, visszautasítják ezeket a megfigyeléseket, melyek, szerintük, csak a hallucináció szüleményei s méltatlankodva kelnek ki ez ellen az új vallás ellen, melyről azt mondják, hogy csak visszatérés a boszorkányság és babona legalacsonyabb formáihoz. Látván ezeket az annyira ellentétes állításokat, a műveit közönség tétován, habozva áll, azon tünődvén, hogy valóban lehetséges-e, hogy az ügyes és gyakorlott megfigyelők ily súlyosan tévedhetnek s miért van az, hogy némely tüneményeket, melyeket egy-egy megfigyelő kétségtelen bizonyosnak állít, mások, akik pedig szintén ugyanezekkel a dolgokkal s látszólag azonos körülmények között foglalkoznak, még soha se láttak? Valóban, nem is lehetne ezt megérteni, csak azután, ha már lehatoltunk a hitképződés mechanizmusának mélyére s egyszermind tanulmányoztuk a kollektív szuggesztió s az elmeragályosság szerepét is. Tudnunk kell végül még azt is, hogy az illúzió, bizonyos meghatározott körülmények között, annyira intenzív lehet, hogy a valósággal is összetéveszthető. Annak kimutatására, hogy mily határtalan lehet bizonyos kiváló tudósok hiszékenysége, ha egyszer a híves mezejére tévedtek, válasszuk azt az okkultista tüneményt, melyet legtöbbet tanulmányoztak: a materializációt. Látni fogjuk, hogy nagyra becsült fiziológusok habozás nélkül megengedik, hogy rögtönösen támadhasson élőlény, csontokkal, véredényekkel, idegekkel, szóval valamennyi szervével együtt.

Határozzuk meg mindenekelőtt, a spiritiszták szerint, hogy voltaképen mi a materializáció?

„A materializáció — írja dr. Maxwell — azt jelenti, hogy valamely szellem, akár halotté, akár élő emberé is, el tud vonni a médium szervezetéből bizonyos fluidumot, vagyis olyan súlytalan anyagot, mely mindamellettt képes sűrűsödni és szilárd anyaggá alakulni. Ez a fluidum anyaggá tömörül és különböző alakokba formálódik, annak az intelligenciának az akarata szerint, amely rendelkezik vele. Ez a forma, melyet az intelligencia gyárt, rendszerint hasonló az élő testhez; arra az alakra emlékeztet, melyet életében viselt a szellem, ha halotról van szó. Az ilyen testekről mondjuk azt, hogy materializálva vannak.”

Az okkultisták szerint valamennyi szervet körülvesz bizonyos burok, melyet ez a finom anyag alkot. Anyagi testünkön kívül, illetőleg fölött, van még egy másik is, az „asztrális test”, mely néha különvlik az előbbtől a halál után. Ez tehát materializálható, ha az anyagi elemeket kölcsön vesszük valamely eleven testtől, például a médiumtól. Természetes azonban, hogy a spiritiszták magyarázatai erről a dologról nagyon zavarosak



az egyes szerzők képzelőtehetsége szerint változnak. Egyedül az bizonyos, hogy valamely élő lény testéből rögtönösen sarjadhat egy másik élőlény, melynek ugyanazok a szervei vannak s nem csupán ezeknek a szerveknek külső képe.

A spiritisták csodáinak bebizonyítása után képmutató gonoszság lenne tagadni a biblia csodáit. Sajnos azonban, hogy valahányszor tüzetesen és közelebbről vizsgálták ezeket a spiritiszta csodákat, a szellemek mindannyiszor oly otromba csalások keretében mutatkoztak, hogy meg sem emlékeznénk erről az egész dologról, ha nagyon kiváló elmék is áldozatul nem estek volna ennek a csalásnak. E tudósok tévedésének forrása — akik, mint Lombroso is, határozottan állítják, hogy halottakat idéztek fel és beszélgettek velük — mindenkor a szuggesztió és a csalás. Megítélhetjük e két utóbbi tényezőnek hatását a híres Miller legújabb esetéből; mint a többiek, ő is sötétben dolgozott s egymás után több szellemet jelentetett meg, akik beszélgettek a jelenlevőkkel, sőt meg is hagyták érinteni magukat. Mivel Miller nagyon bízott közönsége hiszékenységében, amely különben óriási is volt, végre elmulasztott bizonyos elővigyázati intézkedéseket, minek folytán aztán rajt érték a csaláson. És a spiritiszta újságok, melyek előbb az egekig magasztalták, kénytelenek voltak megvallani, hogy tévedtek.

Epen oly tipikus Rothe Anna esete is, aki lázba hozta egész Berlint egészen addig a napig, amikor ügyes detektívek rájöttek fogásaira s a törvényszék elé hurcolták, mely másfél esztendei börtönre ítélte. Történetét hosszadalmasan mondja el dr. Maxwell, akitől a következő részleteket veszem. Ez a médium nyilvános *séance*-okat tartott, melyeken virágokat materializált a térben.

„Ezek a csodás tünemények különben megismétlődtek a legkülönbözőbb helyeken és a *séance*-okon kívül is. Egy kávéházban materializált a hölgy egy darab kalácsot; az ebédeken, melyekben résztvett, virágok hullottak melléje, kisarjadtak kezeiből, hirtelen kinőttek szomszédjai vállából. Így folytak ezek a dolgok hónapokon, majd éveken keresztül. Egyre szaporodott azoknak a száma, akiket Rothe asszony megtérített, a spiritizmus rohamos terjedése nyugtalanította az udvart és polémiákat támasztott . . . Egy este, a rendőrfőnök rendeletére, több detektív rohant a médiumra a *séance* alatt s megállapították, hogy a virágok, melyekről azt hitték, hogy a materializáció eredményei csak közönséges, természetes virágok voltak, melyeket ruhái alatt rejtgetett a médium.”

Annak a számos szeánsznak a során, melyeket a párisi *Institut Psychologique*-ben tartott, Eusapia médium, mivel érezte, hogy vigyáznak rá csak nagyon kevés materializációt produkált. Egyszer mégis sikerült kiszabadítani kezeit az ellenőrökéből s ekkor az egyik jelenlevő fejét átölelte karjával, melyről azt akarta elhíttetni, hogy egy szellemé, de amelyről csakhamar kisütötték, hogy az övé volt. Nápolyban, ahol tudta, hogy kevésbé vigyáznak reá, a nagyon is hiszékeny közönség előtt, hihetetlen

csodákat művelt ugyanez a médium. Azok a tünemények, melyeket fel fogok sorolni, Bottazzi professzor jelenlétében történtek s Olaszország e kiváló tudósát jeles megfigyelők támogatták. A hivatalos jelentés, melyet kivonatosan közlünk *in extenso* jelent meg az *Annales des sciences psychiques* 1907. évi augusztus-szeptember-októberi számában.

Bottazzi és asszisztensei meg vannak győződve, hogy Eusapia testéből kinyúlhat egy láthatatlan kar és kéz, mellyel fel tud emelni egy 22 kilogrammos asztalt és szét tud szórni egész csomó tárgyat. A tudós fiziológus, tehát mint látjuk, felteszi annak lehetőségét, hogy rögtönösen támadjanak láthatatlan tagok, melyek épen úgy működhetnek, mint a rendes végtagok. E láthatatlan karon és kezeken kívül Bottazzi és asszisztensei határozottan állítják, hogy nagyon is szembetűnő materializációt — nevezetesen egy fejet — láttak kisarjadni a médium testéből. „Mindenki látta ezt a jelenést — írja Bottazzi: — én magam egész testemben megrázkódtam a láttára. Azután ujjak és kezek tűntek fel.” Ezek a látható vagy láthatatlan kezek állítólag végig simogatták a jelenlévőket és eltolták az ellenőrző készülékek mutatóit. Az asztalra tettek több tárgyat, mely közel volt a médiumhoz, egyebek közt egy mandolint is. Láthatatlan ujjai segítségével Eusapia tudott játszani ezen a hangszeren, mely tőle hatvan centiméternyire volt, nyomot szántott az agyagos földben, megfordította a villamos lámpa csapját, stb. Eusapia, írja Bottazzi: „mindent”, ami a szobában van megvizsgál és megtapogat közvetítő (*médianique*) ujjaival. Ugyanezen a szeánszon látott a professzor „két emberi arcjelenést, melyeknek természetes színük volt, de nagyon halványak, csaknem áttetszők voltak”.

Más ismert olasz tudósok, dr. Venzano, Morselli professzor stb., azt állítják, hogy hasonló tüneményeket figyeltek meg ugyanezzel a médiummal, nevezetesen „egy nőalakot”, mely kis gyermeket tartott karjaiban, akinek nagyon rövidre volt nyírva a haja. A nő fölfelé tekintett s egész valójából szeretet sugárzott a gyermek felé. „Mikor megkérdezték a médiumot, ez kijelentette, hogy: a nőalak Avellino asszony édesanyja, a gyermek pedig, akit karjaiban tart, az unokája.” E materializáció alatt az egész termet fényesen megvilágította egy gázláng. (*Annales des sciences psychiques*, 1907 augusztus. Ez az utóbbi megjegyzés azt bizonyítja, hogy a világosság nem gátolja meg a szellemek megjelenését, ahogy a spiritiszták állítják; elegendő, ha a jelenlévőkben meg van a megfelelő nagyságú hit. Én azonban azt hiszem, a médiumokkal együtt, hogy a sötétség sokkal jobban kedvez a hit kialakulásának.

Morselli professzor egy nagyon terjedelmes emlékiratban, melyet a médiumok tüneményeiről írt (*Annales des sciences psychiques*, 1907 április és május), s amelyet később vastag könyvben is kiadott, azt állítja, hogy konstátálta nemcsak az eddig elmondottaknak, hanem még néhány más tüneménynek is a helyességét és valóságát. Beszél nevezetesen valami erős hidegről, melyet

a médium áraszt néha magából. „Vajon nem jelképe-e ez a sírok hidegségének — kérdezi — melyek megnyílnak, hogy kibocsássák a halottakat?” Tulajdon szemével látta, „egy megboldogultnak a materializációját, aki nagyon kedves volt neki”, stb. A *Matin* közöl egy intervjút, melyben a tudós Lombroso professzor azt állítja, hogy szintén látta materializált édesanyját, aki már rég meghalt, sőt beszélt is vele.

Fentebb már megjegyeztem, hogy az Eusapia médiummal végzett kísérletek eredményei az országok és megfigyelők szerint változók voltak. Olaszországban, ahogy láttuk, csodálatosan sikerültek s a legendák mágusai sohase vittek véghez nagyobb csodákat, Angliában nem volt semmi eredmény, mert a csodás tünemények megvizsgálására kiküldött bizottság csalást állapított meg. Franciaországban az eredmény a közönség összetétele és intelligenciája szerint változott. Jelentékeny volt a laikus publikum előtt s ellenkezőleg, nagyon csekély volt a tudósok körében. Egy intervjúban, melyet több újság közölt, d'Arsonval kijelentette, hogy a materializáló összes tüneményeit „csalásnak vagy akrobatizmusnak” tekinti s az *Institut psychologique*, számos szeánsz után, egyetlen egyet se figyelt meg, melyben a csalásnak ne lett volna valami szerepe.

Ugyanerre az eredményre jutott Dastre is, a Tudományos Akadémia tagja s a fiziológia professzora a Sorbonne-on. Együtt vizsgáltuk meg azt a médiumot, akivel az *Institut psychologique* kísérletezett. A szeánszokat az én lakásomon tartottuk. Több ízben láttuk, csaknem nappali világosság mellett, hogy egy kéz jelent meg a médium feje fölött: de midőn megfigyeltettem vállait asszisztenssemmel, aki egy oldalsó világosság segítségével, melyről a médiumnak sejtelme sem volt, minden mozdulatát észlelhette és követhette, csakhamar bizonyosak lettünk arról, hogy ezek a materializált kezek egyszerűen a médium természetes kezei voltak, melyeket sikerült kivonnia a megfigyelők ellenőrzése alól. Mihelyt pedig Eusapia megsejtette, hogy gyanakszunk rá, a kezek egyáltalán nem jelentek meg többé, s csakis akkor tűntek fel ismét, amidőn engedtem néhány hiszékeny barátom kérésének, őket is meghívtam egy szeánszra, amikor is abbahagytam a megfigyelést, mert a jelenlevők nagy száma feszélyezett.

Talán nem is szükséges tovább fejtegetni az eddig mondotakat, ami különben is hiábavaló lenne. Mert a hívők azért hívők maradnak, a hitetlenekből pedig e nélkül se lesznek hívők. Ugyanis: a hit birodalmában az észnek semmi szerepe és jelentősége nincsen. Látnivaló, hogy a szuggesztió és az elmebeli ragály a csodás tüneményekben rokon a mágiával és a legkiválóbb elmékre is hatással van. Ez a magyarázat azonban nem elégséges. Hogy megtaláljuk és meghatározzuk azoknak a praktikáknak az eredetét, melyek oly sok nemzetnél virágzottak századokon át, sőt még ma is meg vannak: fel kell emelkednünk egy általánosabb felfogáshoz s nem szabad meg-

kísértenünk, hogy a józan észszel magyarázzuk meg azt, ami nem tőle függ. A mágiát, minden képzelhető alakjában, úgy kell tekintenünk, mint annak a misztikus és természetunktől el nem választható szellemnek a nyilatkozását, amelynek erejére és hatalmára már rámutattunk. A vallásalapítók, a boszorkányok, a mágusok, a jósok s mind ama sok illúzió terjesztői, akik rajongásba ejtették vagy megfélemlítették atyáinkat s minduntalan ismét felbukkannak: mindannyian egy hatalmas istenségnek a papjai, mely a többieket mind dominálja s amelynek kultusza, úgy látszik, örökkévaló. Idézzük emlékezetünkbe, a téren és időn keresztül, azt a sok ezer szent épületet, melyet az ember nyolcezer év óta emelt a nagy városokban s igyekeztünk meghatározni azokat a rejtélyes erőket, melyek szakadatlanul arra vitték az embert, hogy folyton templomokat, pagodákat, mecseteket, székesegyházat építsen, ahol egymásra halmozta a művészet csodáit.

Ezt a rejtélyes erőt megtaláljuk, ha azt kutatjuk, hogy mit kívántak az emberek azoktól a különböző alakú istenektől, akikhez imádkoztak. Szemmel láthatóan mindig ugyanaz az érzés hajtotta őket. Valamennyi népfaj, bár különböző nevek alatt, de mégis mindig ugyanazt az istenséget imádta: a Reményt; valamennyi istenük tehát csak egyetlenegy isten volt.

Azok a csalódások, melyeknek áldozatul estek a tudósok, midőn a spiritiszta tüneményeket tanulmányozták, bizonyítják, hogy a kutatásnak azok a módszerei, melyek hasznosak és célra vezetőek a tudomány birodalmában, nem azok a vallás határain belül. Nem használhatók pedig azért, mert a tudós ilyenkor teljesen kivételes körülmények között van. Ugyanis örökké kell küzdenie a csalások szakadatlan sora ellen, amelyekhez nincsen szokva rendes kísérletei közben s ugyanakkor küzdenie kell azok ellen az illúziók ellen is, melyeket beleszuggérálnak. Azoknak a tüneményeknek tanulmányozási módszerét tehát, melyeken bizonyos vallások felépülnek, teljesen újra kell megalkotni, hogy valami eredményre juthassunk a segítségével. Itt csak röviden akarok rámutatni arra, hogy az eddig használt módszerek miért értéktelenek s hogy mily irányban kellene azt a hasznos kísérletezés érdekében fejleszteni.

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy az okkultista tünemények hívői szerint e tünemények nem hozhatók létre tetszés szerint s következésképpen nincsenek alávetve semmiféle határozott akaratnak. Azok a felsőbb hatalmak, melyek az ily tüneményeket létrehozják, nem kénytelenek engedelmessé válni a mi szeszélyeinknek. Jupiter akkor sújt le villámaival, amikor neki tetszik; Neptun nem törődik a hajósok óhajtásaival, mikor felkelti vagy lecsillapítja a vihart. Ám az, hogy nem láthatunk előre valami tüneményt, semmiképpen se gátolja meg tudományos tanulmányozását, ha mégis mutatkozik. Ez az első nehézség tehát nem jelentékeny; sokkal fontosabbak is vannak nála.

A történelemben a tanulmányozás módszere a bizonyíték;

tudományos téren pedig a tapasztalat és a kísérlet az. Már most az okkultista tünetenyekre vonatkozólag az első módszert teljesen el kell vetnünk: a megfigyelés és a tapasztalás pedig csakis kivételes körülmények közt használható.

Miért kell kiküszöbölnünk a bizonyítékot, a tanulságtételt még akkor is, mikor a megállapítások számosak és egybevágók? Egyszerűen azért, mert a legtöbb csodás tüneteny története azt bizonyítja, hogy ezer és ezer megfigyelő állított olyan tényeket, melyekről később kiderült, hogy egyéni vagy kollektív hallucinációk voltak. A boszorkány-ünnep jeleneteit, melyeken a levegőben légió-számba repültek a boszorkányok, ahogy már említettem, egybehangzó tanúvallomások bizonyították a számtalan boszorkány-pörben. Nagyon kevés történelmi eseményt lehet bizonyítani hasonló okmány-gyűjteménnyel: s mégse akad napjainkban művelt ember, aki állítani merné a boszorkányság tünetenyének valóságát. A természetfölötti jelenéseket, melyeket pedig száz meg száz néző bizonyít, ma már senkise tartja valósnak és bebizonyítottnak. A tanúbizonyosságot tehát, mint a csodás tünetenyek tanulmányozásának módszerét, teljesen el kell vetnünk s ugyanebből az okból értéktelen az egyéni megfigyelés is. Hasonló esetekben, úgy látszik, állandó törvény a szuggesztió. Mindenütt hat, de legjobban mégis akkor, mikor a megfigyelő, a felcsigázott várakozás hatása alatt, azt hiszi, hogy a tünetenyek homályos körvonalait konstataálta. Ilyenkor a hallucináció láncolata követi egymást s ezeket könnyen valósnak fogadja el a megfigyelő. Hallgassuk mindig jóakarattal a hívóket, nehogy bánatot okozzunk nekik, de egyáltalában ne higyjünk csodálatos elbeszéléseiknek. A csodás tünetenyek végtelen nehézségét csak akkor érthetjük meg, ha tudjuk, hogy milyen nehéz még a legegyszerűbb tények exakt megfigyelése is.

„Nem oly könnyű, mint hiszik — írja Beaunis professzor — arra szorítkozni, hogy megállapítsunk valamely tünetenyt. Akaratunk ellenére is mindnyájunkban megvan a hajlandóság, hogy a megfigyelt dolgokat átalakítsuk, hozzátörjük saját eszméinkhez, elmebeli alkotásainkhoz, azokhoz a törvényekhez, ahogy a dolgokat látni és vizsgálni szoktuk. A tiszta megfigyelés esetei nagyon ritkák. Az orvos, aki beteget vizsgál, nagyon jól tudja, mily nehéz elmondani a beteggel, amit érez és csakis azt, amit érez. Vegyünk elő tíz tanut, aki ugyanazt az eseményt látta, s mind a tíz, még pedig jóhiszeműen, egészen másként fogja elmondani az esetet.”

Ha kiküszöböljük a bizonyosságtételt és a megfigyelést, mint a tanulmányozás eszközét, megmarad a tapasztalás. Alkalmazása közönséges dolgokra könnyű lenne, de azokat a tünetenyeket, melyeket a hit prizsmáján keresztül látunk, nemcsak, hogy nem világítja meg, hanem legtöbbször egyenesen hozzájárul a tévedések leszögezéséhez. A tapasztalás lehet jól végrehajtva, de mi haszna lehet, ha színlelt, vagy olyan tényekre alkalmazzuk, melyeket a sötétségben lévő megfigyelő nem lát-hat? Az sem vezethet semmiféle értékelhető tapasztalatra, ha

bölcsen elhelyezünk olyan ellenőrző készülékeket, melyek megállapítják valamely tárgynak helyváltoztatását anélkül, hogy bárki is megérintette volna, mert a függöny mögé rejtőzött médium tetszése szerint hozzájuk férhet. Az okkultizmus terén oly nehezek a tapasztalás körülményei, hogy a tudósok, akik ezzel óhajtanak foglalkozni, abban a reményben gyűlnek össze, hogy egyéni éleslátásuk megsokszorozódik, amely föltevés azonban egyáltalában téves.

Azok, akik csak kissé ismerik is a tömeg-lélektant, tudják, mily kevés hasznuk van a kollektív-ankéteknek. A megfigyelők kölcsönösen szuggesztióalják egymást, elvesztik minden fizikai érzéküket, intelligenciájuk színvonala lesüllyed s csupa bizonytalan határozatot hoznak. Nem hiszem, hogy egyetlenegy nagy fölfedezés is került volna ki valamely gyülekezetből. Ha pedig az okkultizmusban mégis akadna egy: akkor ezt bizonyára valami egyedülálló, elszigetelt tudósna köszönhetjük majd, akinek csak verifikálnia kell majd a fölfedezést. Az okkultizmusra vonatkozó ankétek, melyeket Angliában, Franciaországban és Olaszországban rendeztek, semmi eredményre se vezettek és teljesen igazolják a most kifejtett véleményt. A jelenlevők elmeállapotának és befolyásolhatóságuk fokának megfelelően, ugyanazt a médiumot hol közönséges csalónak nyilvánították, hol pedig oly csodás tehetségek birtokosának, aminőket hajdanta a boszorkányosság révén az ördögnek tulajdonítottak.

A legnevezetesebb ankét, mind a ráfordított pénz és idő, mind pedig a megfigyelők kiválósága miatt az volt, melyet az *Institut psychologique* rendezett Parisban. Az eredményei nagyon siralmasak voltak, bár az ankét 25 ezer frankba került és 43 szeánszon kísérleteztek. Csaknem egyetlenegy tünemény sem volt, amelyre nézve a megfigyelők megegyeztek volna. Csak a levegőbe emelkedésre vonatkozólag mer határozottabb állítást kockáztatni a jelentés, de a tapasztalatok részletezéséből kiderül, hogy a következtetések nagyon is megbízhatatlan alapon épültek fel. A vizsgáló-bizottság tagjai, bár jóindulatuk nyilvánvaló volt, mégis kénytelenek voltak számos csalást konstatálni. Ez az ankét tehát, bármily hosszú és költséges volt is, egyetlen lépéssel se vitte előre a kérdés megoldását. Branly, a kiváló fizikus, aki az Institut psychologique szeánszainak legnagyobb részén ott volt, ezt írta nekem: „Amit láttam, egyáltalában nem győzött meg.” Az Institut psychologique költséges ankétének teljes sikertelensége világosan bizonyítja, ahogy már ezt kezdetben is mondtam, hogy a tanulmányozás mai módszerei nagyon csekély értékűek. Véleményem szerint a megfigyelőnek, ahelyett, hogy figyelmét megossza egész csomó mellékes tünemény között, egyetlenegynek kell szentelnie magát: vagyis egyetlenegy jól körülhatárolt, megszabott tényt kell elővennie, s ezt kell tanulmányoznia szakadatlanul oly ellenőrző-készülékek segítségével, melyek működésétől teljesen függetlenek, egészen a teljes megbizonyításig. Miután úgy látszott, hogy senkise érti

meg ennek az elvnek hasznát és fontosságát, elhatároztam, hogy én magam fogom azt alkalmazni egy elszigetelt és világosan meghatározott esetre: a test levegőbe emelkedésére minden támaszték nélkül. Mert, miután Eusapia médiumot Dastre professzorral együtt tanulmányoztuk, erre a pontra vonatkozólag még voltak egynémely kételyeink.

A levegőbe emelkedés tüneményeiben különben semmi sincs, amin a józan ész fennakadhatna. Valamely médiumban lehetne olyan sajátos erő, mely épen úgy vonzhatná a tárgyakat, mint ahogy a sajátos vonzza a vasat. De mielőtt erről az erőről vitatkoznánk, szükséges és hasznos lenne létezésének a bebizonyítása. Hogy eloszlassam kételyeimet a levegőbe emelkedés lehetőségéről, elhatároztam, hogy felszólítást intézek az összes médiumokhoz, akik azt állítják, hogy bírnak ezzel a tehetséggel. Bonaparte Roland herceg segítségével, aki tagja a Tudományos Akadémiának és Dariex doktorral, az *Annales des sciences psychiques* igazgatójával egyetértve, kétezer frank díjat tűztem ki annak a médiumnak, aki hozzányúlás nélkül kimozdít, levegőbe emel valamely tárgyat. És hogy ennek a jutalomnak a híre eljusson minden érdeklődőhöz, egy nagy és elterjedt újság, a *Matin* publicitásához fordultam. Ezt a cikkemet egyébként közölte az egész világ újságjainak nagy része is. Ha megvalósul ez a kísérlet, melyet kitűztem, akkor döntő és végleges bizonyosság lesz, amelyet többé vitatni se lehet. Fényes nappal kellett megtörténnie Dastre professzor laboratóriumában a Sorbonne-on, két bűvész, egy fotográfus jelenlétében, aki kinematografálná a kísérlet részleteit, s végül az Akadémia négy tagjának jelenlétében, akik egyszerűen csak azokat a körülményeket állapították volna meg, melyek közt a tünemények végbemennek.

E felsorolt körülményekkel szemben nem lehetett volna azt az ellenvetést tenni, hogy a levegőbe emelkedés, a libegés tüneményei csak sötétben történhetnek, mert a modern okkultisták nagy része már lemondott erről a követelményről. Maxwell folyton azt hangoztatta könyvében, hogy a levegőbe emelkedés tüneményei fényes nappal is megvalósíthatók. Boirac, a dijoni akadémia rektora szintén azt állítja, hogy több ízben fényes nappal is felemelt egy asztalt, anélkül, hogy hozzányúlt volna. Ha tehát csakugyan meg van benne az a furcsa és sajátos tehetség: miért ne kísérletté volna meg, hogy megkapja a kétezer frank jutalmat? E jutalom kihirdetése természetesen több száz levelet hozott, de csak öt médium jelentkezett, hogy meg is nyerje a jutalmat. Elmondtam nekik a fent jelzett föltételeket, de egyenként biztosítottam őket, hogy annyi szeánszot tarthatunk, amennyi csak nekik tetszik. Valamennyien azt ígérték, hogy ismét eljönnek. De többé egyetlenegy se jelentkezett.

Ámbár Eusapia médium, amióta ügyeltek reá, nem tudott helyéből kimozdítani még egy levélnehezéket se, amihez pedig igazán nagyon csekély erő lett volna szükséges: a spiritiszták mégis habozás nélkül állították, hogy a médiumok közel kétszáz

kilogrammnyi súlyt is ki tudnak mozdítani a helyéből, hozzányúlás nélkül.

„Az asztalok levegőbe emelkedésének tünete a spiritizmus abc-je, — kiált fel Morselli professzor. Erre vonatkozólag már lehetetlen minden kételkedés!!! Az asztal minden csalás és fogás nélkül felemelkedik és 78 másodpercig függve libeg a levegőben... Itt, Genovában, egy fiatal költő, egyébként kitűnő médium, elmozdított egy ládát, melynek súlya 180 kilogramm volt”.

Sajnos, hogy ez a fiatal költő, aki elmozdít 180 kilogrammot anélkül, hogy hozzányúlna, nem kísérlette meg a kétezer frankos jutalom megnyerését, amire elégséges lett volna néhány grammak a fölemelése. Azt hiszem, hogy valódi és fontos szolgálatot tettem, annak bebizonyításával, hogy a levegőbe emelkedés tünete, melyet a spiritiszták oly egyszerűnek mondanak, mily nagyon ritka: megengedvén, hogy lehetséges, bár erre semmiféle pozitív bizonyítékunk nincsen. Az *Institut psychologique* szintén meg akart bizonyosodni a levegőbe emelkedés tüneteiről. Roppant sokat fáradt azon, hogy bebizonyítsa: de szerencsétlenségre se a végzett kísérletek, se pedig a róluk felvett fényképek s ezek legkevésbé tudták meghozni a bizonyosságot.

A sokkal szerencsésebb olasz tudósok viszontláthatták Eusapiát, amint „a szellemek kezei” fölemelték a levegőbe. Lombroso, miután abban a különös kegyben részesült, hogy boldogult édesanyja szellemével társalaghatott, nagyon is határozottan nyilatkozik erre nézve. Ezt mondja egy intervjúban, melyet a *Matin* adott közre:

„Természetfölötti tünemet láttunk, midőn az ülő Eusapia, meglévén kötözve kezei és lábai, nagyon lassan fölemelkedett egészen addig, míg elérte az asztal síkját és ráülhetett. Csak két szellem-kéz látszott a hóna alatt, amelyek segítették. Ezt a kísérletet komolyan ellenőriztük”. Az ellenőrzésben kételkedtünk, de a megfigyelők vakhitében nem.

Azok a szellemek, akiknek „szellem-kezei” segítették Eusapiát, hogy oly könnyen fölemelje saját súlyát vagy a nehéz asztalokat, makacsul megtagadják tőle segítségüket, mihelyt gonosz kételkedők vizsgálják ezeket a dolgokat egészen közelről. Az *Institut psychologique*-ban gyakran lengésbe hozott egy levél-mérleget a távolról és már kezdett kialakulni bizonyos kedvező vélemény, bár többször rajta érték, hogy a levél-mérleget az ujjai közt tartott hajszállal mozgatja. Az egyik asszisztens, mivel folyton csalásra gyanakodott, korommal fedte be a levél-mérleget, még pedig a serpenyőjét és a mutatóját is úgy, hogy a cérna vagy hajszál érintését rögtön elárulta volna a kormon ejtett horzsolás. Ettől a pillanattól fogva Eusapia egyetlenegy következő kísérlet alatt se tudta megbillenteni a levél-mérleg egyensúlyát.

Megkísérlette azt is, hogy testének súlyát változtassa az *Institut psychologique* előtt s a mérleg — mondja a jelentés — valóban mutatta is a testsúly csökkenését; de az ellenőrző



készülék grafikonja nagyon bizonytalan lehetett, mert ugyancsak a jelentés felveti ezt a kérdést: „azt kell-e ebből következtetnünk, hogy Eusapia e pillanatokban kezével az asztalra támaszkodott?” Valóban bosszantó, hogy a megfigyelők, ha már oly hosszú ideig tanulmányozták ezt a médiumot, nem jöttek arra a gondolatra, hogy megismételjék ezt a fontos kísérletet, melyből mégis pozitív vagy negatív eredményt szűrhettek volna le.

A bizottság kísérletei, hogy fényképezéssel állapítsák meg az asztal levegőbe emelkedését, eredménytelenek voltak, ami megint csak a kollektív kísérletek csekély értékét bizonyítja.

Ma már mindenesetre bizonyos, hogy a spiritiszta leg-egyszerűbb tüneményét, valamely tárgynak a levegőbe való emelkedését, nem tudták teljes bizonyossággal és határozottan konstatálni, íme, néhány megjegyzés abból a cikkből, mellyel beszámoltam az általam kitűzött jutalom eredményeiről:

„A *Matin* olvasói tudják, hogy Bonaparte Roland herceg és Dr. Dariex közreműködésével kétezer frank jutalmat tűztem ki annak a médiumnak, aki képes fényes nappal fölemelni egy asztalra tett tárgyat, anélkül, hogy hozzányúlna. Mivel e pályázat óriási visszhangot keltett Franciaországban s a külföldön egyaránt, lehetetlen föltennünk, hogy ismeretlen maradt volna egyetlenegy spiritiszta előtt is. Különböző többszáz levelet kaptam, melyekben csodálatos történetek voltak, de csak öt médium jelentkezett a kísérlet megtételére. Miután megtárgyaltuk a föltételeket s a médiumok ezt el is fogadták, azt ígérték, hogy ismét meglátogatnak. De egyetlenegy se jött vissza; a kísérletet tehát nyilvánvalóan lehetetlennek tartották”.

„A spiritiszta avval vigasztalódnak e nyilvánvaló kudarc miatt, hogy a levegőbe emelkedés tüneményét már nagyon gyakran megfigyelték. Valamelyikük ugyanebben az újságban azt állította, hogy negyven esztendővel ezelőtt láttak szellemeket, akik fölemeltek egy asztalt, melyen 75 kilogramm súlyú kövek voltak. Ez a művelet nyilvánvalóan azt bizonyítja, hogy a szellemek nagyon erősek s ez némileg vigasztaló avval a sajnálatos tehetetlenséggel szemben, mely a kísérletekből világos. De mindenesetre azt kérdezhetjük: hogy miért nem tudnak ma már néhány grammot se fölemelni ugyanazok a szellemek, akik negyven esztendővel ezelőtt 75 kilogrammot is fölemeltek? Holott pedig kétezer frankot keresni két perc alatt s tisztába hozni a tudománynak egy fontos kérdését: duplán is kísértetbe hozhatta volna őket.

Az egyetlen érv, mely spiritisztaéknak még használhat, néhány kiváló tudós az a bizonyossága, hogy ők megfigyelték a levegőbe emelkedés tüneményeit, sőt még más csodásabb dolgokat is. Amihez még hozzáteszik, hogy senkinek sincs joga bármiről is előzetesen kijelenteni, hogy lehetetlen Erre az utolsó pontra vonatkozólag magam is egyetérték velük. Lehetséges, hogy Minerva tetőtől talpig fegyverben ugrott ki Jupiter fejéből és hogy Aladin csoda-lámpása szintén létezett. Mindamellet az hiszem, meg fogják engedni, hogy ezek a tünemények nem nagyon valószínűek és hogy komoly bizonyítékokra van szükség, mielőtt végkép hiszünk bennük.

Ha tehát egy olyan tudós, mint Lombroso, azt állítja, hogy

tulajdon szemével látta édesanyjának materializált szellemét, akivel beszélgetett is, ha egy híres fiziológus azt állítja, hogy látott egy sisakos harcost kibújni egy fiatal leányból, ha egy kiváló hivatalnok állítja, hogy szeme láttára materializálódott egy csodás szépségű „nő”, aki szerényen bevallotta neki, hogy ő tündér, ha — ismétlem — mind ezeket a tüneményeket és még sok mást is hirdetnek: akkor jogunk van arra, hogy kissé szkeptikusak legyünk, bár mily nagy is azoknak a tudósoknak a tekintélye, akik e csodákat állítják. Sőt ez a jog voltaképpen kötelesség is, mivel a modern csodák épen oly rendkívüliek, mint a középkor boszorkány meséinek csodatételei. Ezekre visszatérni pedig kissé szegyenletes; s hogy higyjünk bennük, egészen másfajta és sokkal meggyőzőbb bizonyítékokra van szükség, mint aminőkkel a mágia modern hívei beérik.

De azért nem volt felesleges ez a mi ankétünk a spiritizmusról. Bebizonyította egy új vallásnak a csodás elterjedését, amely valláshoz csatlakozott néhány kitűnő tudós is, aki nem tud hit nélkül élni. Mert az istenek meghalnak néha, de a vallásos érzület mindig túléli őket.

Most nagyon fontos ponthoz érkezünk, amellyel tüzetesebben kell foglalkoznunk; azokról akarok beszélni, akik rátermettek és alkalmasak a spiritizmus tüneményeinek ellenőrzésére. Általános tévedés ugyanis azt hinni, hogy a tudós, aki elsőrendű tekintély a saját szakmájában, csupán csak emiatt egyúttal különösen rátermett arra is, hogy megfigyelje a saját szakmáján kívül eső tüneményeket is, kiváltképpen azokat, melyekben az illúzióknak és csalásnak túlnyomó szerepe van. Mivel ezek a tudósok a legteljesebb mértékben őszinték és egyeneslelkűek, mivel megszokták, hogy higyjenek érzékeiknek, melyeket precíz műszerekkel egészítenek ki: ott, ahol ez a precizitás hiányzik, igen könnyen tévedésbe ejthetők. Ennek sajátságos példáját találok a következő jelentésben, melyet az *Annales des sciences psychiques* tett közzé:

„Miután Davey összehívott egy kiváló megfigyelőkből álló társaságot, köztük Wallacet, Anglia egyik legelső tudósát, végig csinálta előttük a spiritizmusnak minden klasszikus tüneményét, miután előbb megvizsgáltatta velük az egyes tárgyakat s megengedte nekik, hogy oda tegyenek pecsétet, ahová nekik tetszik; bemutatta a szellemek materializációját, a palatáblára írást, stb. Miután e kiváló megfigyelők írásban adták neki, hogy a megfigyelt tünemények csakis természetfölötti eszközök segítségével voltak előidézhetők: Davey kijelentette, hogy a tünemények nagyon egyszerű csalások eredményei . . . . S a mód, ahogy csinálta dolgait, oly egyszerű volt, hogy szinte bámulunk kell vakmerőségén, mellyel használni merte; de oly hatalma volt a tömeg szellemén, hogy belészuggerálhatta, hogy olyat lát, amit voltaképpen nem látott.”

Ez mindig a szuggesztió hatalma. S ha látjuk, hogy magasabbrendű intelligenciákon, még pedig előzetesen bizalmatlankodó intelligenciákon is uralkodik; elképzelhetjük, mily óriási nagy ez a hatalom. A spiritizmus tüneményeit tehát nem állapíthatják meg és nem ellenőrizhetik megbízható módon a tudósok;

egyedül illetékes megfigyelők erre csak azok lehetnek, akik szokva vannak illúziók keltésére s következésképpen értenek is az illúziók elosztatásához: ezek pedig a bűvészek. Nagyon sajnálatos, hogy az Institut psychologique nem értette meg ezt. A bűvészek segítségével bizonyára meg lehetett volna takarítani nagy részét annak a huszonötezer franknak, melyet haszontalanul pazaroltak el jelentéktelen kísérletekre.

Különben tudott dolog, hogy mily végtelenül bizalmatlanok a hívők a bűvészekkel szemben. Úgy látszik, attól félnek, hogy elvesztik illúzióikat. Binet professzor felajánlotta az Institut psychologique-nak, hogy ingyen visz el néhány bűvészt a kísérletekre. Ettől a naptól fogva gondosan ügyeltek arra, hogy többé meg ne hívják, amint ő maga írta nekem.

Ismétem, nagyon sajnálatos, hogy az *Institut psychologique* oly mostohán bánt el a bűvészekkel. Ugyan micsoda indokok motiválhatták az egyetlen megfigyelők makacs visszautasítását, akik valóban képesek lettek volna a csalások leleplezésére? Miképen nem tartotta hasznosnak a bizottság épen azoknak az embereknek a közreműködését, akik megszokták, hogy illúziókkal dolgozzanak? Az angolok már sokkal józanabbak voltak. A Society of Psychical Researches emlékezetes szeánszain épen egy bűvész, Maskeline, leplezte le ugyanannak a médiumnak a csalásait, akivel az Institut psychologique is, kísérletezett.

Mivel az igazi hívőket nem lehet meggyőzni vagy befolyásolni józan érveléssel, hiábavaló lenne, vitát kezdeni velük. De mellettük ott van az egyszerű kíváncsiak, a félig-hívők végtelen tábor. Ezeknek olyan dolgokról beszélnek, amelyek megdöbbentik, bámulatba ejtik őket. Ezek félig-meddig már hisznek, de öntudatukban még él a kétség, hogy valóban hihetnek-e ezekben a csodás dolgokban, melyeknek valódiságát semmiféle pozitív tény nem bizonyítja, csak azoknak a hite, akik állítják?

A természetfölöttinek jelzett s ilyennek látszó tünemények tehát megérdemlik, sőt megkövetelik a komoly tanulmányozást. Mivel nincs módunkban, hogy tapasztalati úton megvizsgáljuk a régi csodákat, fölötte érdekes lenne, ha tudományosan tanulmányoznók legalább azokat, melyekkel ez az új vallás hivatkozik. S miután bebizonyítottuk, hogy mily könnyen szertefoszlanak, mihelyt kissé gondosabban ellenőrizzük őket: keresni fogjuk, hogy mit taníthat és fődözhet föl a jól végzett kísérletezés bizonyos tüneményekről, melyek megérdemlik a figyelmes tanulmányozást.

Abból, ahogy igen sok modern tudós vakon híve lett a legképtelenebb ábránd-vallásnak, megállapíthatjuk ama nagy vallások geneziséét, melyek egymást váltották föl az emberiség történetében. A vallások elterjedésének fő okai a szuggesztió, az elme-ragály s más ezekhez hasonló tényezők, melyeknek semmi közük az intelligenciához. De, amidőn ezt megállapítjuk, ki kell jelentenünk egyúttal azt is, hogy: ha a tapasztalati módszer csupán csak negatív eredményekre vezetne, akkor nagyon csekély

lenne a haszna. Épen ezért, most azt fogjuk bebizonyítani, hogy a mágia modern apostolaitól fölhalmozott tévedésekből biztos módszerek segítségével kivonhatunk, sőt kiegészíthetünk bizonyos adatokat, melyeknek segítségével némi világot vethetünk az öntudatlannak abba a sötét birodalmába, ahol a vallások születnek, fejlődnek és kiforrólódnak.

A kísérleti tanulmányozás ama tárgyai közül, melyek a hit befolyására, hatalmára vonatkoznak, elsősorban említtem az ereklyék, a búcsújárások, a csodatévő vizek stb. hatását. Ezeknek hatékonyságát, erejét, amiben valamennyi vallás követői hisznek, ezer meg ezer *ex voto* bizonyítja, melyeket a gyógyult vagy megvigasztalt hívők a legrégebb ókortól fogva mindmáig föl-aggatnak a templomokban.

Ma már körülbelül bizonyos, hogy azok a búcsújárások, melyek ezer meg ezer hívőt visznek Mekkába vagy Lourdesba, vagy a Ganges partjaira, nem mindig voltak haszon nélkül a zarándokokra. Az öntudatlannak, az ismeretlennek rejtelmes erői, melyeket vakbuzgó hit hozott működésbe, gyakran sokkal hatékonyabbnak bizonyultak, mint az orvostudomány eszközei. És én fölötte fontosnak tartom, már csak azért is, mert e téren a fiziológiának új szemhatárai nyílhatnak meg: ha világosan megállapítjuk azoknak a befolyásoknak határait, melyeket az imádságtól, ereklyéktől, amuletektől, stb. előidézett szuggesztió képes gyakorolni a szervezetre.

Vannak-e hát a szervezetben olyan ismeretlen erők, melyeket a képzelet hoz működésbe? Ezt még nem állíthatjuk határozottan. De körülbelül fölállíthatjuk a következő elméletet: Miután valamely eszme, vagyis valamely elmebeli állapot mindig valamely fiziológiai állapotnak az eredménye, valamely eszmének huzamosabb rögzítése talán megfordítva is előidézheti azt a fiziológiai állapotot, mely megfelel neki. Amikor is, hogy meggyógyuljunk: elegendő lenne, ha bizonyos elmebeli állapotot erősen és tartósan előidézünk. Ezt a tényt különben már régen megsejtették. Pompanazzi olasz filozófus 1525-ben kiadott könyvében (*De incantationibus*) megjegyzi már, hogy bármely állati csont, ha híres szentek ereklyéjeként adják el, épen olyan jól meggyógyít, mint a valódi ereklye.

A szuggesztiót nem tanulmányozhatjuk eléggé. Hatalma, amint láttuk, oly nagy, hogy kiváló fizikusok két éven át hittek bizonyos sugarak létezésében, amelyek rögtön láthatatlanok lettek, mihelyt megtudták, hogy az illúzió ejtette őket tévedésbe. Ugyanez a szuggesztió fogadhatja el valóságnak a legképtelenebb tünetményeket, minő az élő lények rögtöni materializációja. Crookes, a híres kémikus így hitt egy szellem létezésében, mely a híres Katy King médiumból sugárzott volna ki, holott nem volt más, mint maga a médium. Ezt az utóbbit később rajt érték a csaláson, mikor Berlinben meg akarta ismételni ugyanazokat a tünetményeket, melyek tévedésbe ejtették a kiváló angol tudóst.

Nem lehetséges-e, hogy bizonyos egyéneknek valamely

különös szuggesztív hatalmuk van, melynek segítségével óriási hatást gyakorolhatnak környezetükre? Vannak tények, amelyek ezt látszanak bizonyítani. Így magyarázhatók a levegőbe emelkedés tünetei, melyeket az indiai fakírok állítólag a nagy nyilvánosság előtt is bemutatnak, amelyeket azonban én sohase figyelhettem meg utazásaimban. Ugyancsak ez a föltevés megvilágítaná bizonyos médiumok szerepét s azoknak az eredményeknek különbségét, melyeket a jelenlevők szuggerálhatóságának megfelelően különböző környezetekben el tudnak érni.

A szuggesztiók hatalma néha csodával határos. A középkor boszorkányait oly tökéletesen hallucinálták, hogy képzelt bűneik igazságos megtorlásaként fogadták a máglyát. És a modern megfigyelők elme-állapota, beleértve a legtudósabbakat is, e tekintetben teljesen azonos a boszorkányokéval. Leszámítva néhány ritka kivételt, semmiképen sem ismerik el, hogy tévedésbe estek, amire egyébként képtelenek is lennének. Nem oly könnyű kitörni a hívés köréből: a szuggesztiók odaláncolják az embert s végezetül foglyul ejtik egész értelmét. Legjobban írja le az elmének ezt az állapotát Grasset professzor:

„Legjellemzőbb az a vakbuzgóság, mely leigazza a kísérletezőket, ha már egyszer belemélyedtek ebbe a tanulmányozásba, mely egész gondolkodásmódjukat átalakítja. . . Lombroso, aki értekezését nagyon precíz és a kardiográffal végzett kísérleteken kezdi, később, ugyan-ebben a munkájában, már szellemekről s halottaknak megjelent árnnyairól beszél, továbbá a levegőbe emelkedésről: például Hornéról, aki vízszintes körülölbegte egy palota összes ablakait s a két kis Rurotestvérről, akik 15 perc alatt 45 kilométert futottak, oly tényekről vagy „lények maradványairól”, akik, hogy teljes lényükben mutatkozhassanak, kénytelenek pillanatnyilag kölcsön venni a médium testének anyagát, aki e pillanatban halálosan dermedt állapotban van, szinte haldoklik. . . Az okkultizmus tünetjeivel való érintkezés még a legjobbakkal is elfeledteti a tudományos módszer elemi szabályait.”

Az elmének ez a sajátos befogadó képessége, mint láttuk, egyének országok és fajok szerint változik. A párisi Institut psychologique jelentése Eusapia médiumról megdöbbentő módon mutatja be bizonyos médiumok szuggesztív hatását a jelenlévőkre, beleértve a legtudósabbakat is.

Eusapia, mondja a jelentés, megkérte d'Arsonval urat, hogy próbálja meg fölemelni a háromlábú asztalkát, amit d'Arsonval könnyen meg is tett; aztán megtiltotta neki, hogy fölemelje s ekkor d'Arsonval nem is bírta fölemelni. „Azt lehetett volna hinni, hogy oda van szögezve a padlóhoz.” Eusapia most rátámaszkodott könyökével az asztalkára s ekkor d'Arsonval ismét nehézség nélkül fölemelhette. Pár pillanat múlva Eusapia rászólt az asztalkára: „Légy könnyű!” s ekkor d'Arsonval még könnyebben föl tudta emelni.

Ez a kísérlet, melyet falusi vásárokon szoktak bemutatni a hivatásos hipnotizálók a közönségből választott neuropatikus egyénekkel, bizonyítja egyes médiumoknak szuggesztív hatalmát.

Én azonban csudálkozom azon, hogy a kiváló akadémikus, amikor elismeri ennek a médiumnak azt a csodás hatalmát, hogy a testek súlyát végtelen nagy arányokban tudja változtatni tetszése szerint: miért nem jött arra a gondolatra, hogy a súlyváltozás tüneményét mérleggel is ellenőrizze? Az *Institut psychologique* kísérletezői csak egyszer vizsgálták meg ezt a tüneményt, még pedig oly körülmények közt, hogy ők maguk is kénytelenek voltak elismerni az eredményeknek csekély bizonyító értékét. Már pedig az ilyen tüneményeket nem egyszer, hanem ezerszer is meg kell ismétlni.

A tartós vagy pillanatnyi kollektív lélek kialakulása a pszichológiának egyik leghomályosabb ágazata, amelyben be kell érünk a pusztá megfigyeléssel. Bizonyossággal csak annyit mondhatunk, hogy a tömegek csak érzéseiket s nem intelligenciájukat viszik bele ebbe a közösségbe. Az érzések ragályos tulajdonsága magyarázza meg, hogy az összegyűlt emberek miért öltik magukra azonnal a tömeg jellegét. Rögtön kialakul bennük a kollektív lélek: az izgató (a vezető) és a vezetettek.

Van-e ennek a lelki ragálynak valami fizikai szubsztrátuma, pl. valami sajátos természetű kisugárzás? Lehetetlen megmondani. Nagyon nehéz ráakadni arra a tapasztalati útra, mely egy ilyen probléma megoldására vezet. Hisz alig van némi nyomunk. Ezek közé sorozhatjuk talán az úgynevezett „*forgó asztalok*” (Tables tournantes) tüneményének tanulmányozását.

Már rég bebizonyították, hogy ezeknek az asztaloknak a mozgását a közreműködők öntudatlan impulzusai okozzák. De miért forog az asztal mindig egy meghatározott irányban s miért nem állítják meg esetleg ellentétes irányú impulzusok? Miért áll meg az asztal mindig a kellő pillanatban, miután megfelelő számú és betűkre átváltható kopogást végzett, mintha egyetlen egy akaratnak engedelmeskednék, noha a körülötte álló különféle egyének egyformán ráteszik a kezüket?

Azért, mert egyetlen egy akaratnak engedelmeskedik: a vezető akaratának, aki öntudatlanul ráerőszakolta magát a többi közreműködőkre. Hatása alatt az egyéni öntudatok pillanatnyilag egyesültek s az így alakult kollektív lélek hozzááncolózott a vezetőéhez. Már több megfigyelő jutott hasonló következtetésre.

Hiába rágódnánk ezen a magyarázatkísérleten. A kollektív lélek születésének, fejlődésének és megszűnésének problémája a pszichológia egyik rejtélye. A tudomány csak azt állapíthatja meg, hogy ennek a kollektív léleknek mindig jelentékeny szerepe volt a népek életében. A hitre, a hívesre vonatkozó problémák megoldása általában roppant nehéz s ez legkivált akkor szembe tűnő, ha megállapítjuk, hogy még a legegyszerűbbek sincsenek tisztázva. Ilyen például, a gondolatok közlésének tüneménye, amely pedig nagy fontossága miatt, precíz kísérleteket is megérdemelne.

Több tény, amelyeket különben még verifikálni kellene, mintha bizonyítaná az ilyen gondolatátvitel lehetőségét. A két

közlekedő agyvelő ekkor két egybehangzó hangvillához hasonlítana, amely hasonlat bizonyára durva kissé, de legalább némileg érthetővé teszi ezt a tüneményt, amely érthetetlen. Legkivált az alvajárákon és a médiumokkal végzett kísérletekből látszik a gondolatátvitel lehetősége. Több megfigyelő megállapíthatni vélte, hogy a médiumok tudják azoknak a gondolatát, akik kérdést intéznek hozzájuk s csakis oly adatokkal felelnek, amelyeket ebből a gondolatból kiismerhetnek.

Ezen és hasonló problémák vizsgálatát szerfelett megnehezíti az a körülmény, hogy ítéletünk alkotó elemei közt vannak az öntudatlan misztikus vagy affektív befolyások is. Néha lehetséges, általában azonban nehéz egyszerű megfigyeléssel szétválasztani őket. Hát kísérleti úton szét lehet-e őket választani? Több ízben megállapítottam, hogy ez lehetséges; de sajnos, azoknak az egyéneknek, akik e kísérletekre rendszeren jelentkeznek, nem nagyon fejlett az elméleti állapotuk. Részben a hipnotizmus klasszikus eljárásával, részben — ahogy ezt egy másik könyvemben részleteztem — bizonyos kémiai anyagok segítségével lehet különválasztani véleményünk és magaviseletünk tudat és öntudatlan elemeit. Kiválasztok kísérleti jegyzeteimből egy nagyon egyszerű esetet, annak bizonyítására, hogy miképpen történik ez a szétválasztás s hogyan igazolja az értelem öntudatlan impulzusainkat.

Ezt a kísérletet, mely sok másnak a típusa lett, egy előkelő nagyvilági hölgyön végeztem, akit épen csak hogy ismertem. Miután gyöngén hipnotizáltam, szuggeráltam neki, hogy kérjen tőlem találkozót a *Vendome*-téren hajnali öt órakor, tél derekán s mellékeljen leveléhez válaszbélyeget is.

E kissé abszurd szuggesztíók hatása alatt, melyek azonban nem lettek teljesen úrrá fölötte, a hölgy talált okokat — szigorúan véve: elfogadható okokat — annak a levélnek mentségére, melyet egy öntudatlan befolyás alatt írt. Levelében megmagyarázta, hogy több fölvilágosítást óhajt kérni tőlem és tekintettel arra, hogy bizonyára nagyon korán kelek, megírta, hogy a jelzett órában fog rám várni a *Vendome*-téren. S mivel föltette, hogy szórakozott vagyok s elfelejthettem a címét, megcímzett és bélyeges borítékot is mellékeltem leveléhez, úgy hogy a választ csak be kellett dobnom a levélszekrénybe.

Ez a kísérlet korántse oly gyerekes, mint aminőnek az első pillanatra látszik. Mindig akadunk hasonló természetű, sőt sokkal silányabb magyarázatokra, hogy a józan logika segítségével igazoljunk olyan impulzusokat, melyeket az érzelmi vagy misztikus logika diktál.

Nem valamennyi okkultista vallja a szellemek létezését, de mind elismeri egy különös erő valóságát, melyet rendszeren pszichikai erőnek neveznek.

„Azt hiszem állíthatom — írja Dr. Maxwell, a spiritizmus szeánszaira vonatkozólag — hogy a jelenlevők bizonyos erőt fejlesztenek ki vagy szabadítanak föl, melyet úgy látszik, a médium áraszt

magából; hogy a médium viszont a kísérletezők rovására pótolja ezt a veszteséget; hogy bizonyos egyének sokkal könnyebben nyújtják mint mások, a médiumnak azt az erőt, amelyre szüksége van; végre, hogy az eszméknek, a fölfogásnak, az érzéseknek bizonyos közössége a kísérletezők közt elősegíti ennek az erőnek a kisugárzását.”

A spiritiszták azt állítják, hogy a pszichikai erő külön is válhat a médiumtól, mint valami érzékeny burok, mely reagál az érintésre és csipkedésre. Ezt a tüneményt az érzékenységek kitelepítésének (*extériorisation de la sensibilité*) nevezik. Azok a tárgyak, melyekkel az ily állapotban levő médiumokat megérintették, magukkal vinnék ezt az érzékenységet, úgy, hogy ha megszűrnék ezeket a távol vitt tárgyakat, a médiumok épen úgy éreznék a fájdalmat, mintha az ő testüket szúrtuk volna meg. Ez a művelet teljesen emlékeztet a középkori viasztárgyak általi babonázásokra.

A spiritiszták sohase tudták mással bizonyítani ezt a „kitelepítést”, mint pusztá állításukkal. Úgy látszik, hogy ez is csak közönséges szuggesztió eredménye. A hipnotizálók különben maguk bizonyítják ezt, mikor megmagyarázzák, hogy ez a kitelepítés, melyet kitarató hipnotizálással idéznek elő, csakis a hipnotizáló — s nem mások — csipkedésére és érintésére érzékeny. Körülbelül olyan ez, mintha a galvanométer, mely az egyik oszlopból fejlesztett villamos áram iránt érzékeny, egy másik oszlop villamos áramára nem reagálna.

Addig, míg a spiritiszták bizonyítékokkal nem támogatják állításait — amire egyáltalában nincs gondjuk — nem lehet komolyan venni ezeket a megfigyeléseket, melyek, ha pozitívumoknak fogadjuk el őket, igazolnák a legrégebb boszorkányság praktikáit. Am azért nem szabad tagadni a pszichikai erő létezését. Bár a benyomások sohase pótolhatják a bizonyítékokat, s értéktelenek a tudományos meggyőződés megalapozására: mégis őszintén megvallom, hogy az összes spiritiszta tünemények közt a legkevésbé valószínűtlen föltevés mégis épen bizonyos pszichikai erő létezése, melyet az élőlények sugároznak ki.

Ezt a véleményt különben egyáltalában nem a spiritiszták kísérletei szuggesztálták nekem, hanem tanulmányaim az állatszeliidítésről, valamint a tömeg-pszichológiáról s az izgatókról. Bizonyos egyének, nevezetesen a híres szónokok, úgy látszik, valami nagyon is hatékony erőt sugároznak maguk körül. Egyáltalában nem a beszédjük impresszióál, mert hiszen legtöbbször meg se értik Pedig titkos hatalmuk mégis tagadhatatlan. Gambetta néhány taglejtéssel megváltoztatta a parlament véleményét. Ha szabad lenne nevet adni egy ismeretlen lényegű erőnek: én ezt kisugárzó akaratnak nevezném el.

Mivel nem terjeszkehdtem ki erre a tárgyra, idézem a következő életrajz-töredéket *Harrimanról*, az amerikai vasút-királyról, ahogy az Egyesült Államok egyik nagy bankárja, O. Kahn jellemezte őt egy fölolvadásban:

„Gyakran kérdezték tőlem, amidőn *Harriman* olyan dolgokat



hajtott végre, melyeknek realizálása szinte lehetetlennek látszott: hogy mily okokból hajoltak meg előtte az ellenfelei? Milyen indokok hajtották őket? Milyen rugóknak engedelmeskedtek? Miért csinálták meg mégis azt, amiről kijelentették, hogy sohase csinálhatják meg, vagy amit megcsinálniuk nem volt semmi okuk? Én azt feleltem: Egyszerűen azért, mert Harriman agyának és akaratának munkájával rákényszerítette őket, hogy megcsinálják”.

Valamennyi hasonló esetben, bizonyára nem elfogadott, jónak tartott okoskodásról van szó, hanem annak a kisugárzó akaratnak még ismeretlen mechanizmusától oktrojált cselekedetekről, amelyről az imént beszéltem. Ezek a befolyások, melyeket így gyakorol egyik egyén a másikra, kétségtelenek. A föltevés csak ott kezdődik, mikor olyan pszichikai erő segítségével igyekezzük azokat megmagyarázni, amelynek létezését semmiféle kísérlet nem bizonyította be világosan. Nagyon érdekes lenne tanulmányozni és kutatni ezt, ami természetesen föltételezné, hogy előbb szükségképen azt a reaktív erőt fődözzük föl, amely aztán rávezethetne az aktív pszichológiai erőre. A kísérletből és tapasztalásból kell kialakulnia annak az új pszichológiának, melynek hivatása, hogy fölváltsa ezt a mait, melyben élünk s amely oly kevésbé világította meg a hiedelmek genézisének és fejlődésének alapvető problémáit.

# Szende Pál: A magyar ügyvédség válsága

— Második és befejező közlemény. —

## IV. A túlzásfolttság egyéb okai

Vannak azonkívül oly körülmények, melyek az ügyvédség mindkét típusánál növelik a túlzásfolttságot.

a) Hazánkban a legtöbb közhivatal betöltéséhez jogi előképzettség szükséges. Pénzintézeteknél, érdekképviselőknél, vasútnál, postánál előnyben részesül az, aki jogot végzett, még inkább aki ügyvéd. Az ügyvédi vizsga Magyarországon a legáltalánosabb kvalifikáció, amely úgyszólván minden hivatalra és állásra, melynél speciális szakismeretek előírva nincsenek, képesít. Ennélfogva mindazok, akik ily állásokat akarnak elnyerni, addig míg célhoz jutnak, átmenetileg az ügyvédi pályán működnek. De amíg ott vannak, épen úgy igyekeznek jövedelmet és ügyfeleket szerezni, épen úgy hozzájárulnak a zsúfolttság növeléséhez, mint azok, akik az ügyvédi pályán végleg megmaradnak. Ennek a csoportnak száma és nyomása egyre nagyobb lesz. Magyarországon, mint minden gazdaságilag fejletlen államban, mindenki igyekszik több jövedelmi forrást szerezni, mert egy élethivatásból a legkevesebb ember tud megélni.

b) A jogi tanulmányok végzése nem foglalja le teljesen a joghallgató idejét és tevékenységét. Az egyetemen nincs látogatási és kollokviumi kényszer, ennélfogva a jogászok túlnyomó része ügyvédi irodákban, közhatóságoknál és a magánalkalmazás terén jövedelemhez juthat és fentarthatja magát. Más pályák előkészületi tanulmányai annyira lefoglalják az illetőket, hogy ily mellékkeresetre nincs idejük.

c) A túltermeléshez talán minden tényező közül legjobban hozzájárul az a tény, hogy Magyarországon az ügyvédi pálya a közéleti szereplésnek és a politikai emelkedésnek legbiztosabb alapja. Nálunk, az osztályuralom klasszikus hazájában óriási jelentősége van a jogszabályok ismeretének, a jog szövevényeiben való jártasságnak. Az ügyvéd hivatásánál fogva folytonosan a közélet színterén mozog, a hatóságokhoz és vezető emberekkel ismeretséget és kapcsolatot szerez, neve szélesebb körben válik ismertté, betekinthez az osztályuralom gépezetébe, a szónoklásban. gyakorolja magát és a nyilvános fellépés külső

kellékeit könnyedén elsajátíthatja.\* Ezért olyanok is, akik politikai karriert akarnak csinálni, az ügyvédi pályán teszik meg előkészületeiket, mert ez a legalkalmasabb előiskola — a *gradus ad Parnassum*. Oly államokban, hol a népképviselői intézmény csak papiroson létezik, az oligarchia a felső házakban személyesen gyakorolja törvényhozói jogát, az alsóbb házakba pedig érdekeinek védelmére képviselőket küld be. Erre a feladatra legalkalmasabbak az ügyvédek, akik ép oly buzgalommal képviselik megbízóik ügyeit a parlamentben, mint ahogy ellátják bírósági tárgyalásait. Ügyelnek arra, hogy az uralkodó osztály érdekei az új törvények folytán sérelmet ne szenvedjenek, a minisztériumoknál és hatóságoknál képviselői befolyásuk felhasználásával kijárják a megbízóiknak kedvező intézkedéseket. Angliában, Franciaországban és az északamerikai Unióban viszont a kapitalisztikus nagyipar és banktőke igyekszik a megbízottait a parlamentbe bejuttatni. Ezért úgy Magyarországon, Olaszországban és Romániában, ahol a feudális elem befolyása túlnyomó, mint az angolszász államokban, ahol a kapitalizmus kifejlett, az ügyvédek egyformán nagy számmal ülnek bent a parlamentben. Magyarországon is gyakran látjuk, hogy arisztokraták, nagy vállalatok, óriási összegeket áldoznak, hogy ügyvédeküket a képviselőházba behozhassák.

A politikai pályára törekvők és törtetők egyre jobban növelik a túltermelést. Még pedig a legveszélyesebb módon, mert nagy befolyásuknál fogva a legjövendelmezőbb ügyeket tudják megszerezni. A budapesti ügyvédi kamara évi jelentéseiben már több ízben kikelt az ügyvéd-képviselők visszaélései ellen, akik tisztességtelen versenyt támasztanak kevésbé szerencsés helyzetben lévő kartársaiknak és az ügyek jelentékeny részét monopolizálják. A közvéleményben erős gyökeret vert a hit, hogy az az ügyvéd, aki egyúttal képviselő, sokkal könnyebben tud valamely hatóságnál kedvező elintéztést kieszközölni. Az összeférhetlenségi törvény kimondta, hogy ügyvéd képviselői minőségét ügyvédi teendőik végzésére nem használhatja fel. Alig van törvény, melyre jobban rácsúfolt volna az élet, mint ez. Ha ezt a §-t következetesen akarnák alkalmazni, akkor a mai ügyvéd-képviselők — egy-két kivételtől eltekintve — mandátumukat nem tarthatnák meg. Ez az előnyös helyzet magyarázza meg, hogy dacára annak, miszerint a parlament legmozgékonyabb és legjelentékenyebb része ügyvédekből áll, mégis gyakoriak azok a törvénybeli intézkedések, melyek az ügyvédség hatáskörét megszorítják és keresetét csökkentik. Az ügyvédképviselők, tudják, hogy ezeket a törvényeket ők nem lesznek kötelesek betartani, a korlátozások rendszerint kis értékű ügyekre vonatkoznak, ezekkel pedig ők már igazán nem törődnek. Mint minden oly osztályt, melynek önálló társadalomgazdasági rendeltetése nincs és más osztályok szolgálatában áll, őket

\* *Revue Internationale de Sociologie*, 1907. 353. 1.

nem vezet speciális kari érdek, hanem a saját érvényesülésükön kívül csak a feudális osztályérdek megóvása. Ennek köszönhető az ügyvéd-képviselők azt a gyakran hallott kétes értékű bókot, hogy az ügyvédi kar érdekeit mindig alá tudták az országos szempontoknak (értsd osztályuralom) rendelni.

d) Az ügyvédi pálya a kapitalizálódási folyamat következtében minden üzletre alkalmas lett. Az ügyvéd ma már foglalkozik kereskedelmi ügyletek és kölcsönök közvetítésével, fezőr, ügynök, parcellázó, gründoló, egyeztető és kijáró mindenestől belőle. A közönséges ügynökkel, fezőrrel, egyeztetővel szemben meg van az az óriási előnye, hogy a jogban járatos és nagyobb társadalmi befolyásánál fogva több eredményt érhet el. Mai nap a legtöbb ügyvédből jogi tanácsadó helyett valószínűleg vállalkozó, a kapitalista gazdasági rendszer egy szerve, mely az elvállalt ügyeket tőkebefektetésnek tekinti és nemcsak az átlagos kamatlábat húzza a befektetett tőke után, hanem ezt többszörösen felülmúló külön profitot, *Mehrwert*-et, peres és perenkívüli költségek alakjában. Az ügyvédi megbízás adásának gyakran nincs más célja, mint a kamat- és uzoratorvények megkerülése. A valódi jogvédő és jogtudós ritka, mint a fehér holló, még a legkiválóbb ügyvédek is igyekeznek a kor szelleméhez alkalmazkodni, jövedelmeiket valamely vállalkozásban való részvétel által gyarapítani. Králik Lajos szerint az ügyvédi ügykör 90%-a nem jogvédői, hanem ügynöki, vagyongazdálkodási és ügyvivői teendőkben áll.\* Ezt az irányzatot a bíróságok költségmegállapítási gyakorlata még jobban fokozza. A bíróságoknak ügyvédellenes hangulata főleg abban nyilvánul, hogy az ügyvédi érdemleges munka díjazását szinte hihetetlenül alacsonyan állapítják meg s ezen a gyakorlaton az ügyvédi kamarák évtizedes panaszai dacára sem akarnak változtatni. Hogy ez a praxis kivételt enged a feudális ügyvédekkel szemben, az előző fejtegetéseinkből nyilvánvaló.

e) Növeli a túlszűfolttságot az a tény is, hogy az utolsó negyven évben a nemzetiségek körében is kialakult egy intellektuel osztály, mely a saját körzetében majdnem teljesen kiszorította az eddig előnyben levő magyar ügyvédeket. A nemzetiségi ügyvédek ép úgy ki vannak zárva az államhivatalokból és a hatósági kedvezésekből, mint a zsidó és az alsóbb osztályokból származó ügyvédek. Viszont a nemzetiségi kliensekkel szemben van az az óriási előnyük, hogy közéjük tartoznak, nyelveket beszélnek. Ezért bizalmatlanságukat más nemzetiségekkel szemben kihasználják, sőt gyakran mesterségesen élesztik a saját ügyvédi irodájuk fellendítése érdekében.

## V. Az ügyvédi teendők csökkenése

A túlszűfolttságot negatív irányban előmozdítja a jogi teendőket végző szervezeteknek és egyéneknek az ügyvédi pálya keretein kívül való folytonos szaporodása is.

\* Králik, id. m. II. 30. 1.

Első sorban említendő a közjegyzői intézmény létesítése és a közjegyzőségek számának szaporítása. Egyre nagyobb a különböző kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági érdekképviseltek száma, melyek tagjaiknak ingyen jogi tanácsot és jogvédelmet nyújtanak. Az alsóbb néposztály jogvédelmének ellátását mindinkább a jogvédő egyesületek és néphivatalok vonják magukhoz. A szociáldemokrata és keresztényszocialista szak- és pártszervezetek, újabban a Katolikus Népszövetség és a különböző gazdakörök ellátják tagjaik összes jogügyeit.

Magyarországon a nép alacsonyabb szellemi színvonala és részben az ügyvédi visszaélések folytán a zugírászat minden faja rendkívül el van terjedve. Ezt elősegíti az újabb törvényhozás ama irányzata, hogy kisebb jelentőségű ügyekben az ügyvédi kényszert egyre szűkebb körre szorítja. Zugírászatnál Magyarországon több mint 15.000 ember foglalkozik. Újabban a nagyobb városokban iparhatósági engedéllyel okmányszerző, katonai, közigazgatási ügyekben eljáró irodák alakulnak, melyek az ügyek jelentékeny részét magukhoz ragadják. ideszámítandók az ú. n. egyzetetőirodák is, melyek a fizetéseképtelenségi és csődügyeket bonyolítják le.

Külön figyelmet érdemel a községi jegyzők magánpraxisa, mely törvényes elismerésben és hatósági támogatásban részesül. Az ügyvédi kamarák állandóan panaszkodtak a községi jegyzők magánügyvédekéde miatt. A különböző kormányok e panaszok elől rendszerint azzal tértek ki, hogy a községi jegyzők fizetése oly csekély, hogy nem lehet tőlük ezt a mellékjövedelmet megvonni. 1904-ben 125 ügyvéd ült a parlamentben és mégis ugyanakkor, mikor a községi jegyzők fizetését rendezték, egyúttal azok magánügyvédekéde jogát törvényileg szankcionálták. (1904. XI. t.-c. 12. §.) A parlament többsége a jegyzőket, akik az osztályuralomnak a nép között legerősebb támaszai, nem akarta egy addig élvezett kiváltságtól megfosztani. Gróf Tisza István választásra készült és szükség volt a jegyzők haláljára.

A versenytársak száma egyre növekszik, más oldalról pedig az ügyek és az ügyfelek száma a gazdasági élet átalakulása folytán csökken. A tökékoncentráció következtében az egyéni vállalatok lassanként megszűnnek és részvénytársaságokká alakulnak. Az ügyek koncentrációja ezzel párhuzamosan halad, mert a kisüzemet felszívó nagyvállalat ügyésze kapja meg a kisüzem összes ügyeit is.

Minél jobban előrehalad a kapitalizálódás, annál inkább csökken a perek száma. A kartellek terjedése a perek jelentékeny részének megszűnését jelenti, mint azt a külföldön általában tapasztalják.\* A kartell maga állapítja meg a föltételeket és vele szemben pereket támasztani nem tanácsos, mert ez gyakran a kiskereskedő vagy kisiparos existenciájának megsemmisítését

\* Benedikt id. m. 96. I.

jelenté s ez inkább kényre kedvre megadja magát a kartell hatalmának.

Az újabb eljárási törvények is, mint előzőleg említettük, az ügyvédi működést egyre szűkebb térre szorítják, így a sommás eljárás, a végrehajtási novella, az új perrendtartás stb. A munkásbiztosításról szóló törvény a kártérítési perek jórészét szüntette be, mert ezek elintézése most már bürokratikus útra tartozik, ahol az ügyvédi képviselőt nem feltétlenül szükséges.

## VI. Az ügyvédi proletariátus

A fentebb felsorolt körülmények folytán az ügyvédi pálya zsúfoltsága elviselhetetlenné válik. A verseny és a gazdasági kényszer fojtogató vasgyűrűje egyre szűkebbre szorul. Ez ellen a feudális elemek kiváltságokkal igyekeznek védekezni, a merkantil-ügyvédek pedig felhasználják mind ama előnyöket, amelyeket a tőke nyújthat. Magyarországon az ügyvédi foglalkozás, néhány elmaradt vidéktől eltekintve, teljesen kapitalizálódott és ma már a járásbíróságok székhelyein lakó ügyvédeknek is a fő jövedelme finanszírozásból, parcellázásból és pénzügyi járulékokból kerül ki és a parasztság kisebb tulajdonperei csak utolsó sorban jönnek tekintetbe. A feudális és kapitalista elemek lefoglalják mindazt, ami lefoglalható.

A proletarizálódási folyamatot rendkívül előmozdítja az a tény, hogy időközben a megélhetési viszonyok erősen megdrágultak. Az ügyvéd, akinek a bizalomra ép oly szüksége van, mint a kereskedőnek, kénytelen, ha csak meglevő tekintélyét el nem akarja játszani, alkalmazkodni az ő osztálya részéről kialakult életmódhoz és társadalmi színvonalhoz.

Az ügyvédproletariátus a városokban szaporodik a leggyorsabban, mert a tőkekoncentráció is ott a legnagyobb, a megélhetés kilátásai kedvezőbbek, a kulturális szükségletek kielégítése valószínűbb. Budapesten 1875-ben 650, 1886-ban 790, 1895-ben 965, 1901-ben 1172, 1910-ben pedig 1729 ügyvéd volt s számuk 1912-ben 2000-re fog emelkedni. A szaporulat az utolsó tíz évben 70%. Nagyváradon ugyanezen idő alatt 60%-al, Győrött 50%-al, Temesvárott 65%-al emelkedett a létszám, de számos oly város van, ahol a szaporulat a 100%-ot is meghaladja. Amint a kisiparból és a mezőgazdaságból kiszorított proletárokból egy állandó *Reserve armee* alakul ki, mely kínálatával lenyomja a munkabéreket: úgy az ügyvédi kar körében is kétségbeesett *diminuendo* licitálás indul meg, hogy ki vállalja el olcsóbban az ügyeket. Ennek következtében az ügyvédi munkadíjak gyakran valósággal az éhbérek színvonalára süllyednek le. Az ú. n. készkiadási megállapodások (oly egyezmény, mely szerint a megbízó fél ügyvédének perveszteség, vagy a követelés behajthatatlansága esetén csak a készkiadásokat köteles megfizetni) egyre nagyobb tért foglalnak el és az ügyvédi kamarák fegyelmi bíraskodása igen kevésbé tud ennek a folyamatnak gátat

állítani. Hogy az erkölcsi elvek és felfogások mennyire függvényei a gazdasági viszonyoknak, legjobban mutatja, hogy Angliában és Franciaországban (főleg Parisban), ahol az ügyvédi karnak kedvező helyzetben levő kisebbsége irányítja az ügyvédi közvéleményt, inkorrektéségek tekintik — mely esetleg a karból való kizárást is magával vonja — ha valaki megszolgált ügyvédi díját per útján akarná érvényesíteni. Ausztriában ellenben fegyelmi eljárás alá esik az az ügyvéd, aki a megállapított ügyvédi díjszabáson alul vállal el ügyeket; Magyarországon pedig, aki pervesztesség esetén lemond arról, hogy ügyvédi munkásságát a készkiadásokon felül is jutalmazták.

Bárminő anekdoták is vannak forgalomban és bármennyire elterjedt a közvéleményben az a hit, hogy az ügyvédek megnyúzzák ügyfeleiket, a nagyobb városokban élő proletár ügyvédekről joggal el lehet mondani, hogy az ügyfelek munkaerejüket kiuzsorázzák.

Ebben a kétségbeesett helyzetben a proletár ügyvédek mindenhez kapkodnak. Igyekeznek először azokat az eszközöket felhasználni, amelyekkel mások boldogulnak. Politikai kapcsolatokot akarnak szerezni s ennek elérése végett a politikai pártok érdekében mindennemű szolgálatokra kaphatók, igyekeznek házasság, fezőrség, pénzügyletekben való részvétel útján maguknak állandó jövedelmet biztosítani. Mikor mindez nem használ, oly eszközökhöz fordulnak, amelyek nemcsak az ügyvédség jogvédői hivatásához nem tartoznak, de a büntető törvénykönyvvel határosak. Az az ügyvéd proletár, aki elől feudális és kapitalista ügyvédek elhalásszák az összes ügyfeleket, a vízbefuló makacs-ságával kapaszkodik minden szalmaszálhoz, elfogadja a legkét-ségesebb ügyeket, a járatlan klienseken és a védtelen alperese-ken akarja behozni mindazt, ami neki és családjának állás-szerű megélhetéséhez szükséges, rosszul fizeti és agyondolgoz-tatja személyzetét.

Hogy a proletarizálódási folyamat mennyire haladt előre, azt statisztikai számokkal megállapítani igen nehéz. Az ügyvédi jövedelem oly természetű, mely minden ellenőrzés alul kibúvik, azonkívül az ügyvédség nehogy a közönség bizalmát csökkentse, igyekszik a leggondosabban anyagi helyzetét eltitkolni. Mint minden intelligens proletár, az ügyvéd is a „szemérmes szegé-nyek” kategóriájába tartozik. Némi támpontot nyújtanak Buda-pestre mégis a következő adatok: A budapesti ügyvédi kamara területén 1909-ben 480, 1910-ben 476 ügyvéd maradt a kamarai és nyugdíjárulékkel hátralékban. 1909-ben több mint 300 ügyvéd ellen vezettek eljárást. (1910-ben a végrehajtások ide nem tar-tozó okokból szüneteltek.) Az 1909. évi végrehajtások túlnyomó része vagy negatív eredménnyel zárul, vagy pedig annyi foglalás előzte meg a kamarát, hogy árverés esetén követelésére nem jutott volna semmisen. Lehet ellenvetésnek helye, hogy az ügy-védek között igen sok a rossz fizető és a tagdíjbeszedés erély-telen volt, de kétségtelen dolog, hogy végrehajtásra a dolgot

— kevés kivétellel — az ügyvéd nem szívesen engedi kerülni. Döntőbb bizonyítóerejű az a tény, hogy nem-fizetés miatt az 1908. XL. t.-c. 7. §-a értelmében 216 ügyvéd ellen kellett a törlési eljárást megindítani. A törlést a kamara ugyan csak 31 esetben mondta ki (ezek egy része felebbezés alatt áll), a többiek az eljárás folyamán fizették ki díjaikat, ami arra mutat, hogy előbb nem volt módjukban.

A fegyelmi ügyek nagy száma is (bár e tekintetben az utolsó évben csökkenés mutatkozik) az ügyvédnemjel, mint azt később kimutattuk. Ide vonható az a tény is, hogy a kamara évről évre nagyobb összeget fordít szegényen elhalt ügyvédek családjainak segélyezésére. (1901-ben 45 esetben 15.250 K, 1910-ben 105 esetben 28.825 K segély nyújtott.)

Pásztor Mihály becslése szerint\* Budapesten 300 olyan ügyvéd van, aki 4000 koronánál kevesebbet keres. Mi azt hisszük, hogy ez a becslés meglehetősen optimisztikus. A könyv megjelenése óta az ügyvédek száma még jobban növekedett, a drágaság fokozódott és a kereseti viszonyok rosszabbodtak. Az a türelmetlenség, mellyel a budapesti ügyvédi kar zöme az ügyvédség szervezetének reformját sürgeti, ettől mint csodaszertől várva gyógyulást, legbiztosabb jele annak, hogy az ügyvédség eljutott oda, ahová a kisiparosság, hogy nyomasztó anyagi helyzetén már csak korlátozó intézkedésekkel remél segíteni.

Ez a proletariátus főleg Budapesten fejlődött ki. A vidéken valamivel jobbák a viszonyok, bár némelyik városban az ügyvédség még sötétebb képet mutat mint a fővárosban. Budapesten, mint a vidéken a proletarizálódási folyamat főleg abban nyilvánul, hogy az ügyvédek mindinkább az ügynöki teendőkre vetik magokat, mert a tulajdonképeni értelemben vett ügyvédi jövedelem egyre csökken. Úgy a fővárosban, mint a vidéken gyakoribb az a jelenség, hogy fiatal ügyvédek kellő összeköttetés és anyagi eszközök híjával nem nyithatnak irodát, hanem kénytelenek belépni valamely idősebb vagy tehetősebb ügyvédhez irodavezetőnek, később pedig százalékos jutalékkal társá válnak. Ugyanez a folyamat megy végbe az iparban, a nyomorgó kisiparos végre lemond az önállóság fantomjáról, s elmegy előmunkásnak vagy munkavezetőnek a gyárba, vagy a nagyiparos ügynöke és elárúsítója lesz.

Külföldön az ügyvédkérdés hasonló alapvonásokat mutat. Az ügyvédek száma mindenütt szaporodik, főleg a nagyobb városokban az ügyvédi foglalkozás teljesen kapitalizálódott, a társadalom kiváltságos elemei pedig az ügyvédi hatáskörből lefoglalják a jövedelmezőbb teendőket. Mindazonáltal az ügyvédek aránylagos száma jelentékenyen kisebb, mint nálunk, sőt abszolút számokban is Budapesten sokkal több ügyvéd van, mint Berlinben (1906-ban 1069) vagy Bécsben (1909-ben 1150.) De míg a nyugati államok ipara és kereskedelme rohamos léptekkel haladván előre,

\* Pásztor Mihály: *Az eladósodott Budapest*, 89. 1.



az intellektuális rétegeknek foglalkozást tud biztosítani, s így ennek a folyamatnak káros hatásait az angolok, németek és franciák alig érzik meg: addig a mi feudális országunkban az ügyvédkérdés az egész társadalom válságát jelenti.

Ezzel szemben a magyar ügyvédség vezetőkörében még mindig fentartják azt a régi fikciót, hogy az ügyvédség *munus publicum*, köztisztviselés és szemet hunynak azelőtt a tény előtt, hogy az ügyvédség kereseti foglalkozássá vált, melynek helyzete a társadalom gazdasági viszonyaival a legszorosabb kapcsolatban áll. Ügyvédi kongresszusokon, kamarai alkalmi beszédeken folyton az angol és francia ügyvédekre történik hivatkozás, azok magas erkölcsi színvonalát és tekintélyét állítják a megélhetéssel keservesen küzdő városi proletárügyvéd elébe. Ez a folyton visszatérő hasonlat — amennyiben nem képmutatás — a tények teljes félreismeréséből ered. Az angol és francia ügyvédek nagy tekintélye nem azon alapszik, hogy kiváló jogászok vagy az erkölcsi ideál tetőfokát érték el köz- és magánműködésükben, hanem annak a ténynek a következménye, hogy túlnyomóan gazdag emberek és az uralkodó osztályból kerülnek ki. Ha Magyarországon kimondanák, hogy ügyvéd csak bizonyos kaszinók tagja lehet, vagy amint Lord Abinger indítványozta, nem avatnának oly jelöltet ügyvéddé, akinek saját vagyonából nincs legalább 7200 K (300 £) biztos jövedelme,\* az ügyvédség lenne a társadalomnak tekintélyre nézve első osztálya. Azt is tudja már mindenki, aki a viszonyokban csak kevéssé is járatos, hogy a látszólag *splendid isolation*-ban élő angol és francia ügyvéd a legridegebb üzleti elszámolási viszonyban van az ő *avouéjával* vagy a solicitorjával, aki felhajtja a klienseket és tiszteletdíjait előre beszedi. Pénzt nem fogad el, hanem csekket. Honoráriumot nem perel, de addig nem áll szóba a féllel, míg az egész díjat előre ki nem fizeti.\*\*

Sokan hiszik azt, hogy a fegyelmi bíráskodás szigorításával az ügyvédség kommercializálódásának gátat lehetne szabni. Az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy erre semmi remény nincs. Az ügyvédi kamarák fegyelmi gyakorlata iskolai példája az osztályigazságszolgáltatásnak. A fegyelmi esetek 90%-a tipikusan proletár bűncselekmény, amelyet az ügyvéd nem azért követ el, mert kapzsibb vagy gonoszabb a többinél, hanem azért, mert másképpen nem tud megélni. A magyar ügyvédi kamarák fegyelmi gyakorlatára is illik Anatole Francénak az a fényes és nagyon gyakran idézett mondása, hogy a törvény felséges egyenlőséggel követeli meg a milliomostól és a koldustól, hogy kenyeret ne lopjon és a híd alatt ne háljon. Az ügyvédképviselők visszaélései, az az óriási presszió, amelyet ép a legnagyobb ügyvédek fejtenek ki a kliensek megszerzése körül, azok a szolgálatok, amelyeket gyakran egész néprétegek megrontásával az osztály-

\* W. W. Rouse Ball: *The Students Guide to the Bar*, VII. kiadás 10.1.

\*\* *Revue Internationale de Sociologie*, 1907. 341—346. 1.

uralomnak tesznek, az a reklám, amellyel a politikai sajtóban nevüket forgalomba hozzák, sohasem, vagy csak a legritkább esetben kerülnek fegyelmi eljárás alá. Az ügyvédi kamarák még csak nem is kerülnek abba a helyzetbe, hogy viselt dolgaikkal foglalkozhassanak, mert befolyásuk oly erős, hogy csírájában elfojtja a megkárosítottak minden mozgolódását. De kikerülhetlenül oda jut a fegyelmi bíróság elé az az ügyvéd, aki hatvan koronát visszatart, aki megosztzik valamely fizetett közbenjáróval azon a sovány kereseten, amelyet az neki juttat, zugírász beadványokat szignál, nagyobb cégtáblát akaszt ki a rendesnél és kétszer hajtja be az adóson a perköltséget.

Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a fegyelmi bíráskodás felesleges, csupán rá akartunk mutatni, hogy a hibák oly tényezőkben rejlenek, melyeket a kamarák fegyelmi hatásköre nem érhet el.

## VII. Az orvoslás eszközei

Az ügyvédség túlzásfolttsága gazdasági és szociális hatóokok következménye lévén, csakis Magyarország politikai és gazdasági szervezetének gyökeres átalakulásával fog megszűnni. Kaill Sándor az ügyvédségről írt munkájában már 1848-ban mondta: „Az ügyvédreform csak egy kis része annak a nagy reformnak, melyet a XIX. századbeli magyar társadalom szükségesít”.\* Ezen a nézeten volt Tóth Lőrinc is s ennek adott kifejezést Simonyi Ernő az ügyvédi rendtartásról 1874-ben folyt képviselőházi vitában. Ez ma is az orvoslásnak igazi útja s azért, aki az ügyvédség helyzetén segíteni akar, annak elsősorban társadalmunk beható reformjára kell törekedni.

Ezen elvi álláspontból kifolyólag az ügyvédválság megszüntetésére irányuló nagyszámú indítványokat csak a teljesség okából és röviden fogjuk ismertetni.

Ezek az indítványok két csoportra oszthatók. Az elsőbe tartozókat palliatív-szereknek nevezhetnők. Nem az ügyvédi szervezetet akarják megváltoztatni, hanem részleges reformok útján az ügyvédek keresetét emelni, az ügyvédi hatáskört kiterjeszteni. Ide tartozik pl. azon indítvány, hogy az ügyvédek közjegyzői teendőikkel bizassanak meg, az a javaslat, mely a községi jegyzők magányakorlatát akarja megszüntetni és a közigazgatás egész területén az ügyvédi képviselőket biztosítani stb. stb.

Ide sorozhatók azon indítványok is, hogy az ügyvédi érdemleges munka díjazása magasabb legyen, méltányos ügyvédi díj-szabás állapíttassék meg; a készkiadások, megállapodások és egyáltalában az ügyvédi megbízások a díj-szabási tételeken alul történő elvállalása fegyelmileg büntetessék, az ingyenes jogvédelem teljesítéséért az ügyvédek az államtól és hatóságoktól nyerjenek kárpótlást, a csődügyek és gondnokságok elosztása

\* Kaill id. m. 34. 1.

méltányosabban történjék, állami, törvényhatósági és városi szolgálatban álló ügyészek magányakorlatot ne folytathassanak, az összeférhetlenségi szabályok szigorúbban alkalmazandók, az ügyvédi kamarák létesítsenek oly alapot vagy pénztintézetet, mely a kezdő ügyvédek irodájuk megnyitásához szükséges pénzzel ellátná\* stb.

Kétségtelen, hogy eme indítványok túlnyomó része méltányos kívánságokat hangoztat és hozzájárulna a meglévő aránytalanságok enyhítéséhez és a kereseti alkalmakat is fokozná. Nagy részüknek keresztülvitele leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Arra nem lehet számítani, hogy a mai parlament megfossza jövedelmük és befolyásuk jó részétől a községi jegyzőket, a földesúri hatalom legerősebb támaszait, vagy csökkentse a közjegyzői jövedelmet, mely politikai érdekem jutalmazására szolgál, avagy szigorú összeférhetlenségi szabályokat alkosson a feudális ügyvédekkel szemben. Az ügyvédi hatáskör más irányú kiterjesztését viszont a szociálpolitikai törvények teszik lehetetlenné. De ha mindezek az indítványok mégis valósulnának, az enyhülés rövid ideig tartana és ellensúlyozná az a tény, hogy az ügyvédi pályára való tódulás a gazdasági viszonyok változatlansága mellett a munkaalkalmak és az érdemleges ügyvédi díjazás emelkedése következtében egyre jobban fokozódnék.

Az indítványoknak másik csoportja az ügyvédi szervezet reformját célozza és mechanikus eszközökkel akarja a túlsúfolt-ságot megakadályozni.

A bifurkáció\* a az ügyvédséget két részre osztaná. A fiatal ügyvédek csakis az alsóbb bíróságoknál való ügyködésre volnának feljogosítva és öt vagy tíz évi gyakorlat után nyernének jogot arra, hogy felsőbbbíróságoknál is eljárhassanak. Perenkívüli ügyekben úgy az alsó-, mint a felsőfokú ügyvédek egyformán jogosítva lennének eljárni. Ez a rendszer, amely nem azonos francia és angol bifurkációval, abból a felfogásból indul ki, mintha a bíróságok előtti tárgyalás az ügyvédi ügykör legfontosabb része lenne, holott már előzetesen rámutattunk arra, hogy a bíróság előtti ügyek az ügyvédi tevékenységnek alig 10%-át teszik. Az egész rendszer nyilvánvalóan az idősebb ügyvédeknek nyújtana bizonyos előnyöket, azonban az alsóbbfokú ügyvédek sorában a túlsúfolt-ságot semmivel sem csökkentené, sőt az ügykör egy jelentékeny részének elvonása által a proletarizálódási még jobban kiélesítené, azonkívül az eljárást rendkívül megdrágítaná.

A lokalizáció arra irányul, hogy az ügyvédek csak bizonyos hely szerint meghatározott bíróságoknál működhetnek. Ez a rendszer Németországban lett meghonosítva, de ott is nagyszámú kivételt engedtek alá.\*\*\* Némelyek azt hiszik, hogy ezzel

\* Benedikt id. m. 127. 1.

\*\* Erre vonatkozólag Pollák Illés törvényjavaslatot is dolgozott ki.

\*\*\* Weinrich id. m. 96. 1.

az ügyvédséget területileg arányosabban lehetne szétosztani, a városokba való torlódás megszűnne s a kisebb helyekre is kerülne ügyvéd. Ez a hatás azonban nem állana be, mert ha ma a járásbírói székhelyeken kevesebb az ügyvéd, annak dacára, hogy az ország minden bíróságánál való ügyködés meg van nekik engedve, annál kevésbé lehet arra számítani, hogy valaki vidéki városkába telepedjék le, ha praxisa teljesen ahhoz a helyhez lesz kötve. Németországban 771 járásbírói (Amtsgericht) székhelyen nincs ügyvéd, kiknek helyét a magyar értelemben zugírásoknak tekinthető *Rechtskonsulent*-ek foglalják el.\* A legradikálisabb indítvány az ú. n. *numerus clausus*. Állapíttassék meg egy bizonyos ügyvédi létszám, úgy az egész országra, mint egyes kamarákra vonatkozólag s ha ez a létszám betelt, új ügyvédek felvételének mindaddig nincs helye, míg halálozás vagy lemondás folytán üresedés nem áll be. Ez a terv első tekintetre rendkívül tetszetősnek és kézzelfoghatónak látszik, mint minden oly rendszabály, melyben az osztályérdek leplezetlenül nyilvánul meg. A nagybirtokosok a *numerus clausus*-t az élőállatokra mondják ki, a kisiparosok a céhszabályok visszaállítását sürgetik, a gyárosok kartellekkel akarják a versenyt kizárni. De ha e kiterjedt rendszabályok egyes szűkebb rétegeknek időlegesen hasznára is vannak, a társadalom túlnyomó része súlyosan szenved alattuk. Az agrár elzárkózás megteremtette az élelmiszerdrágaság problémáját, mely hovatovább forradalmi mozgalmakhoz vezet, ugyanezt idézi elő más tereken a kartellek szervezkedése s a kormányzat sokkal súlyosabb feladatok elé állítatik, mint az egyedül üdvöztetőnek hirdetett korlátozások megalkotása előtt. A *numerus clausus*-ról még elméletileg sem lehet oly országban beszélni, amelyben a kereseti lehetőség az értelmiségi középosztály részére annyira meg van szorítva. Az ügyvédi pálya elzárása talán a meglévő ügyvédek egy részének helyzetét javítaná, de az intellektuális proletariátus válsága fennmaradna és az államnak a mainál is nagyobb gondot adna annak megoldása.\*\*

De kizihetetlen ez a terv gyakorlati okokból is. A záros létszámot a mainál valamivel magasabbra kellene tenni s a zsúfoltság csak 15—20 év múlva szűnnék meg s addig a jelenlegi bajok fennmaradnának. De ami a legfontosabb, nem lehet a terv keresztülvitelére oly módozatot találni, mely a visszaélésnek, a protekciónak, az osztályérdek legbrutálisabb megnyilvánulásának a legtágabb teret ne nyitná meg. Akár a kormány, akár a helyi hatóságok neveznék ki, akár pedig az ügyvédi kamarák maguk választanák az új ügyvédeket, nem a rátermettség, vagy pedig a kiváló jogászai képesség lenne a döntő, hanem a rokonsági befolyás és az osztályérdek. Az ügyvédség

\* Bachern: *Staatslexikon*, I. kt. Advokatur, 107. 1.

\*\* A *numerus clausus*-ra vonatkozólag értékes megjegyzések találhatók néhai Dr. Bleuer Samu széles látókörrel megírt és már idézett értekezésében.

akkor is oly képet mutatna, mint ma: a feudális elemek, közhatósági nyomás, protekció és családi összeköttetés folytán nyernék.

A merkantilügyvédek pedig pénzen vásárolnák meg az üre-sében levő ügyvédi állásokat. Némelyek az ansziennitás elvének alkalmazását javasolják, eszerint az új ügyvédek ügyvédi vizsgájuk, időbeli sorrendje szerint vétetnének fel a kamarába. Ez azonban a kar szellemi színvonalát tenné tönkre, mert a tehet-séges elemek ily módon a legritkább esetben jutnának be az ügyvédség körébe s nem is tennék ki magukat annak a lehető-ségnek, hogy hosszú évekig hiába várákozzanak. Nem az ész, hanem az ülőképesség lenne a döntő. Ha pedig az ansziennitás elve alól kivételt engedélyeznének, ez a kivétel ismét csak vissza-élésekre nyújtana alkalmat. Az ügyvédi proletariátus helyét az ügyvédjelölteké foglalná el, akik úgy vénülnének meg, mint a mai közjegyzőhelyettesek és gyógyszerészségek, kiket a leg-íjabb protekciós pályázó is elűthet a régóta várt állástól. Hogy ilyen mesterséges elfojtás mellett a zugírászat és magánügyvéd-kedés mily óriási mértékben fejlődnek ki, azt bővebben bizo-nyítani fölösleges. Verseny hiányában az ügyvédi munka meg-drágulna s a közvélemény nyomása és a kiváltságos ügyvédség iránti gyűlölet következtében a törvényhozás és kormányzat kénytelen volna a zugírászatot törvényesíteni. A problémának csak a külső alakja változnék meg, a túlszűfolttság a *numerus clausus* védsáncain kivülmaradottakra nézve továbbra is fen-forogna. Az alsóbb osztályok feltörekvő elemei nem ügyvédi, hanem jogi ügynöki pályára mennének s rövidesen kialakulna a magyar solicitori osztály. Angliában a barristereknek jó dolguk van, de a solicitorok helyzete oly válságos, mint a magyar ügyvédeké. Ugyanezen eredményre vezetne nálunk is a záros létszám. A kisiparosok Ausztriában és Németországban kivívták a kívánt korlátozó intézkedéseket s helyzetök semmivel sem javult, mert a gazdasági fejlődés menetét nem lehet mechanikus rendszabályokkal megállítani.

Végül foglalkoznunk kell azzal a tervvel, amely a bajok orvoslásának legfőbb eszközét az ügyvédjelölti gyakorlati idő meghosszabbításában látja. A képviselőház igazságügyi bizott-sága már elfogadta azt a törvényjavaslatot, hogy az ügyvéd-jelöltek ideje nem az első szigorlat, hanem a jogi doktorátus letételétől számítandó és az ügyvédi vizsga letétele után az új ügyvéd nem nyithat önállóan irodát, hanem még két évet ügyvéd-helyettesi minőségben köteles eltölteni. Biztosra vehető, hogy a javaslatot a képviselőház többsége is el fogja fogadni.

Ezen javaslat indokolásánál elsősorban az ügyvédképzés érdekeit tolják előtérbe. Ez azonban nem őszinte érvelés. Kétség-telen dolog, hogy bizonyos határon belül a hosszabb gyakorlati idő alkalmasabb a nagyobb képzettség megszerzésére, mint a

\* Hasonló rendelkezéseket tartalmaz az a javaslat, melyet az ügyvéd rendtartásról az igazságügyminiszter megbízásából Nagy Dezső dolgozott ki.

rövidebb. Mi azonban azt hisszük, hogy a mostani gyakorlati idő tökéletesen elegendő a szükséges ismeretek megszerzésére. Ha csak ez a szempont volna irányadó, akkor elegendő volna a javaslat első részét elfogadni, de az ügyvédhelyettesi intézményt már az ügyvédképzés érdekeivel megindokolni nem lehet. Az igazi indok az, hogy az ügyvédjelölti joggyakorlat meghosszabbításával az ügyvédi pályára való tódulási kedvet remélik lelohasztani. Ez azonban, ha egyéb viszonyaink nem változnak meg, nem igen lesz elérhető. 1874-ben meghosszabbították az ügyvédi gyakorlatot. Pauler Tivadar, akkori igazságügyminiszter kijelentette, hogy ettől az intézkedéstől várja az ügyvédi pálya túlsúfoltságának megszűnését s a képviselőház túlnyomó többsége osztotta nézetét. A miniszter igen rossz jósnak bizonyult. Körülbelül 10—12 év óta a budapesti ügyvédvizsgáló bizottság szakított az addigi enyhe gyakorlattal és azóta ügyvédi vizsga szigorúsága közismeretessé vált. Ez a gyakorlat egyenértékű volt a joggyakorlati idő meghosszabbításával. A proletariátus a szigorú rendszer alatt egyre nagyobb és nagyobb mérveket öltött. Ausztriában két évre emelték fel a joggyakorlati időt s azóta az ügyvédek száma folyton szaporodik. Aki előtt nincs más választás, mint az ügyvédi pálya, az ezután is oda fog menni, ha három év helyett öt évig is kell gyakorlaton lennie, legfeljebb tovább fog alacsony fizetéséből nyomorogni. Ha ennek a reformnak lesz is megszorító hatása, ez csak az alsóbb osztályokból felemelkedőkre fog érvényesülni, mert ezek egy része nem tudja majd magát a hosszú gyakorlati idő folyama alatt fentartani. Hogy ezáltal inkább a tehetségesek, a pusztán saját szorgalmukból felemelkedettek szorulnak le az ügyvédi pályára, ezt maga Tisza Kálmán is — természetesen még ellenzéki vezér korában — elismerte az 1874. évi ügyvédi rendtartás képviselőházi vitájában.\*

Az ügyvédi kérdés megoldása Magyarországon csak gazdasági és jogi szervezetünk teljes átalakulásával párhuzamosan valósulhat meg. Ha ez bekövetkezik, a túlsúfoltság magától fog megszűnni. Amíg azonban a jelenlegi rendszer fennáll, az ügyvédi pálya megszorítására irányuló minden intézkedés nemcsak céltalan, hanem mivel csak az alsóbb osztályok ellen irányul, antidemokratikus jellegű is.

\* *Országgyűlési Napló* 1872-74. X. kt. 209. 1.

# HATÁRKÉRDÉSEK

## **Varjas Sándor: A Freud-féle pszichoanalízis\***

A jelenkor pszichológiájában Dr. *S. Freud* bécsi egyetemi tanár elmélete oly mélyreható kérdéseket és megoldásokat hozott, amelyek lassankint bizonyosan a lélektani ismeretek rendes kánonjaiba is bele fognak kerülni. A *Huszedik Század* ugyan már régebben is adott rövid tudósításokat Freud tanár művei tartalmáról, problémáiról, azonban rendszeres ismertetésük még hiányzott. Ezt a hiányt akarja az értekezés pótolni.

Mi a freudizmus? Ezen a fogalmon nagyobbrészt azt az elméletet értik, amely bizonyos „képzeteknek” a tudat alá szorítását jelenti, amely „kiszorított” képzetek patogén hatással bírnak. E patogén hatásuk testi szimptomák. Ebben az egyszerű köntösben a freudizmus sem valami sokatmondó, sem nagyon új dolog nem volna. A kellemetlen lelkiállapotok mesterséges elfeledését mindenki észrevette magán azelőtt is, valamint azt is, hogy ez a kiszorítás a tudatból nem szokott teljesen sikerülni. A freudizmus azonban jóval tartalmasabb igazságokat hozott napvilágra. Tanainak tartalmasságát és sajátosságát már az is eredményezi, hogy a lelki élet oly különböző területein vizsgált problémákat, amelyek eddig nem látszóttak egységes törvényszerűség alá vonhatóknak.

Freudnak is voltaképp több elmélete van, amelyek a tudatalatti elemek tényállásán kívül vajmi kevés közöset tartalmaznak.

Vizsgálatai körébe vonta nemcsak a szorosán vett hisztériát (az ú. n. ideogén hisztériát), hanem ő kereste meg az elválasztó kritériumokat a neuraszténia és a neurózis egymáshoz igen hasonló tüneteiben is. Ezenkívül egy rendszeres nagy munkában foglalkozott az álmokkal. Az álmokat eddig a tudományos lélektan mostohán kezelte. Elméletet nem igen adott róla és nagyobbrészt a napi események utóképei zürzavaros halmazának tekintette. Csupán a költők

\* Ez új iránynak és a szociológiára való átvitelének kritikai méltatásával szerző egy külön cikkben fog foglalkozni.

és a népfantázia tulajdonított ösztönszerűleg is jelentőséget az álmoknak. Freud számos álmot vett vizsgálat alá és ezeket rendszeres elemzés tárgyává tette.

Sokat foglalkozott a szexuális étellel is, mert felismerte, hogy a szexualitás a tudatból való kiszorítás főtárgya és felismerte az infantilis szexualitást, amelyet előtte alig vett valaki észre. Mivel a neurózisnak mindig, a hisztériának legtöbbször szexuális *Verdrängung* az alapja, méltán ismerte meg a szexualításban a legfőbb patogén lelki tünetényt és ebből jogosnak látta a következtetést arra, hogy a szexualitás nemcsak a pszichózis oka lehet, hanem ilyen hatása miatt a normális ember életének is főtünetéje és pedig a szó igazi értelmében, azaz abban, hogy hozzáképest a legtöbb egyéb emberi megnyilvánulás csak származékos (derivált).

Ez az egyik nagy kör, melyre kiterjedtek Freud vizsgálódásai. A másik az esztétika. A szó igazi értelmében ugyan nem lehet Freud idevágó tanulmányait esztétikaiaknak nevezni, mert nem annyira a szépség mibenlétét és magának a szépségérzésnek részletes elemzését akarja adni, mint inkább azokat a képzeteket vizsgálja, amelyekhez ilyen érzelmi folyamatok csatlakoznak. Mégis kétségtelen hogy az ily irányú elemzések az elméleti esztétikában is helyet kell, hogy foglaljanak előiskola gyanánt.

Ezekután áttérünk ezen elméletek részletesebb tárgyalására. Kezdjük azzal a tünetnyelvről, amely Freudot is először figyelmeztette az öntudatlan problémáira: a hisztériával. Azonban ahelyett, hogy magát az elvont elméletet állítanók előtérbe, rövid vázlatát adjuk egyik beteg történetének, ú. n. szimptomatológiát, amely alkalmat fog azután adni arra, hogy az általános összefüggéseket keressük. (A *Studien über Hysterie*-ben II. kiadás 1909, tárgyalja Freud egy hölgy betegségét, akit Fräulein Elisabeth v. R.-nek nevez).

1892-ben Freud kezelt egy hölgyet, akinek két év óta fájt a lába és rosszul járt. A leány 24 éves volt. Mindkét lába hiperalgéziás (túlérzékeny) volt. Sajátságos módon azonban a lábak nyomása, csípése nem idézett elő nála fájdalmat, illetőleg a fájdalmat kéjérzés gyengítette. Egy havi ismeretség után Freud megkezdte a gyógyítást. Addig villanykúrával gyógyította, nem annyira, mert eredményre számított, hanem mert bizalmat akart kelteni a leányban. Lassankint elmondott vele mindent, amit a leány magáról tudott. Hárman voltak nővérek, ő a legfiatalabb. Anyja betegeskedett és a leány inkább apjához vonzódott, aki vidám és tapasztalt ember volt. Az apa közben szívbajban másfél évig beteg volt, mialatt a leánya ápolta és ezidőre nyúlik vissza első emléke a lábfejása kezdetéről.



Azonban a voltaképeni hisztéria csak két évvel az apa halála után jelentkezett. A gyászév letelte után a legidősebb nővér férjhez ment. Férje magasrangú, tehetséges, nagyon ambíciózus ember volt. Erzsébet rossz viszonyban volt szeszélyes és erőszakoskodó sógorával. Időközben sógora Bécsből valami *avancement* kedvéért Ausztria egy távoli városába helyeztette magát, ami Erzsébet helyzetét rosszabbította, mert idősebb nővérenek távozása elhagyatottságát és a család izolálódását a társaságtól még növelte.

Másik sógorával azonban szerencsésebben járt. Finom jóízű kereskedő volt. Második nővérenek kis fia született, aki Erzsébet kedvence volt. Azonban ekkor meg anyját kellett operálni. Az operáció sok izgalmat okozott. Végül szerencsésen sikerült és a három család együtt ment nyaralni. Ez lett volna az idő, hogy a folytonos családi bajoktól elkínzott leány összeszedje magát. Ehelyett itt léptek fel az első betegségi szimptomák. Fürdés közben történt, azonban a család annak tulajdonította, hogy pár nappal előbb hosszú sétát tett és „megerőltette magát” és azután „meghült”. Orvosok tanácsára Gasteinba ment anyjával, de már két hét múlva sürgősen visszahívták őket. Második nővére teherben volt és állapota napról-napra rosszabbodott. Folytonos rémképek közt érkezett meg, hogy megláthassa nővére — holttestét. A fájdalmát növelte az is, hogy nem érezték magukat teljesen ártatlanoknak, mert az asszony szív-bajos volt és nem lett volna szabad férjhez adni. Vádolták a sógort is a sűrű egymásutáni terhességekért. Közben a sógorok vagyoni okok miatt össze is vesztek, az özvegy sógor a családtól visszavonult, a gyermeket magánál tartotta. Így Erzsébet a becsvágyó és szerelemért epedő leány, ahelyett, hogy visszaállította volna a család fényét, amint az tervezte, elhagyottan a saját maga és anyja betegsége ápolásának volt kénytelen élni.

Freud igen csalódottnak érezte magát, amikor ez a banális történet minden részletében előtte állott. Hogy keletkezett ebből hisztéria? Föl lehet-e tenni, hogy a valódi okok egész mások voltak és a leány testi szimptomáit azokkal a lelki állapotokkal fűzte össze előadásában, amelyek ép véletlenül a fájdalmak jelentkezésekor foglalkoztatták. Ekkor kezdte részletesen kikérdezni. Mikor érzett először fájdalmat a lábában? Próbálta hipnózissal a „tudatot bővíteni”, azonban a leány nem volt szuggesztibilis. Zavarában jutott eszébe az a kítűnő fogás, melyet később rendszeresen alkalmazott. Ez abból állt, hogy a fejére tette a kezét és felszólította, hogy mondja el mindazt, ami abban a pillanatban eszébe megvillan, amikor nyomást gyakorol a fejére. Hosszú hallgatás után a leány elmondta, hogy egy este jutott

eszébe, amikor egy fiatalember társaságból hazakísérte apja betegágyához. E fiatalember — miként megvallotta — tetszett neki és szívesen lett volna a felesége. A fiatalember azonban később visszahúzódott a családtól. Az első szerelem ilyen vége igen sok fájdalmat okozott a leánynak. Az első hisztérikus tünetek képződésének tehát ez volt a megelőzője. A leányban konfliktus támadt a szerelem és apja szomorú állapota feletti bánata közt. Szemrehányásokat tett magának, hogy boldogságról álmodozik, mikor apja halálos beteg. E konfliktus túrhetetlensége abban nyilvánult meg, hogy az erotikus képzet a tudatból kiszorult, a rajta tapadt erős szenvedély pedig a fellépő testi fájdalomban, a lábfájásban nyert új alakot. Vágyai, a lelki depresszió, az összeférhetetlen elemek konfliktusa (a szerelemé és a szemrehányásé) harcot hozott létre, amelyben az erotikus elem áldozatul esett — „a tudatból kiszorult” — de nem a nélkül, hogy hatásait meg nem őrizte volna a szervezetben. A kiszorult képzet nem semmisült meg, csupán „konvertálódott” testi szimptomába és pedig ép azzá, ami a konfliktus idejében lépett fel. Erzsébetnél ez a lábfájás volt. Freud elnevezte ezt az érdekes tünetment *eine Konversion zum Zwecke der Abwehr*-nek: védekezési szándékból történt kiszorításnak. A fejre alkalmazott nyomás, praxisa közben, igen komplikálódott. U. i. gyakran előfordult, hogy a nyomás nem járt eredménnyel. A leánynak nem jutott eszébe semmi. Freud e kényszerhelyzetben úgy tette magát, mintha a metódus csálthatatlan volna. Addig szorította a leányt, amíg el nem mondta, hogy mit látott, vagy mi jutott eszébe. Úgy tapasztalta, hogy a leány nem mond el mindent, kritikát gyakorol a felett, hogy mit mondjon és mit ne. Ha aztán mégis vallott, azt szokta mondani: „Ezt már előbb is mondhattam volna”. De hát akkor miért nem mondta? — kérdezte Freud. „Azt hittem, ez nem fontos”. Vagy: „Azt hittem, ezt megtakaríthatom magamnak”. Ezek a jelenségek figyelmeztették Freudot arra az erős ellenállásra, ami az emlékezéseknek útjában állt.

Közben a leány állapota egyre javult. A fájdalmak már csak időnként jelentkeztek. Véletlenség játszott közre, hogy a betegség magvát meglelje. Egy kezelési óra alatt jött az özvegy sógora, aki utána tudakozódott. A leány hallotta künn kérdezősködni. Erre megszakitotta a kúrát. E pillanatig nyugodt volt. Most arca és járása fájdalomról tanúskodott. Elmondatta vele egy, a sógorral történt kirándulás történetét, mikor a fürdőhelyen vele sétálni ment, míg nővére, aki már gyöngélkedett, otthon maradt. Intim dolgokról beszélgettek. A férfiú kedvessége, nézeteik egyezése, forró kívánságot támasztott benne, vajha ő is ilyen embert kapna. Pár napra rá magá-

nosan egy kis magaslatra rándult ki, ott újra álmodozások fogták el és vágyott oly ember után, mint ez a sógora. Délután a fürdő használata közben fogták el a fájdalmak. Azután elmesélte kintelmes utazását Gasteinből Bécsbe, a rettegést és azután a pillanatot, mikor nővére holttetemét meglátta, akitől el sem búcsúzhattak, nem ápolhatták, hogy legalább utolsó napjait megszépíthették volna. És amint ott állt a halottas ágy előtt, e pillanatban más gondolat villant át Erzsébet agyán . . . elutasíthatlan erővel: „Most újra szabad és én a felesége lehetek”.

Ezzel persze minden világos lett. Az összenemegyeztethető képzetek elleni védekezés, a pszichikai konfliktus konverziója testi szimp-tómává, egy külön öntudatlan lelki rész, külön asszociációkkal, külön egyéniséggel. E nő szerette sógorát. Azonban ez az érzelem oly förtelmesnek, oly erkölcstelennek tűnt föl előtte, hogy védekeznie kellett ellene. A védekezés formája a konverzió. Testi fájdalmakat szerzett, hogy a lelkiectől megszabaduljon. A kezelés idejében ez oly mértékben sikerült már, hogy a szerelmére vonatkozó képzetek teljesen „elfelejtődtek”, azaz kiszorultak. Soha nem egyezett volna bele a kezelésbe, ha tudta volna, mi lesz a vége. Első időben megrázó volt a fölfedezés hatása a szegény leányra. Mikor Freud kimondta rövid és száraz hangon: „Ön tehát hosszabb ideje szerelmes a sógorába”, a leány hangosan fölsírt, fájdalmakról panaszkodott, nem akarta elfogadni a magyarázatot. Sokáig tartott, amíg megnyugtatta, hangoztatva, hogy érzelmekért nem vagyunk felelősek és hogy ép a szokatlan erős konverzió mutatja, hogy mily hatalmas moralitás lakik benne. A leány teljesen meggyógyult, csak időnként mutatkozik némi fájdalom nála. A páciens és az orvos közötti helyzetre jellemző, hogy többszöri szándék és ígélet dacára a leány többé sohasem kereste fel gyógyítóját.

Íme itt áll előttünk e tanulságos betegség, mely úgyszólván a hisztéria egész elméletét magában foglalja és amelyből kihámozható.

A betegség oka, mint az analízisből kétségtelenül kiderül, nem testi természetű. Erzsébet szerelmes volt a sógorába és ezt az érzését sem másoknak, sem önmagának nem vallotta be, nem engedte tudatossá lenni. A motívum tehát egy a tudat moralitásával össze nem férő képzet volt. A hisztéria keletkezésének alapja pedig ép a tudat morális elemeinek- ellenszegülése (*Widerstand*). Freud úgy értelmezi ezt a konfliktust, hogy a két ellenséges képzetcsoportharcba keveredik és az összeférhetetlen elemek kiszorulnak. A kiszorítás mechanizmusát később részletekben is elő fogjuk adni. E képzetek, melyek a patogénhatást előidézték, nevezi Freud traumáknak.

A traumatikus képzeteknek tehát a tudatban nincs helyük. Kiszorításuk azonban korántsem jelent megsemmisülést. Maguk helyett ott hagyják a hisztéria ú. n. szimptomáit. Erzsébetnél állni- és menni-képtelenség, nagy lábfájás a szimptóma. De más esetekben izommerevedések, bénulások, hányás, ételundor, látászavarok mutatkoznak, mint tisztán hisztérikus szimptomák. Ha e sorozatot, mely különben nem teljes, végig nézzük, azonnal feltűnik, hogy valamennyi szilárd pszichofizikai kapcsolatot tart fenn a lelki jelenségekkel. U. i. izommerevedések, bénulások, félelem állapotát kísérő testi jelenségek. Hányás, undor szintén lelki kapcsolatot tartanak fenn a megundorodás, az utálat érzéseivel. Valóságos szimbolikus kapcsolatok. Azonban majdnem minden hisztéria mutat nagy számmal olyan szimptomákat is, amelyek időbeli kapcsolatban álltak a patogén képzetek keletkezésével. Azaz a véletlenül már meglévő testi indiszpozíció az ugyanakkor támadt traumával érzelmileg egybeolvadt. Ez történt Erzsébetnél is, akinek a lába akkor kezdett fájni, mikor a sógorával való séta közben forró vágó lepte meg, hogy sógora neje lehessen, majd reménytelenség ennek lehetetlensége miatt.

Erzsébet esetében egyetlen trauma működött. A gyakoribb eset a traumák halmozódása; azaz több trauma együtt hozza létre a szimptomákat. Főleg akkor fontos ennek a tudása, ha nyilvánvaló, hogy egy trauma önmagában nem hozta létre a hisztériát. Ilyenkor a betegség csupán több trauma egyesült erejével képzelhető. A trauma tehát ép azáltal lesz hatékony, hogy a kiszorítás után sem múlik el, hanem — mint idegen test — ott marad az öntudatlanban és hat állandóan mindaddig, amíg nem sikerült a traumatikus folyamatra való visszaemlékezést a betegben felidézni. Ekkor a patogén-képzetekhez fűződő affektusok is újra előállnak és miután a beteg megegyezően újra átéli az egész elfelejtett történetet, a hisztéria szimptomái visszatérés nélkül eltűnnek. Erzsébetnél is, amikor a professzor szemébe mondta a valódi tényállást a reménytelen szerelemről, újra heves lábfájások álltak elő és csak azután következett be a gyógyulás. Bénulás, merevedés, emésztési és látászavarok elmúlnak. Ami a hisztérikusnál, mint állandó szimptóma van jelen, az a normális embernél is erős indulatban pillanatnyilag előállhat. Az ijedség itt is kiválthat bénulásokat, idegrohamokat, az undorhányást, a borzalomlátás-zavart stb. Szigorú határvonal a normális és hisztérikus közt nincs. Csak ha a szimptóma állandósul lehet beszélni hisztériáról.

Összefoglalva ezen előzetes fejtegetéseket: a hisztéria oka emlékezés, az öntudatlanban megmaradt és patogénná lett

élmény. Ezért lehet mondani: *der Histerische leidet grösstenteils an Reminiszzenzen*. Freud a testi szimptomák keletkezését mintegy úgy képzei, hogy a traumatikus képzet kiszorulván a tudatból, a hozzá csatlakozó indulat testi formát ölt. Ezt a folyamatot nevezi ő konverzióknak. Azt az eljárást, amikor az orvos beavatkozása alapján a beteg visszaemlékezik az okozó folyamatra és erős indulat tünetei után meggyógyul, hívja ő *Abreagieren*-nek.

A *Studien über Hysterie*-t Freud Breuer orvos kollegájával írta meg, akivel együtt fedezték is fel az egész problémát. A betegség-történetek után részletes elméletet adnak. A teoretikus részt Breuer írta, a terapeutikus részt Freud. A Breuer által írt teóriából a már mondottakon kívül még a következőket szükséges kiemelni. Hisztéria nemcsak történet, hanem diszpozíció dolga is. A hisztérikus diszpozíciót Breuer hipnoid-nak nevezi. Ezen elnevezés Möbiustól ered és jelenti az autohipnózist és analóg állapotokat. Azaz hipnózisszerű folyamatokat azzal a különbséggel, hogy nem idegen szubjektum beavatkozásáról, hanem spontán előálló tünetenyekről van szó. Fő jellemvonása a tudat abnormis szűkülése és az asszociáció megakadása. Ilyen „lelki távollét” alkalmas a hisztéria ú. n. *incubatiójára*, azaz fölvételére lappangó formában. Nagyon fontos, de az eddigiekből önként következik a tudatos és tudatképtelen elemek megkülönböztetése. Az öntudatlan a filozófusok egy része előtt a legújabb időkig ellenmondó fogalom volt. Magától értetődött, hogy minden lelki elem ipso facto tudatos. A tudatosság mintegy föltétele a pszichikus tünetenynek. Láttuk azonban, hogy képzetek léteznek és betegséget okoznak, amelyekről a beteg semmit sem tud. Ezt a tünetényt nem lehet észre nem venni. Így a pszichikus tevékenység két részre oszlik: tudatosra és tudattalanra. Egyik a másíkról semmit sem tud. A francia pszichiáterek ezt a betegséget degenerációnak tekintették és tudathasadásnak nevezték. Azonban egyik sem igaz. Hogy a hisztéria nem szükségképpen degeneráció azt a keletkezése is igazolja. A morális képzetek kiszorító erőfeszítése ép ellenkezőleg morális karaktert tételez fel. Itt nemcsak gyengeelméjűség nem kell, hogy fenforogjon, hanem ép nagyon is erős, bár öntudatlan emlékezettel kell bírnia a betegnek. Különben a tapasztalat is igazolja, hogy a hisztérikusok közt igen sok kitűnő tehetséges egyén van. Nem is nevezhető a fenti folyamat tudathasadásnak, mert hisz a lelki élet nem esik össze a tudattal, hanem annak csak egy része. Itt tehát direkte a lelki élet hasadásáról lehet csak szó.

A terapeutikus részben Freud hosszasan szól a nyomási eljárás részleteiről, amit a fejre alkalmazva oly haszonnal gyakorolt a gyógyí-

tásban. Háromféle nemét különbözteti meg a hisztériának: a hipnoid-hisztériát, az *Abwehr*-hisztériát és a *Retentions*-hisztériát. A *hipnoid*-hisztéria a legkülönösebb. A patogén-képzet itt hipnoid állapotban támadt és a trauma ily módon nem is volt a tudatban soha, ki sem volt tehát onnét szívható. Azonban lényegileg mégsem különbözik a két másiktól.

Az *Abwehr*-hisztéria (védelmi hisztéria) esetében a patogén elem a tudatot találja és ott ellenállásba ütközik, kiszorul. Ez a rendes eset. Ilyen Erzsébet hisztériája is. A retenciós-hisztéria oly állapot, amikor valamely moralitást vagy esztétizist mélyen sértő eset láttára az illető nem nyilváníthatja indulatát, kénytelen azt „retineálni”. Ilyenkor a gyógyítás abból áll, hogy miután a patogén eset felfedeztetett, a gyógyuló beteg az addig visszafojtott indulatnak szabad folyást enged. Freud azt sejtí, hogy alapjában hisztéria *Abwehr* nélkül sohasem keletkezik. Úgy a hipnoid, mint a retenció csupán akkor lesz patogén, ha valamely erős ellenállás, mint segítő lép fel.

Nagyon fontos annak a tudása, hogy a trauma fölfejtése nem történik ötletszerűleg: azaz taláalomra való diagnózis alapján. Mert még eltalálás esetén sem vezet sikerre. Ilyenkor a beteg nem mutatja az *Abreagieren* tüneteit, az affektus felújulását és kitombolását. A traumát úgy kell gondolni, mint sok koncentrikus kör középpontját. Az analízis eleinte a tudatból legkevésbé kiszorult elemeket fedi fel. Ezeket a legkönnyebb fölismerni, mert az ellenállás a legkisebb. Minél jobban haladunk a voltaképeni patogén elemekhez, annál nagyobb a tudat ellenállása a beteg részéről. Ilyenkor akármennyit is nógatják, nem akar semmi eszébe jutni: asszociációi megakadnak. Csak ily módon, lassú előnyomulás által, lehet a perifériáktól a maghoz nyomolni. És csupán ez képes a beteg emlékeit felidézni.

Freud második főműve a *Traumdeutung*. Az álmokat a kutatók többsége vagy egyáltalán nem, vagy csak mint kuriózumokat vizsgálta. Számos monográfiát írtak az idő folyamán róla, azonban Freud volt a tudományos kutatók közt az első, aki fölfelezte az álom valódi jelentőségét: *Die Traumdeutung ist die Via regia zur Kenntnis des Unbewussten im Seelenleben*.

Itt is ugyanazt a módszert követjük, amit az előbbi ismertetésben. A hely terjedelméhez képest egy álmot fogunk analízálni, ugyanazt, amit Freud is álommintának vett. A címe: *Der Traum von Irmas Injektion*. Az előzmények a következők: Az Irmának nevezett hölgy páciense Freudnak, a terápia nem sikerült teljesen. Irma családja baráti viszonyban állt Freuddal. Freudot a félsiker kellenél jobban bosszantotta, mert amúgy is gyanította, hogy a család nem szívesen

látta az ő kezelő eljárását. Közben Irma családja nyaralni ment. Egy Dr. Ottó, a család és Freud közös barátja, jött Freudhoz; Freud tudakozódására azt mondta, hogy a leány nincs egészen jól. Ő bizonyos szemrehányást vélt ebből a feleletből kiérezni, de ez az érzése nem volt világos. Aznap este még leírta Irma betegségét dr. M. orvos részére, akit a család nagy tiszteletben tartott. Ezen éjjel a következő álmot látta: Nagy terem, vendégek, köztük Irma. Ő beszél vele: Ha még vannak fájdalmad, te magad vagy oka (t. i. titkolózása az oka, hogy a neurózis meggyógyítása nem volt helyes). Ő azt feleli: Ha tudnád, mily fájdalmaim vannak a torkomban, gyomromban, testemben. Ijedten nézek rá, tán mégis elnéztem valami organikus bajt. A leány halavány, puffadt. Az ablaknál a torkába nézek, nagy fehér folt van benne. Dr. M.-et hívom, ő megerősíti a dolgot. Dr. M. sántít, szakáltalan. Ottó és Leopold barátaim is megvizsgálják ruhán át: a bal vállon infiltrált rész van. Az okozója Ottó, aki injekciót adott neki propylpraeparatum... propylen... propionsav... és trimethylamin-ból. (A formuláját magam előtt látom.) Ilyen befecskendezéseket nem csinál az ember oly könnyelműen, valószínűleg a fecskendő sem volt tiszta.

Analízis: „A terem, a vendégek, akiket fogadnak” (t. i. Freund és felesége). Feleségem születésnapja közelgett és ő kifejezte reményét, hogy fognak barátok jönni ez alkalommal, köztük Irma is. Az álmot anticipálja az estélyt. Szemrehányást tesz Irmának. Ezt a valóságban is megtettem, mikor Irma nem akarta elfogadni azt a betegség magyarázatot, amit adtam. Irma panaszkodik. Csodálatos módon azonban a tényleges betegségben nyak- és testfájdalmak nem szerepeltek. A gyomorfájás is csak kis mértékben. Irma halvány és duzzadt. A valóságban piros. Itt egy másik személy helyettesíti, aki helyette az álomban szerepel. „Megijedek, hogy valami organikus zavart elnéztem.” Ez az ijedtség nem egész őszinte. Én csak hisztériát gyógyítok, organikus betegség sikertelen gyógyításáért nem vagyok felelős. Megvizsgáltam az ablaknál a torkát. „Ő ellenkezik, mint olyan nők szoktak, akik hamis fogakat viselnek.” Én azt gondolom, hogy nála ez nem szükséges. Irma torkát sohasem vizsgáltam. Itt egy más nő van helyére tolva, egy *gouvernante*, akinek hamis fogai voltak és aki ellenkezett. Ahogy Irmát az ablaknál látom, egy másik leány jut eszembe, akit ép ily helyzetben az ablaknál Dr. M. vizsgált és difteritist állapított meg. E nő, Irma barátnője szintén hisztérikus, azonban nem akarta magát kezelteni velem. Innét az álomban Irma ellenkezése. A fehér folt a torokban tehát a difteritist jelenti ami Irma barátnőjének volt. Továbbá a kislánynomnak. „Gyorsan hívni Dr. M.-et.” Ez is előfordult a valóságban; egyszer sulfonalintoxikációt

okoztam egy betegemnél. Ekkor hívtam M.-et. „Dr. M. sápadt, sántít, álla borotvált. A sápadtság reális. A borotvált áll egy külföldön élő bátyám tulajdonsága, ugyanő sántít is. E két személyt tehát egybeolvasztottam. Oka: mindkettőre nehezteltem valami ajánlat elutasítása miatt. „Ottó és Leopold vizsgálják.” E két fiatal ember konkurrens specialista volt, egyidőben az én asszisztenseim. Leopoldot sokra becsültem alaposága miatt. (Félreértés kikerülése kedvéért az analízist első személyben mondatom el Freuddal.) Most is ő konstatálja Irma betegségét. „Az infiltrált rész” ez a saját vállreumámra vonatkozik. Dr. M. azt mondja: „Nem baj, majd dysenteria járul hozzá és a mérég kiválik”. Ha a betegség organikus, akkor nem tehetek semmit. Ezért mondatom M.-mel, hogy a mérég kiválik. De mivel rösteltem, hogy Irmának ily nehéz betegséget kívánok csak azért, hogy magamat igazoljam, azért mondatom M.-mel, hogy nem baj, diagnózisa nevetséges. Bosszút akartam állni rajta, mert ő sem fogadta el azt a magyarázatot, amit Irma betegségéről adtam. „Ottó az oka, ő adta az injekciót Irmának.” Tényleg Ottó mesélte, hogy Irmánál léte alkalmával egy szomszéd hotelbe hívták egy beteghez, akinek injekciót adott. „Propyl-preperatum . . . propylen . . . propionsavból.” Dr. Ottó hozott ajándékul likórt, ennek volt amyl szaga. Trimethylamin. Egy barátom beszélt egy szexuálkémianak a lehetőségéről és a trimethylamin lenne egy ily produktuma a szexuális folyamatnak. Ez tehát szexuális dologra vonatkozik. Irma fiatal özvegy, hogy a kúra nem sikerült, az özvegyi állapotnak tulajdonítottam. Sajátságos módon a barátnő, aki Irmát az álomban helyettesítette, szintén fiatal özvegy. „Ilyen injekciókat nem csinál az ember oly könnyelműen.” Ez bosszúállás Ottón, aki a család álláspontjára helyezkedik Irma esetében. „Valószínűleg a fecskendő sem volt tiszta.” Ez is szemrehányás Ottó iránt. Különböznen tegnap hallottam egy páciense fiától, hogy vénagyulladását kapott és ezt a fecskendő tisztátalansága okozhatta. Vénagyulladása volt Irmának és a feleségemnek is. Így tehát volt ok őket az álomban azonosítani. Az álom fel van bontva apró részletekre. Minden részhez a megfelelő értelem az asszociáció szabadjárá eresztése útján hozzá van kapcsolva. Mi az értelme az egésznek? Nyilván az a vágy teljesül be az álomban, hogy Irma betegségéért ő (Freud) nem felelős. Ennek bizonyítására az álom sűrített formában nagy anyagot hordott össze. Leopold, a szimpatikusabb orvos konstatálja, hogy a baj organikus. Ottón, akiről sejtette, hogy őt okolja a sikertelenségért Irma esetében, kegyetlen bosszút vesz. Ő adja Irmának a veszélyes injekciót. Ő használja a piszkos fecskendőt. Dr. M.-en is bosszút áll Ottóval egyező véleményéért. Kompromittáltja az álomban egy értelmetlen terápia



által. Irmán is bosszút áll, mert egy kellemesebb, engedelmesebb pácienszt szubsztituál helyébe. Minden ellene szóló tanút kompromittál, vagy egyéb úton eltávolít. Ez az álom egész plaidoyer. Kimutatható volna még, hogy erős szexuális vágyak is érvényesülnek ez álomban, azonban Freudnak érthetőleg nem volt kedve ezekről is részletes analízist adni. Kimondható tehát: ez az álom úgy magyarázható, mint egy vágy teljesülése. A álom hallucináció útján megvalósítja azt, mi ép az illető vágnak összeférhetlensége miatt reális cselekvés célját nem képezi, hanem a tudatból kiszorul.

Ami az első pillanatra szembetűnik, az az álom kettős karaktere. Irma injekciója, amint láttuk, egész mást jelent, mint az álom tartalma. A nyilvánvaló tartalom Irma megvizsgálása volt, a valódi értelme pedig az, hogy Freud mentesíteni akarta magát az alól a vád alól, hogy nem jól kezelte az asszonyt. Az álom manifeszt tartalma tehát egészen más, mint a tulajdonképeni, de latens értelme. Ez az értelem azonban nem volt világos, nem volt leolvasható az álomról. Felmerül az a kérdés, mi az oka ennek az elferdítésnek, a valódi értelem ezen elhomályosításának. Freud magyarázatul fölveszi, hogy az álom két szisztéma, két lelki tevékenységi fajta összeműködésének az eredménye. Az álom latens értelme a tulajdonképeni lényeg. Ez, mint öntudatlan, mint tudatba jutni nem tudó élmény, kénytelen különböző változtatásokat elszenvedni, amíg bizonyos intenzitásig eljuthat és álom gyanánt fölléphet. Mivel a tartalom a maga tiszta értelmében tudatképtelen, egy új lelki tevékenység dolgozza át ez anyagot, hogy tudatképes alakra hozza: ezt az átdolgozást nevezi Freud *Traumstellung*-nak. Cenzúra működik tehát, amely a vágyképzeteket átalakítja, mintegy ártalmatlanokká, morálisakká vagy legalább közömbösekké teszi.

Ezután vizsgáljuk meg részletesebben az álmok szerkezetét. Miből alakul ki az álom anyaga? Freud kétféle anyagot állapít meg: ú. m. élményanyagot és testi (szomatikus) anyagot. Az élményanyag nem új dolog. Mindenki észrevette már, hogy az álom anyaga napi és pedig rendszerint a még előző napi (az álom előtti napi) eseményekből van véve. Irma injekciójánál is az estély, valamint a torokvizsgálat stb., mind ténylegesen lefolyt események. Egy másik nagy anyaga a latens álom tartalomnak az ú. n. infantilis, gyermekkori emlékek. Gyermekkori benyomások gyakran térnek vissza álmainkban, de nem a manifeszt tartalomba, hanem a latensbe és így egy részét képezik magának az álom tartalmának. Ilyen álom a következő: Egy ember húsz évi távollét után fel akarja keresni szülővárosát. Az elutazás előtti éjjel álmodja, hogy egy ismeretlen hely-

ségben van, ott egy előtte ismeretlen úriemberrel beszél. Megérkezvén haza, megtudja, hogy az a helység az ő szülővárosa közelében van, az az úriember is ott lakik és apjának barátja volt. Kétségtelen, hogy a helységet és az illetőt gyermekkorában látta és hogy a jelenet reprodukciója egy a gyermekkorban történt beszélgetésnek. A szomatikus anyag ama benyomások összessége, amelyek álom közben érik a szervezetet. Ezek nem mindig jutnak be az álomba. A belejutásnak u. i. föltételei vannak. Az ingernek nem szabad oly erősnek lenni, hogy felébressze az alvót, továbbá, hogy az álom tartalmába be lehessen illeszteni. Ha cenzúra be tudja fogadni a szomatikus ingert valamilyen értelmezéssel az álomba, akkor az álom voltaképp ör gyanánt szerepel az álom folytatására, a felébredés megakadályozására és ez volna egyik teleológiai értelme is az álomnak. Igen érdekes még föl-kutatni azon álomanyagokat is, amelyek gyakoriak, tipikusak. Ilyen a mezítelenségi álom. Gyakran álmodjuk, hogy mezítelenül, vagy egy ingben végig megyünk az utcán, hogy idegen személyek így látnak bennünket. A föltűnő ezen álmoknál, hogy a nézők indifferens, ismeretlen személyek. A mezítelenségi álom a legjobb bizonyíték az álom infantilis forrásai mellett. Mint gyermekek voltunk mezítelenül felnöttek és azonos korúak előtt és így a mezítelenség rendszerint gyermekkorból eredő emlékezések jele, amely emlékek maguk nem juthattak be az álomtudatba. Freud több ily álmot fejteget, amelyek mind ezt az álláspontot igazolják. Így egyszer azt álmodja, hogy megy fel ingben a lépcsőkön és a szőnyegre köp, amiért egy cseléd szemrehányást tesz neki. Gyermekkorában volt egy dadája, aki szigorúan kezelte, ha nem vigyázott a tisztaságra.

A tipikus álmok közé tartozik a drága személyek haláláról való álom is. Majdnem mindenki álmodott már arról, hogy apja, anyja, testvére meghalt. Freud infantilis szexuális emlékeket lát ezekben is. A fiú csecsemő korától kezdve erogén érintkezésben van anyjával. (A szopás, dédelgetés, csókolódzás stb.) Ez voltaképp infantilis szeretkezés. Az apa vetélytársa a kis fiúnak és ezért minden kis fiú kívánja az apja halálát. A halál értelmét különben még nem ismeri. Azt hiszi, hogy az egyenlő azzal, hogy elment, nem jön többé vissza. Ez az oka a kisebb testvér iránti rosszindulatnak is. Ennek is kívánja az elvesztését, mert a szülői dédelgetésben konkurens. Innét a gyakori marakodás is kis testvérek közt. Az Ödipusz-monda megrázó hatása is az anya iránti szerelem infantilis szenvedélyén nyugszik, amely, mint latens állapot a férfikorban is megmarad. Szól még azon álmokról, amelyek foghúzás, fogkivétel és hasonló fogműtétéről szólnak. Ezek mind igen drasztikus szexuális tartalmakat rejtegetnek. (Pl. onániát.)

Ha újra elővesszük az Irmáról szóló álmot, azonnal észrevesszük, annyiivel rövidebb az álom manifeszt tartalma, mint az a bonyolódott értelem-komplexum, amit az analízis hozott ki belőle. Önként felmerül a gondolat, hogy az álommunka, amely a latens tartalmat tudatképes formára hozza, erős sűrítéssel dolgozik. A terjedelmes álomértelmet komprimálja rövid manifeszt tartalommal. Ezt az eljárást nevezi Freud *Verdichtung*-nak. Irma injekciójában, Irma személyében is már többszörös *Verdichtung* (sűrítés) forog fenn. Irma u. i. helyettesít még három másik személyt. A barátnőjét, a nevelőnőt, aki nem akarta magát a freudi kúrának alávetni és Freud feleségét. A tömörítés tehát részben úgy történik, hogy egyes álomrészletekhez több élmény is fűződik a latens részből, amelyeket így az álomban egyetlen részlet képvisel. Ez eljárást hívja *Überdeterminierung*-nak. A személyek ilyen vegyítése többféleképpen történhetik. Vagy úgy, hogy az illető manifeszt személy, aki az álomban megjelenik, egyes vonásokat a másiktól is magán visel (Irma halvány és duzzadt, pedig a nevelőnő volt ilyen), vagy a manifeszt rész tartalmaz oly elemeket, amelyek nem a manifeszt személlyel álltak kapcsolatban, hanem a képviselttel, vagy vele is.

Az álommunka másik fontos része a *Verschiebung*. Az Irma-álomban az egyes részek biztossága, világossága, az álomlogika előtti fontossága ép úgy különböző, mint az éberlétkben. Intenzív a fogadóterem, a vendégek, az Irma vizsgálata, ingadozó a propilén-injekció. A különös azonban az, hogy a latens értelme az álomnak ép az a vágyteljesülés, hogy Irma baját nem ő (Freud) okozta, hanem Dr. Ottó az injekcióval. Az álommunka tehát sajátos eltolást eszközöl. A latens értelem fontos elemeit megfosztja intenzitásuktól, csak mint homályos jelentéktelen mozzanatok kerülnek be, a jelentéktelen körülményeket a centrumba állítja. Innét az egész eltérése az álomtartalomnak a titkos értelmétől. Ez épen az álomcenzúra főfeladata. A dolgot úgy kell képzelni, hogy harc van a latens vágy érvényesülése (a tudatba jutni törekvése) és a morális ellenállások közt (cenzúra). Az eredmény egy kompromiszum — az álom. A latens értelem bejut ugyan, de fölismerhetetlenné téve a fontos elemek közömbösítése, homályossá tétele által, míg a jelentéktelen elemek *Überdeterminierung* által centrumot alkotnak.

Igen érdekes az a mód, ahogyan az álom a logikai összefüggést ábrázolja. Az álom érzéki karaktere ugyanis túlnyomólag optikus. Nagyrészt látási képzetekből áll. Elvont viszonyokat szintén érzetkapcsolási módokkal fejez ki. Így a kauzalitást az álomrészek egymásutánjával. A diszjunkciót (vagy-vagy) egymás mellé állítással. Így az

Irmaálomban Dr. Ottó helytelen injekciót alkalmaz, a fecskendő nem tiszta. A tulajdonképeni értelem pedig az volt, hogy a baj oka csak Ottó lehet, mert vagy az injekció volt elhibázott, vagy a fecskendő nem volt tiszta. A hasonlóságot azonosítással (két személyt azonosítunk) vagy keverékképzéssel, két dolog tulajdonságaiból egy harmadik képzése által, fejezzük ki. Vannak abszurd álmok. Az abszurditás csak látszólagos, gúny szokott mögötte lappangani. (Lásd Dr. M. diagnózisát a dizentériáról.) Mégis kénytelenek vagyunk e nagyon fontos rész bizonyításától elállni, hogy az utolsó főladatra rátérhesünk: a szekundär földolgozásra.

*Verdichtung, Verschiebung*: elvontságok ábrázolása optikai és akusztikai anyaggal voltak azok a módok, ahogyan az álommunka az álomgondolatokból a manifeszt álmot létrehozta. Azonban még mindig hiányzik valami. Sűrítés, eltolás, kauzalitás helyett egymásutániség, diszjunkció helyett egymásmellettség oly zavart okoznának a centrum törekvésének, hogy az álomgondolatok elferdülve lennének csak manifesztté, oly tökéletesen megfelelénének, hogy semmi értelmet ki nem lehetne venni az ilyen komplexumból. Az álmok pedig rendszerint, vagy legalább egyes részeik összefüggők, érthetők, a manifeszt tartalom nem egy összevissza káosz, hanem pontosan elmondható alakzat. Mi működik itt közre? Az álomgondolat primär feldolgozását ki kell javítani, az összefüggést helyre kell állítani. Ez a szekundär földolgozás. Ez minden álomban megvan. Irma injekciójánál is minden rész összefügg a többivel. Itt tehát logikus működés történt, maga a normális, éber tudat műve ez, amely összefüggeszti a voltaképpen értelmet elferdítő és az egész értelmet önálló darabjaira szaggató álommunka eredményét. Így tökéletessé teszi a csalódást, mert hogy az ily módon létrejött tartalom messze áll magától a latens gondolattól, azt ép az Irma injekciójánál láttuk.

Röviden összefoglalva: a lélek mélyen tudatképtelen (irracionalis, lehetetlen, naív, immorális) vágyak lappanganak, élnek, sőt hatásaik vannak. Csápjaikat kinyújtják a tudat előcsarnokáig az álomban. De nem kerülhetnek bele eredeti állapotukban. Az álom lényege ép az, hogy ezt a folyton készenlétben levő titkos gondolattömeget átgyúrja, részeit eltolja, összefüggéseiből kiszakítja, új aggregációba kényszeríti a sűrítés és tolas segítségével és az így előállt szervesetlen élménymasszát új kapcsolattal látja el és új csaló értelmet hoz beléje.

A mű utolsó fejezetében Freud egy részletes hipotézist dolgoz ki az álom mechanizmusáról. Képet igyekszik adni, miként folynak

azon funkciók, amiknek lelki jelenségeit láttuk. A folyamat lényegét ú. n. *regresszió*-ban látja. Ez alatt azt érti, hogy egy megfordított folyamat megy végbe, mint az éberletben. Az éberletben az észrevevéstől halad motorikus pályák felé, itt pedig a szenzibilisek felé. Azonban e hipotézis még túlságosan is komplikált és zavaros ahhoz, hogy a világos sematizálás föladatának megfelelő volna.

A harmadik csoportot alkotják a neurózisról írt értekezések. Ezek, továbbá fölolvadások alkotják a *Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre* c. mű anyagát. Ez értekezések tudományos archívumokban és folyóiratokban jelentek meg. (*Neurologisches Centralblatt, Revue Neurologique, Wiener Klinische Rundschau, Wiener Medizinische Presse*, stb.)

Freud mindenekelőtt igyekszik különválasztani a neurózist a neuraszténiától. A neuraszténia tisztán testi okokból ered; a neurózis oka pedig mindig pszichikai. Két főltípus különböztethető meg. Az egyiket *Abwehrneuropsychose*-nek, a másikat *Angstneurose*-nek nevezi. A kettő lényegesen különbözik úgy egymástól, mint a hisztériától.

Védelmi neurózison érti a következőt: „Ha valamely diszponált személynél nincs meg a hajlam a konverzióra és mégis valamely összeférhetetlen képzet eltávolítása céljából a képzet az ő affektusából elválik, akkor ez affektusnak pszichikai téren kell maradni (azaz a föltétel szerint nem konvertálódik). Az így meggyengült képzet minden asszociációból kirekesztve marad a tudatban, a szabaddá lett affektusa pedig más, nem összeférhetetlen képzetekhez csatlakozik, amelyek a „hamis kapcsolás” által kényszerképzetekké lesznek. Ez a kényszerképzetek és főbiák elmélete.

Freud arra a meglepő fölfedezésre jut, hogy a neurózis oka mindig szexuális eredetű. E tekintetben éles különbséget tesz infantilis és normális szexualitás között. Szerinte hisztéria és neurózis csakis oly esetekben fejlődik, ha az illető kicsiny korában szexuális merényletnek lett áldozata, ha hosszabb ideig szexuálisan visszaéltek vele. A gyermekeken elkövetett szexuális visszaélések mindig felnőtté válástól indulnak ki, bár azután az így kitanított gyermek maga is gyakorolhatja más kisgyermeken, főleg a fiatalabb nővérén. Freud az infantilis szexualitás tényében és a gyermek primitív szexualitásával való visszaélésekben (koituszhoz hasonló eljárásokban) lelte meg az alapját a hisztériának. „Kényszerképzetek nem egyebek, mint átváltozott, a kiszorításból visszatérő szemrehányások, amelyek mindig valamely szexuális élvezettel végrehajtott gyermekkori akcióra vonatkoznak.” E szemrehányások kompromisszumképződmények, melyek a visszaszorított képzetek helyét elfoglalják. Rendszerint könnyen levezet-

hetők a patogénképzetekből, bár természetesen nem szexuális jellegűek, így lett eredeti szemrehányásból, hogy az illető gyermekkorában szexuális akciót hajtott végre, szégyenkezés, hogy más megtudhatja, hipochondria (félelem a veszélyes következményektől) a kísértéstől való félelem. Freud megkülönbözteti a kényszerképzetektől a kényszer-cselekedeteket. Ezek is védelmi eljárások, melyek segítik a patogén elemet kiszorítani s mint ilyenek nélkülözhetetlenné lesznek, ami kényszerjellegét ad nekik. Így Freud leír egy 11 éves fiút, aki lefekvéskor minuciózus pontossággal el szokta mondani mindazt az anyjának, ami vele aznap történt, az ágya elé három széket kellett tenni, az ágy egészen a falnál állott és elalvás előtt a lábaival rugdosott. Kiderült, hogy egyik cselédjük aki lefektette, szokott ráfeküdni és így könnyen érthető volt az egész körülményes védelmi eljárás: a székek az ágy előtt, az ágy a fal mellett, hogy senki hozzá ne férhessen. A rugdosás emléke volt az ellenkezésnek az attentatum ellen. A körülményes beszámolás az ellencselekedete a leány által ráoktrojált tilalomnak, hogy el ne merje őt árulni.

A másik csoportja a neurózisnak a félelmi neurózis. Mellőzve a részleges szimptomák leírását (általános ingerlékenység, lelkiismereti aggodalom, a félelemrohamok, melyek a szív és a lélekezés zavaraival, erős izzadással, szédüléssel, farkaséhséggel járnak), csupán egy általános szimptoma mutatkozik: az aggodalmas vagy rettegő várakozás.

Az okokat, amelyek kivétel nélkül szexuális mechanizmust mutatnak, Freud két csoportba osztja: a női és férfi neurózis okaira. A női neurózis okai: 1. a virginális félelem. Lényege, hogy az első szemléltető megismerése a szexuális problémának neurózist okoz. 2. Az ifjú asszony félelme. Ez összefügg a gyakori tünettől, hogy kezdetben a nők szexuálisan anesztetizálásban szenvednek (érzéketlen vagy rideg nők). 3. Az absztinencia esetei. 4. A coitus interruptus esetében. Ez utóbbi a neurózis esetei túlnyomó résznek az etiológiája. U. i. a coitus interruptusnál megtörténik, hogy a férjnek ejaculatio praecoxa van és így még a nő kielégülése előtt beszünteti a coitust. Ilyenkor a nő, a ki nem elégülésre vonatkozó félelmi rohamot kap, ami hosszas abúzus alapján fixírozódik. A férfi neurózisok közt mindaz szerepel, ami a nőknél megvan, csupán a coitus interruptusnak van egy alternatív hatása. T. i. megkaphatja a férfi is. Ha u. i. kénytelen az ejaculatiót visszatartani, míg a nő kielégül. Ilyenkor fejlődik ki a félelem a törekvés sikertelensége miatt. Freud sok esetben vizsgált Angst-neurózist és úgy találta, hogy túlnyomólag a coitus interruptusra vezethető vissza. Mihelyst megszüntették az abúzust, megszűntek a szimptomák is és újra visszatértek, ha a coitus interruptust folytatták.

Szóval az *Angst*-neurózis helyettesítője a sajátos szexuális akciónak. Hogy a neurózis miért ép félelmi jellegű és miért nincs itt sem konverzió, tulajdonképp a coitus interruptus szituációjából könnyen meg lehet érteni.

Még csak egyetlen egy — de a legfontosabb — megjegyzést kell tenni, hogy az egész gondolatmenet logikusan bezáródjék. Ez mint minden az analízisekben — újra az infantilis szexualitáson alapszik, amely centrális fogalma e kutatásoknak. Mi a feltétele annak, hogy a szexuális visszaélésekből neurózis legyen és ne hisztéria (azaz a patogén képzet a tudatban maradjon, ne konvertálódjék, mint a hisztériánál). Freud szerint a gyermekek infantilis szexualitása kezdetben mindig passzív, azaz túrik felnőttek visszaéléseit, míg ha megszokják maguk is rákaphatnak, aktívak lesznek. A passzív állapot az alapja a későbbi hisztériának, az aktív pedig a kényszerneurózisnak. Ezért is oly túlnyomó rész a nőknél a hisztéria és a férfiaknál a kényszerneurózis.

Ezzel, sajnos a lehető legrövidebben, letárgyaltuk volna a neurózis freudi elméletét.

Rátérhetünk pár szóval Freud elméletének szociális alkalmazására. E téren csak néhány kezdetleges gondolat ma még az egész eredmény, habár kétségtelen, hogy e felfedezések idővel új korszakot fognak teremteni a szociális tudományokban. Nem is tudnám jobban hangsúlyozni a freudi gondolatok alkalmazhatóságának fontosságát, mintha azt állítom, hogy az elméletek korszakalkotó jelentőségüknek fognak bizonyulni, így főleg az esztétikában, a vallás- és mítoszképződés magyarázatában.

Ez ismertetésben két dolgot akarunk csupán megemlíteni. Az egyik Freud szép műve az élcről: *Der Witz und seine Bedeutung zum Unbewussten*. Fölfedezi, hogy az éle bámulatos mód ugyanazon technikával dolgozik, mint az álom: a sűrítés, eltolás eszközeivel. Fölfedezi, hogy az éle főfeltétele, hogy manifeszt értelmén kívül legyen valamely kiszorított értelme, ami ép lényeges tartalma az élcnak. Először ad részletes elemzést az élcalkotás technikájáról, az élc tendenciáiról, az élc pszichomechanizmusáról és szociális jellegéről. Bár sok dologban nagyon éleselméjűek ezek a fejtegetések, azonban a probléma lényegéig, mint annyi más kiváló gondolkodónak, neki sem sikerült elhatolni. Nem az élc-genezis komplikált hipotézisét kellett volna itt először kigondolni, hanem részletanalízist, pontos megjelölését az élc-karakter minden egyes elemének és ez úton kijelölni minden elem pontos manifeszt értelme mellett a latenset, ép úgy, mint a Traumdeutung-ban.

Egy másik értekezésben egy szép novellát analizál: Jensen elbe-

szélését, a Gradivát. Bebizonyítja, hogy a költő mily mesterien megsejtette a mánia kialakulását a főhősnél és hogy a fiktív álmok mily reálisak és analizálhatók. Ez értekezés némi világot próbál deríteni a művészi alkotás genezisére. Azonban igen kevés (bár fontos) az ami kiderül: t. i. hogy a műalkotás sikerének főtitka, hogy az alkotás csak látszólag mesterséges, lényegében a művész élményeiben kell gyökereznie és ép az a művészség lényege, hogy az öntudatlan vagy tudatképtelen elemeknek egy része a művész-lélekben oly intenzitásra jut, hogy — bár igen homályos — de mégis észrevehető formát ölt föl és ábrázolásra alkalmas lesz.

A *Psychopathologie des Alltagslebens*-ben szól a mindennapi élet patológikus jelenségeiről, amelyek kis dolgok ugyan, de nagyon mély bevilágítást engednek a hozzáértőnek az emberi lélekbe. Szól az elszólás, a félreolvasás és az áruló mozdulatok értelméről, amelyekben szintén az öntudatlanba szorított élmények kompromisszumait fedezi fel.

Freud gondolatainak jelentőségét, ezek után nem kell külön' bizonyítani. Bármennyire primitívek is még úgy az anyag, mint az. elmélet, kétségtelen, hogy a pszichológia új és termékeny irányát jelentik. A régi pszichológia nem igen törődött a patológikus tudatjelenségekkel, mert úgy vélte, hogy a normálisok megértése egyszerűbb. Azonban Freud kimutatta, hogy a patológikus csak átmenetekben, intenzitásban különbözik a normálistól és ennyiben a tünetnyek kirívóbbak, elemezhetőbbek. Ép úgy, mint az organikus szövetek szerkezete a nagyító alatt jól leírható formába jut, úgy nagyítja a patológikus átváltozás is a normális lelki tüneteményeket. Szociális szempontból azért jelentősek Freud gondolatai, mert utat mutatnak egy szintén termékenyebb iránynak, t. i. a társadalom tüneteményei immanens kutatásainak. Az eddigi szociológia nagyrészt a kollektív jelenségek gazdasági és miliőbeli okozóival, ágenseivel foglalkozott és csak kevésbé hatolt be a tényleges tömegtudat és érzelemjelenségek összefüggésének vizsgálódásába. Ez a kutatás már elkezdődött és jelzi azt a világos belátást, hogy valamely tünetmény területnek, amely rezultánsa két egymásrható ágensnek: a legtávolabbi értelemben vett külvilágnak és a lélek élményaktualizáló képességének, elemzése nem lehet sem teljes, sem evidens magának a lelki mechanizmusnak immanens vizsgálata nélkül. A hang nemcsak a médium rezgése, hanem a fül szerkezetének, sőt a felfogó tudat apparátusnak is függvénye. Ugyanez áll nagyban oly komplikált jelenségeknél is, mint a szociális tünetemények.



# SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

## **Bosnyák Béla: A nagybáródi paraszt és munkástársai**

Nagybárod Bihar vármegyében, a Rézhegység aljában, azon a gyönyörű hegyvidéken fekszik, melyet a magyar sajtó „járványország”-nak nevezett el. Ezen a vidéken, hol a völgyekben megterem a búza, a fensíkon kitűnő legelőt talál a szarvasmarha, hol az ózonos levegőtől megerősödik a beteg s az erdőkben nyugalmat talál a városok fáradt lakója, van a magyar kultúra sivatagja, mely Bihar-, Kolozs-, Szilágy-, Torda Aranyos és Alsófehérmegye tekintélyes részére is kiterjed. \* Más boldogabb hazában ez a pompás, nagy kultúrára, intenzív munkára alkalmas vidék gazdag, egészséges s művelt emberek országa volna: nálunk kultúrátlan sivatag, állattá sülyedt emberek, nyomor és járványok hazája. Nagybárod tipikus faluja ennek a szerencsétlen vidéknek s ha parasztságának életmódját, gazdasági és kulturális viszonyait megismerjük, megismertük az egész járványországot s megállapíthatjuk azt is, mit kell tenni, hogy ezek a szégyenletes állapotok, melyek méltán megdöbbenének Afrika, vagy Ázsia legvadabb vidékének kutatóját is, megszűnjenek.

Nagybárod kulturális szempontból mélyen mögötte marad a magyar Alföld bármely falujának. Ezt a falut s egész vidékét egészen a középkor ködje borítja. Mielőtt azonban ezen elmaradottság minden egyes megnyilvánulását megismernők, le kell szögeznünk azt a tényt, hogy ez az elmaradottság gazdaságilag nem indokolható. A nagybáródi és környékbeli parasztság kereseti viszonyai legalább is vannak olyan jók, de talán még jobbak, mint az Alföld számos, a kultúra sokkal magasabb fokán álló falujában. A völgyek ugyanis, melyekben minden kalászos és kapás növény megterem, csaknem kivétel nélkül a parasztság tulajdonát képezik. Óvék azok a kisebb, a hegyek között elszórva levő termékeny területek is, melyeken rozs, zab s burgonya megművelhető. Azokat a termékeny területeket pedig, melyek a nagybirtokosok erdőibe vannak beékelve, nagyrészt földnélküliek, főleg betelepült tótok bérlik. Csak magában Báródon van mintegy 300 ilyen tót kisbérlet, kik 5—8 hold földet bérelnék holdanként 12—16 koronáért, vagy 6—8 napi munkaszolgáltatásért. Azok a földnélküliek, kik földet nem bérelnék, valamint azok a kisbirtokosok, kiknek földje nagyobb munkamennyiséget nem kíván, a nyarat lent az Alföldön töltik, hol mint részes munkások ugyanannyit keresnek az aratásban, mint az Alföld mezőgazdasági proletárjai. Legfőbb keresetök

azonban az erdei munka. Ez kora ősszel kezdődik s eltart tavaszig, úgyhogy a hegyek között lakó tótoknak és románoknak egész télen át\* van a magyar viszonyokhoz képest jól fizetett napszámos munkájuk. Némi tájékoztatást nyújthat a munkakeresletről az, hogy egy kisebb nagybárádi faipari vállalat egész télen mintegy 500 munkást foglalkoztat, a szomszédos Elesden és Mezőtelegden mintegy 2000 munkás, Brátkán 1500 s Remecen ugyancsak 1500 munkás talál foglalkozást. Jellemző az is, hogy kivándorlás az egész vidéken nincsen, ellenben a téli hónapokban állandóan dolgozik itt sok máramarosi és galíciai munkás is. A napi átlagos munkabér 2,50—3 korona között ingadozik, mely 2 korona alá sohasem süllyed, ellenben néha 4—5 koronára is fölemelkedik. Szóval az uralkodó rettenetes tömegnyomor a kereseti viszonyok rosszaságával nem indokolható. Egy mezőgazdasági munkás évi átlagkeresete, itt is, mint az Alföldön, 600—700 korona között ingadozik s ilyen kereset mellett az alföldi szegény munkásnép sokkal jobb, egészségesebb és kultúrásabb életet folytat.

Az alföldi falvak viszonyait ismerők tudják, hogy az Alföldön a mezőgazdasági népesség egyes rétegei: a cselédek s földnélküli munkások, a kisbirtokos napszámosok s a 15—20 hold szántófölddel bíró kisbirtokosok nemcsak a jólét, hanem a kultúra és az életmód szempontjából is, határozottan elválaszthatók egymástól. A járványország lakosai azonban úgy a kultúra, mint az életmód szempontjából alig különböznek. Tipikus kisbirtokos falvak, melyek mint a környék „leggazdagabb” falvai ismereteseek, ép úgy a tömegnyomor benyomását keltik, mint a földnélküliek falvai s néhány igen gazdag paraszttól eltekintve a napszámosnak sem ruházata, sem lakása, sem életmódja nem különbözik a kisértőétől. Mi ennek az oka? Közös okkal kell összefüggésben lenni annak, hogy különböző jólétre képes emberek egyformán nyomorban vannak. Ezt az okot kell megkeresnünk, ha meg akarjuk mondani az orvoslás módját; s ez az ok rögtön föltárul előttünk, ha a parasztság viszonyait megismerjük.

A nagybárádi és a környékbeli parasztság kultúrája, mint mondtuk, egészen primitív, legalább egy évszázaddal visszamaradt a nyugati Magyarországtól. Ez a kulturális elmaradottság legelőször a földművelés technikájában nyilatkozik meg. A nagybárádi paraszt földjét megművelni nem tudja s ezért úgy a kizárólagos gazdálkodással foglalkozó nagyvagyonú kisértő, mint a napszámba is járó kisebb gazda és bérlő is lényegesen kevesebb jövedelemre tesz szert gazdálkodásából, mint amennyire szert tehetne. A kisértők munkaeszközöket alig használnak. Rossz, fából készült vaspengéjű ekékkel csak egyszer évente túrják föl alig egy arasznyira földjüket, melybe kézzel vetik el nemcsak a kalászos, hanem még a kapás növények magvait is. A földeket természetesen nem trágyázzák rendszeresen. Rövid idővel ezelőtt egyáltalában nem trágyáztak. Újabban összegyűjtik az állati trágyát, de ez az istállók rosszasága s az állatok rossz kezelése folytán igen csekély. A gazdálkodásnál talán még primitívebb az állattenyésztés. A falvak legnagyobb részének nincs közös legelője s azért a gazda egy-egy tehenének, kecskéjének, vagy

disznójának őrizete télen-nyáron leköti egy-egy családtag teljes munkacerejét. De még rosszabb ha istállóban tartják a marhát. Az istállók fából összerótt, kitapasztott szűk épületek, melyeken ablak egyáltalában nincsen, úgy hogy sem világosság, sem friss levegő abba soha nem téved. Az állandó teljes sötétségben s fülledt levegőben elegendő táplálékot sem kap a marha. A gazdák takarmány gyanánt lóherét termelnek. De miután az arankát soha nem irtják, az aranka az egész határon elterjedt. A lóherét mindenütt nagy sárga foltok éktelenítik, a kaszálók pedig vízmosottak, valamennyit ellepte a kutyatej s mindezek miatt koplalnia kell a marhának. Ilyen viszonyok között természetes, hogy a parasztság állatai, különösen szarvasmarhái rosszak, kicsinyek s a nép annyira korlátolt, hogy a jobb apaállatokat elfogadni nem akarja s azokat csendőrökkel kell az egyes falvakra erőszakolni. De végtelenül primitív a tejtermelés is. Ezen a vidéken, mely alkalmas volna arra, hogy egész Magyarországot kitűnő és olcsó tejtermékekkel ellássa, kevés juhturó kivételével alig értékesítenek egy kis tejet. A tehenészet annyira primitív, hogy az asszonyok a tehenet még megfejni sem tudják. Állva fejk a tejet s ugyanakkor a borjút is a tehénre eresztik, úgy hogy az minden tejet elszív. Fent a hegyek között, ahol szerteszétszört tanyákban a népesség legnagyobb része lakik, a tejet egyáltalában nem értékesítik. A tejtermelés oly kicsi, hogy kereskedő a tej összegyűjtésére nem vállalkozik s a piacrajárás, nemcsak a piac hiánya, hanem a járhatatlan utak s a mérhetetlen távolságok folytán is lehetetlen. De még ha termelnének is eladásra tejet, akkor sem lehetne értékesíteni, mert piszkosan és rosszul kezelik s így például az a vaj, melyet a parasztság ezen a kifejezetten tejtermelésre való vidéken előállít, rendszerint poshadt kizugú és élvezhetetlen. A parasztság általában annyira elmaradott, hogy jórésze még a faköpölőt sem ismeri s a vaját nyílt edényben egy fakanál segítségével állítja elő. Ilyen viszonyok között a mezőgazdaság jövedelmezősége igen csekély s így nem csodálkozhatunk azon, ha még olyan gazdáknak, kiknek ingatlan vagyona 30—40.000 koronát képvisel, sem terem több, mint amennyi az éhenhalás elkerüléséhez szükséges.

De ha még termett is a föld, s a napszámosmunka is szépen jövedelmezett, még akkor is nyomorognak a járványország parasztjai, mert annyira tudatlanok, hogy rendes életmódot folytatni nem képesek. Ahogy a férfiak nem értenek a gazdálkodáshoz, úgy az asszonyok sem értenek a háztartás vezetéséhez. A parasztság háztartása általában teljesen zárt naturálgazdálkodás. Az emberek mindent a maguk háztartásában állítanak elő, s a nemzetközi cseregazdaságot itt egyedül az ablaküveg, a petróleumlámpa, az ekevas, a cukor, a hering és a szesz képviseli. S míg a férfiak nem szántják meg, s nem vetik be rendesen a földjüket, ellenben napokat töltenek el egy hitvány ágy vagy lóca, vagy ajtózár megfárasztásával, addig az asszonyok is elhanyagolják a főzést, elhanyagolják gyermekeiket, nem tartják tisztán lakásaikat, ellenben heteket eltöltenek azzal, hogy 1—2 korona értékű cifra vászondarabot megszőjenek. A gazdasszony, akinek feladata az, hogy családja rendes életmódjára örködjék, legegyszerűbb kötelességét nem képes teljesíteni, egyáltalában

nem ért a főzéshez. Az egész vidéken nem tudnak rendesen kenyeret dagasztani, s ha néha elő is fordul, hogy nemcsak kukoricából és zabból, hanem tiszta búzából is sütnék kenyeret, akkor ez a kenyér sincs rendesen kidagasztva, keletlen, sületlen, úgy hogy ehetetlenül rossz. Az egész vidéken nem ismerik a főtt húst és a húslevest. Ha disznót ölnek, az egész húst megfüstölik, melyből azután meleg főzelékbe tesznek hetenként egyszer-egyszer egy kis darabot. Másféle húsevést nem ismernek. De a főzelék is rossz; a babot vagy káposztát csak egyszerű sósvízben főzik ki, s gyakran, különösen télen az egész hétre való főzeléket a hét elején elkészítik, úgy hogy ezek a szerencsétlen emberek állott ételen rágódnak egész héten át. De nemcsak minőségére rossz az ételök, hanem az elfogyasztott mennyiség sem elegendő. A gör. keleti román paraszt csaknem egész éven át böjtöl. Karácsonykor 7 hétig, húsvétkor 6 hétig, boldogasszony napján 3 hétig, szt. Péter napján 2 hétig, s azonkívül minden szerdán és pénteken böjtölnek. Böjt idején sem húsos, sem tejes ételt enniök nem szabad. Ilyenkor főzelék, hering, olajos lepény és pálinka a táplálékuk. Általában a következőképen étkeznek: Hajnalban pálinkát isznak egy kis kenyérral, reggelire szalonna járja, böjt idején megszózt nyers ugorka, savanyított káposzta vagy más főzelék. Délben ismét főzeléket esznek, melyet hetenként egyszer, néha kétszer is egy kis füstölthússal tesznek változatosabbá. Vacsorára tésztalevest főz az asszony, melybe egy kis zsírt vagy tejet, böjt idején olajat tesznek. Gyakori vacsoraedel a puliszka is, de az asszonyok még ezt sem tudják izletesen előállítani. Némi kivételt képeznek a róm. katolikus tótok, kik ugyanígy táplálkoznak, azonban ritkábban böjtölnek. Számuk azonban a románok nagy tömegéhez képest elenyészően csekély. Ezt a nyomorult táplálkozást azután a mértéktelen alkoholfogyasztás teszi tartalmasabbá. Az alkoholizmus óriási. Asszonyok és férfiak egyaránt mindennap isznak pálinkát, s nagyon sokan oly nagy mértékben, hogy a 95%-os alkoholt is elfogyasztják. A legraffináltabb eszközökkel fokozzák az alkohol izgató hatását. Sört, bort, pálinkát összetöltenek, megpárikázzák, s úgy isszák meg, s ha kell, a denaturált spiritusztól sem riadnak vissza. Van akárhány olyan ember, aki az ünnepnapokon, melyeknek száma igen nagy, egy liter legmagasabb fokú szeszt megiszik. A rossz táplálkozás, s az alkoholizmus megőrlik a parasztság munkaerejét, s így nem csodálkozhatunk azon, ha egy zsák búzát, melyet akármelyik alföldi munkás könnyedén a vállára vesz, itt két ember csak nagy nehezen vonszol magával; s nem csodálkozhatunk azon sem, amit egy Ausztriában is vállalkozó fatermelő mondott, hogy Ausztriában a magasabb munka-bérek mellett sokkal nagyobb munkaszolgáltatás esik a bér egy értékegységére, mint itt Biharmegyében, az elsatnyult, rosszul táplálkozó olcsó munkás hazájában.

A rossz táplálkozás káros hatásait fokozza az, hogy a parasztság a tisztaság és az egészség legelemibb szabályait sem ismeri s még azok sem élnek egészséges, tiszta lakásokban, akik anyagi viszonyaiknál fogva megtehetnék. A viszonyok ismeretéhez tudnunk kell, hogy az egész vidéken s így Nagybárodon is a parasztság zöme kint a hegyek között, szétszórt tanyákban lakik, sőt van olyan falu, amely egyáltalában csak ilyen szétszórt tanyákból áll s amelyben tulajdon-

képeni községi élet ki sem alakulhatott. Ezekbe a tanyákba nehezen járható, meredek gyalogutak vezetnek s ha valamelyik Szilágy megye határán lakó nagybárádi tót be akar menni falujába, erre csaknem egész napi munkát kell szentelnie. Ilyen viszonyok között ezek a hegyvidéki emberek teljesen el vannak szigetelve az egész kultúrvilágtól, nincsenek mesterembereik, nincsenek orvosaik s nincs iskolájuk. Házaikat kénytelenek maguk összetákolni s nagyon természetes, hogy ezek a házak nincsenek a higiéné legújabb vívmányai szerint építve. A házakban egyetlen kis szoba van, mely oly alacsony, hogy egy megtermett ember testi épségének kockázatása nélkül ki nem egyenesedhetik benne. Ebben az alacsony szobában, mely alig négy méter hosszú s három méter széles s amelyben az úgyis szűk hely tekintélyes részét a kemence foglalja el, rettenetes, fullasztó a levegő. Az ablakok ugyanis be vannak tapasztva, úgy hogy soha friss levegő be nem juthat. Fokozza a rettenetes levegőt az, hogy sem zárt tűzhely, sem pedig kémény nincsen s a füst szétárad a szobában, honnan a padlásra szívódik s a szalmafedélen át lassan a levegőbe árad. Nyáron, mikor a paraszt családjával együtt kint az udvaron tanyázik s mikor legalább az ajtót nyitvatartják, még valamiképp elviselhető a levegő. De ahogy beköszönt a tél, bezárul a nyitott ajtó s a gazda feleségével, rendszerint nagyszámú gyermekeivel, disznójával, borjújával, kutyájával s szárnyasaival egyetlen meleg vackába, kis szobájába behúzódik, ez a szoba tűrhetetlen pokollá, ragályt terjesztő bűzös odúvá válik. Minden emberi képzeletet felülmúl az a piszok, amely egy-egy ilyen szerencsétlen hegyvidéki paraszt lakásában uralkodik. A román és a tót paraszt egész télen át nem fürdik s hetek múlnak el, míg bocskorát egyszer leveszi a lábáról. Az éjszakákat egy hihetetlenül piszkos ágynak nevezett négyszögletű deszkaládjában tölti egész pereputyjával együtt. Az emberek nagy tömege férgekkel van tele s itt a járványországban van olyan vidék is, melyben a rühesség tömegjelenség. Piszkosak a parasztság evőeszközei is. Abban a teknőben, amelyben kenyeret dagasztanak, mossák a szennyes ruhákat is s a tészát nem gyúródeszkán, hanem azon az asztalon gyúrja az asszony, amelyen ujjnyi vastagságú a piszok. Ilyen viszonyok között nem csoda, hogy a tifusz, pellagra, vérhas s egy egész csomó ragályos betegség állandóan pusztít az egész vidéken. 1909 második felében a halotti anyakönyv tanúsága szerint, nem kevesebb mint 44 ember pusztult el az alig 3000 lakosú Nagybárádon vérhasban. Ekkor egy pillanatra ide fordult az ország érdeklődése. De csak egy pillanatra. 1910 második felében már csak 18 embert ölt meg a vörheny és a hasi hagymáz. Ez a szám már nem volt elég nagy ahhoz, hogy az érdeklődést ébren tartsa s a nagybárádi paraszt változatlanul folytatja tovább piszokba, alkoholba s tengeri máiéba fojtott nyomorult életét. Ilyen viszonyok között magától értetődik az is, hogy a felnőttek nagy halandósága mellett a gyermekhalandóság is óriási. Ahogy önmaguk gondozásához nem értenek, úgy nem értenek gyermekeik gondozásához sem. Alig pár hónapos gyermekeknek ugyanazokat a nehéz ételeket adják, amelyeket maguk is esznek s a bélhurut tömegesen szedi áldozatait, Nagybárád anyakönyve szerint 1907-ben 147 meghalt közül 83 volt 7

évnél fiatalabb. 1909-ben pedig 141 közül szintén 83. S ha öregedő asszonyok elhalt gyermekei iránt érdeklődik az ember, akkor kiderül, hogy csaknem kivétel nélkül legalább fele a gyermekeknek elpusztult, eme százalmas állapotokkal szemben az orvosok csaknem tehetetlenek. Az 50.000 lakosú élesdi járásban, melyhez Nagybárod is tartozik, csak három orvos látja el az egészségügyi teendőket s a rettenetes utak mellett a fanatikus, babonás, kultúrátlan s az egészségügyi dolgok iránt indolens nép között gigászi munka sem lehet eredményes.

A kulturális elmaradottság mind e dokumentumait kiegészíti az, hogy a falvakban a pénz- és az áruuzsora minden fajtája pusztít. A nép pedig elvadult, rosszindulatú s brutális. A nagybáródi hegyek között akkor is leszúrtak egy embert, amikor azokat e sorok írója bebarangolta.

Mindazokból, amiket itt elmondottunk, azt hisszük csak az az egy eredmény következhetik, hogy a nagybáródi parasztok és munkástársaik, a járványország lakói, kizárólag kulturális elmaradottságuk következtében folytatnak ilyen nyomorgó életet. Láttuk, hogy a kereseti viszonyok elég kedvezőek, de a parasztság alapvető ismeretek hiányában sem földjét megművelni, sem jövedelmét felhasználni nem képes. Az asszonyok nem tudnak főzni, a férfiaknak nincsenek igényeik s higiénikus életmód szabályait és jelentőségét pedig egyikök sem ismeri. A nép tömegnyomora, helyesebben nyomorgó élete tehát első sorban az óriási kultúrátlansággal van összefüggésben s azért csak egy orvosság lehet eredményes, csak egy teendő nem ismerhet halasztást s ez a kultúra terjesztése minden vonalon. Nem lehet kétséges, hogy a parasztság anyagi helyzete magasabb szempontból nézve szintén nem kielégítő. De azt hisszük, nem lehet kétséges az sem, hogy a kereseti viszonyok nagyfokú javulása a kultúra megfelelő terjesztése nélkül nem járna megfelelő eredménnyel. Az egész vidék jóléte az utóbbi időkben lényegesen emelkedett. Azok a faipari vállalatok, melyek most oly fontos kereseti forrást képeznek, alig egy pár évtizeddel ezelőtt alakultak s csak a legutóbbi évtizedben fejlődtek nagy-szabású üzemekké. De a kereseti viszonyok javulása alig változtatott valamit a nép életmódján és az egész vidék kulturális arculatán, s főleg az alkoholizmust növelte nagyra. Mint tengerentúli gyarmatokban, úgy e vidéken is a legsötétebb középkor területén váratlanul jelentek meg a kapitalista faipari vállalkozások; egyszerre emelkedtek égne a gyárak magas kürtői ott, ahol még a kunyhók tetejére sem tesznek kéményt; s miután a kultúrából semmi egyéb nem jött a gyárkéménynél, a kapitalista vállalatok s a nép középkori élete között levő óriási kulturális ellentét sem egyenlítődt ki. Ezért maradtak, a jobb kereseti viszonyok dacára is, a középkorban a járványország lakói s ezért a legfőbb teendő a kultúra terjesztése, az iskolák építése.

Mindeddig nem beszéltünk az iskolákról. De azok után, amiket elmondottunk, csak egy következhetik; az, hogy iskolák nincsenek s ha vannak, nem állnak hivatásuk magaslatán. S ez valóban így is van. Az iskolák nagyrésze szűk, szegényes; felszereléseik hiányosak, épületük rossz, tanítójuk túlterhelt. Azonkívül ezek az iskolák azért is

sikertelenek, mert semmiben sem különböznek azoktól a sablon-iskoláktól, melyek még az ország kultúrásbab vidékeiben sem válnak be. Hogy felelnének meg itt, ezen a földön, ahol az iskolának teljesen helyettesíteni kellene a családot, hol nemcsak betűvetésre, hanem főzésre, mosásra, tisztaságra, ruházkodásra, szántásra, vetésre, fejésre s mindenre, amire ebben az életben csak szükség van, meg kell tanítani a gyermekeket. Ide nemcsak iskolák kellene, hanem egész különös rendszerű iskolák, melyek e vidék szomorú viszonyaihoz alkalmazkodnak. A létező sablonos iskolák száma különben is igen csekély s a gyermekek legnagyobb része soha sem jár iskolába. Nagybárádon, ahol körülbelül 400-ra becsülhető a tankötelesek száma, alig haladja meg a 120-at a rendszeresen iskolázottak száma. S akik iskolába járnak, azok a legműveltebb, legvagyonosabb szülők, főleg iparosok és kereskedők gyermekei, kik bent a faluban laknak. De a népesség legcivilizálatlanabb része, mely kint a hegyek között a falutól 2—3 órai járásra lakik, soha nem küldi gyermekét az iskolába. De a fennálló viszonyok között, a járhatatlan utakon, az óriási távolságokra, különösen télvíz idején, nem is küldheti életveszedelem nélkül. De sokan nem küldik azért sem, mert a kis iskolás gyermekekre, közös pásztor híján a marha, a kecske vagy a juh őrizetét bízzák. 16 éves koráig juhót őriz a kis parasztfiú s ezek közül később csak az szed magára némi kultúrát, akit bevesznek katonának vagy aki hosszabb időre börtönbe kerül.

Egész speciális iskolákra van tehát szükség. A környék egyik igen intelligens orvosa elő is állott egy kitűnő proppozícióval. Fent a hegyek között, a tanyák közelében kell építeni az iskolákat, nem a megközelíthetetlen falvakban, s az iskolák mellett nappali gyermekmenhelyeket kell felállítani, hol a gyermekek gondozásban és ellátásban részesüljenek. Ha az iskolákat a hegyek közt építenék, lehetséges volna, hogy a gyermekek az iskolákat látogassák. Miután a távolságok még mindig oly óriásiak maradnának, hogy a gyermekek ebédre haza nem mehetnének, a nappali gyermekmenhelyeken jó és egészséges ellátást kapnának az úgyis rosszul táplált gyermekek. Ezzel nemcsak a rendesebb élelemhez szoktatnák őket, hanem a gyermekmenhely konyhájában a jó főzést, a tisztaságot is megtanulhatnák, a gyermekmenhely kertjében, tehenészetében, s hozzákapcsolható egyéb intézményekben pedig mindazt, amire csak szükségük van. Az orvos, hivatalos minőségben vélemény-tételre szólíttatván fel, ezen tervét részletesen kidolgozva fel is terjesztette a magyar kormányhoz. Azóta már két év múlt el, a nagy, országos szenzációt keltő vérhas-járvány megszűnt, s ezzel mintha megszűnt volna e vidék iránt való hivatalos érdeklődés is. A román és a tót paraszt nyomorog tovább, s a hegyek között nem az iskolák, hanem a korcsma-egedélyek szaporodnak.

Ha most össze akarjuk foglalni azt, amit eddig elmondottunk, akaratlanul is Babits Mihály verse jut eszünkbe: „Fekete, fekete, fekete.” Ebben a sötét képben semmi, de semmi vigasztaló nincs. Előttünk van egy nagy országrészt, nagy kultúrára, gazdagságra képes, mely természeti szépségekben dúslakodik, hová szépséget és egészséget keresők milliókat önthetnének, s ebben az országrésztben nincsenek utak, nyomorgó,

kultúrátlan s beteg a nép. S a magyar állam, melynek milliárdokra van szüksége, nem veszi észre, hogy a kultúra terjesztése rideg üzleti szempontból is kívánatos. Ha ez a föld a kultúra országa volna, nemcsak az emberek volnának boldogak, hanem az adófizető polgárok is szaporodnának, s az állam befektetése, mint minden jó vállalkozásnál, többszörösen megtérülne. (Nagybáród, 1911. július hó.)

### **Nemesné M. Márta: A munkásgyermek társadalmi nevelése a népiskolában**

A belga és francia iskolák szembeszökő jelensége, hogy az elemi iskolákban úgyszólván teljes a tanulók szétválasztása, a szerint, hogy melyik társadalmi réteghez tartoznak. A munkás és kispolgár gyermek alkotja az egyik tábort, a másikba a jómódú elemet sorolhatjuk. Ez nem áll teljesen Németország és az Osztrák-Magyar birodalom községi és magán-iskoláira és alkalmasint különben sem teljesen általános jelenség.

Noha ez az állapot többé-kevésbé átmeneti, felhívom a figyelmet erre a tényre, mert befolyással kell lennie a szociális nevelés kiépítésére az elemi iskolákban.

A polgárgyermek kétségtelenül integrális nevelésben részesül az iskolán kívül is; nevelését éles kritika alá vehetjük, de nem tagadhatjuk, hogy nem hanyagolható el, mint tényező az iskolai nevelés kiegészítőjeképen.

Mintegy körülveszi őt a polgári légkör, ha ugyan szabad így kifejeznem magamat és környezetéhez alkalmazottá teszi. Korán rendhez és egészségügyi szabályokhoz szoktatja, szépérzékét táplálja stb. A gazdasági elem ugyan háttérbe szorul és csak későn jut érvényre, de viszont nevelése is hosszúra nyúlik és ha gyermekkorában nincs is helyes érke az élet valóságával szemben, viszont első lépéseit hathatósan támogatják; tanulási alkalma nem szűnik meg akkor, amikor az iskolát elhagyja.

Így szociális nevelése, ha az érem egyik oldalát tekintjük, többé-kevésbé tökéletes az iskolán kívül is: az egyént a környezetéhez alkalmassá teszi. Másrészt teljesen elhanyagolja a gyermek nevelését a társadalom szempontjából és itt az iskolának kellene és lehetne közbelépnie De lássuk közelebbről a másik réteget és különösen, — eltekintve az átmeneti alakulatoktól — a jellegzetes munkásgyereket,

Bizonyos társadalmi ismeretek terén határozottan koraérett. A család, sőt a szomszédság élete leplezettlenebbül folyik le szemei előtt. Valamelyes határozatlan tudattal bír a szolidaritásról, ismeri a pénz értékét, a munka szerepét, felfogja az osztályra tagozódást stb. Mi több, zsenge gyermekora óta aktívan vesz részt környezetében és érzékével az élet valóságát illetőleg fölülmúlja jobbmódú kortársait.

De ha indokolt is föltevésem társadalmi tudásuk koraérettiségét illetőleg, nem kevésbé igaz az ellenvetés, hogy az elemi iskolák



népességének e mindig növekvő része tudását minden irányítás nélkül az utcán fogja majd kiegészíteni; a legtársadalomellenesebb jelenségek szöknek szemébe és ő elfogadja őket, mint az élet szükségszerűségeit. Lerészegedni annyi, mint mulatni és férfiúnak lenni. De férfiúnak lenni a gyermek ideálja, J. J. Rousseau szerint egyetlen ideálja. Dehogy egyetlen, távolról sem az! Vegyük csak kalandvágát és megértjük, hogy mily mohón kap a büntettek és perverzítások szenzációja után, melyek sajnos oly kevésbé vannak elrejtve gyermeki szemei előtt. A társadalmi rendről szerzett tudatán megérik a hasonló benyomások hatása.

Művészet és vallásosság eltűntek a munkásnép köréből anélkül, hogy e mély járatú ösztönöknek egyúttal nyomuk veszett volna s így abból táplálkoznak, amit olcsóbban kínál nekik helyettük társadalmunk profithajszó szelleme.

Egészségügyi szokásaik nyomorúságosak s így tovább.

De ott, ahol a szociális nevelés alig hogy megkezdve, majdnem teljességgel elmarad a családon belül, nem lehet többé szó az épületről, melyet adott alapra emeljük, *Überbau*-ról, mint a jómódú gyermekek esetében; arról lehet csak szó, hogy oly körülmények közé vigyük a gyermeket, melyek a kívánt alapot megadják. Arról lehet csupán szó, hogy életet teremtsünk életében és nem hogy kiegészítő ismeretekkel gazdagítsuk. Nem arról, hogy kitűnő tanítási módszereket állapítsunk meg, de arról, hogy a jó módszereket kitűnő életstokásokba oltuk be.

Az élet iskolája nem az az iskola, ahol az életről esik a szó, de az az iskola, ahol a gyermekközösség maga él.

Több belga népiskolát látogatván meg, bátran állíthatom, hogy első pillanatra merő bámulatba estem. Nem szünök meg csodálni az emberfölötti erőfeszítést, amely modern eszmékkel igyekszik megtölteni a régi kereteket és nem veszem szem elől hogy a régi kereteket nem lehet máról holnapra szétfeszíteni és újakkal pótolni egy oly hatalmas intézménynél, mint a népiskola.

De meg kell állapítanom, hogy ép a legfejlettebb iskolák azok, amelyek végleg kiölték belőlem az utolsó reménységárt arra nézve, hogy a régi alapú iskola meg tudná oldani a gyermek szociális nevelésének kérdését.

Szociális nevelésről beszélek a szokásos kifejezést használva, de vajon van-e általában nevelés, mely nem élethez alkalmazó, tehát szociális?

Sajnos, nem önkényes osztályozásról van szó a tudományos terminológia használatában, midőn egészségügyi, művészi, erkölcsi, polgári nevelésről beszélünk, mint külön-külön elhatárolt területekről. De valóban nincs tudomásom szerint oly népiskola a nép gyermekei számára, hol egy és ugyanazon erővel ölelték volna át a probléma minden ágát.

Rá akarok mutatni egy kísérletre, mely ugyan minden tekintetben érdekes, de egész különösen ép az elemi polgári nevelés szempontjából az. Megbeszélésemben Langermann könyvecskéjét követem: *Der Erziehungsstaat nach Stein-Fichte sehen Grundsätzen in einer Hilfsschule durchgeführt.*

Föltűnhetik majd benne, hogy a kísérlet némileg emlékeztet az amerikai *school city*-re. Langermann nem volt követőjük, ha valaki úgy Stein és Fichte teoretikus művei adtak alapot úgy nevelési elméletéhez, mint gyakorlati megvalósításához. Nem térek ki eszmenetére, gyakorlati művét szeretném csupán közelebből megvilágítani.

Látni fogjuk, hogy az ő iskolájában is, akár a *school city*-ben a tanítványok maguk hoznak törvényeket, a büntetéseket közösen állapítják meg, tisztviselőket választanak, látni fogunk más rokonvonásokat, amelyek a közös célokból természetesen is következnek.

Langermann osztályát 40 gyermek alkotta, 8—13 év közötti tanulók, a leggyöngébbek és legelmaradottabbak, le a teljes hülyeségig, a többi osztályokból kiválogatva. A dolgok szomorú iróniájaképpen ép ennek köszönhette Langermann, hogy nagy cselekvési szabadságot engedtek neki, sőt hogy még egy kis kerthez is jutott.

Ez a kis kertbirtok lett a gyermekek polgári nevelésének kiinduló pontja.

Ott adhatott nekik alkalmat, hogy éljenek, dolgozzanak, kölcsönösen segítsék egymást és küzdhessenek. Ott aknázhatta ki az élet természetes, elmaradhatatlan alkalmait, hogy tudatossá tegye a társadalmi rend szükségességét, a szolidaritás és társadalmi önvédelem, a törvények uralmának kényszerűségét és áldásait. És főleg ott gyakoroltatta állandóan akarataikat, hogy a jót tegyék a közösség érdekében.

Nem akarom fejtegetésemet túl hosszúvá nyújtani, de nem mulaszthatom el, hogy röviden elő ne adjam, hogy hogy fektette le Langermann az első követ a kis közösség jogrendjének fölépítéséhez.

Ez az egy eset példakép szolgálhat cselekvésének módjára és szellemére általánosságban. Megvalósítva látjuk az elvet, hogy előbb cselekedni hagyjuk a gyermekeket, korlátlanul, szabadon, hogy annál élesebben fölfoghassák a rossz és a jó ellentétét. Verjük a vasat, amíg meleg; lessük el azt a pillanatot, amikor már-már kész cselekvésének következményeit maga levonni. Gyermekekre kétszeresen igaz, ami a felnőttre is áll, hogy akkor ért meg egy igazságot, amikor ép hogy önmaga fölfedezhette volna.

Látni fogjuk, hogy L. minden egyes esetben elmondhatja magukkal a gyerekekkel saját jóvoltából: a jót akarom tenni! És meggyőződésből mondják ezt. Tudva akarni a jót: az egyéni és tömeglelkiismeret alapja a kis közösségben.

De világítsuk meg egy példával a mondottakat.

Egy szép napon összegyűjtötték a gyermekeket a még ápolatlan kert területén; tanítójuk körülbelül e szavakat intézte hozzájuk:

— Kedves gyermekeim, ez a kert a tietek. Örültök-e neki?

— Mit csináljunk vele? kérdezte gyanakvó hangon egy kis leány, aki új leckétől tartott.

Semmit, ha úgy tetszik nektek és bármit, amit csak akartok. De értsetek meg, mindent, amit mind közösen akartok tenni vele!

Erre a gyerekek egy csapásra rárohantak birtokukra, mindegyik meg akarta kaparintani az ott heverő kerti eszközöket; de a leg-erősebbek csakhamar körülbelül mindent magukhoz ragadtak és talyigáikra rakták őket. Valóságos csata dúlt az eszközök körül.

A tanár csak hagyta őket. Majd ellenmondást nem tűrő hangon közbeszólt körbe állította őket és megkérdezte:

— Van-e valakinek mondani valója, gyerekek?

— Egy kis fiú kifakadt:

— Elvette az ásómat!

— Mért nem vetted el te inkább az övét?

— Ő az erősebb.

— Ha te lettél volna az erősebb, te vetted volna el tőle?

— Igen, de. . .

— Hát akkor mért panaszkodol? Az csak nem hiba, hogy ő erősebb nálad.

— Nem szeretnél te magad is erős lenni?

— Igen, igen!

A rablók diadalmaskodtak.

— Hát ez a vad megrohanás tetszett-e nektek?

Élénk megbotránkozás a csapatban.

Ki akarná, hogy másképen rendezzük a dolgot, olyképen, hogy mindenkinek meglegyen a maga joga a kertben?

Huszonheten igenlően feleltek, csak hárman a legerősebbek közül, nem csatlakoztak, a többi nem volt elég magas színvonalon a vitakövetéséhez.

A tanár ezután a három ellenzékihez fordult; beszédjükből kitűnt, hogy jogosnak tartották cselekedetüket. Ők voltak a legügyesebbek, legerősebbek. Azt találták, hogy végre is mindenki elvehette, amit tudott, akár csak ők, semmi sem természetesebb, mint-hogy nekik maradjon, amit megszereztek.

Az ám, vetette ellen tanítójuk, de van egy köztetek aki erősebb, mint ti hárman vagy talán velem is meg akartok birkózni jogotokért?

Ez döntött. Mind egyetértettek most már tanítójukkal, hogy jó lesz rendet csinálni. Ezután állapították csak meg első jogszabályukat, mely közös jogot szabott valamennyiüknek a kert területén.

Másnap újra megbeszélték a történeteket és következő alakban állapították meg a törvénycikket:

„A kert a mi közös birtokunk. Mindnyájunknak egyenlő a joga benne.”

Langermann hasonló kísérletek alapján erkölcsi szabályok kialakulásának gyakorta lett szemtanúja.

A törvényeket nem írták fel. Újra meg újra hivatkozva rájuk, kiegészítették őket a szükségletnek megfelelően.

Minden egyes esetet addig vitattak, míg végre mindenki beleegyezett az erkölcsi szabály elfogadásába. Az is megesett, hogy egy gyermek ajánlatára, csak időlegesen próbáltak ki egy törvényt, mert félt, hogy nem lesz ereje keresztülvitelére.

Az erkölcsi közvélemény bámulatos finomsággal fejlődött ki. Mindig ébrentartva és a helyes irányba terelve, ez a körülmény a kihásokat sajnálatos gyöngeségeknek tekintette és a tanítványok becsületbe vágó ügynek tekintették e gyöngék támogatását, és sajnálták őket.

Ennek a nevelésnek szerintem egészen különösen szerencsés vonása volt az a szokás, hogy előre kellett inteni, figyelmeztetni azt aki valami rossz cselekedethez fogott. Boldog és büszke volt az, aki előre meg tudta akadályozni társát abban, hogy törvényeket megszegje.

Ha valamely törvény túlságosan szigorúnak tűnt bármelyikük előtt, eltörlését indítványozhatta. De amint egyszer életbe lépett, senki sem vonhatta ki magát alóla.

A gyermekek ellenőrizték egymás tetteit, és az árulkodásnak mégis elejét vették avval, hogy eltekintve a teljes nyilvánosságtól és titkolódzás kiküszöbölésétől, büntetést a kis közösségben nem ismertek.

Ha a figyelmeztetés valamely esetben nem használt, ha szóval nem lehetett meggyőzni a kis bűnöst, a társaság kiküszöbölte a vétkest kebeléből. Elhagyatott padon, tétlenségre volt kárhozható. De szó nélkül visszatérhetett társai közé, ha tettét megbánta és cselekedetével igazolta, amit hallgatólagos visszatérte kifejezett: hogy megbánta bűnét.

Azt hiszem, hogy főleg az apró rendtelenségek miatt, melyeket szigorú törvények alá venni nem lenne tanácsos, minden gyereknek volt egy rend-tabellája. A falra felfüggesztett ívre följegyezték kihágásait, de ezt is csak a vétkes beleegyezésével, ki előzőleg protestálhatott. Ilyenkor megvitatták a főnforgó kérdést és e kereten belül az erkölcsi kérdéseket nem egyszer legfinomabb lelki árnyalataig boncolták széjjel.

Ezeket az íveket minden hónap elején fölolvasták; azoknak, akik legkevésbé hágták át a törvényeket, jelöltajnlási joguk volt. Négy hivatalnokot választottak egy-egy hónapra; a megbízottak nem voltak kétszer egymásután megválaszthatók, nehogy hivatalnokkasz alakulhasson ki. Általában gondot fordítottak arra, hogy a jelenkori politikai élet erkölcsi hátrányait elkerüljék és ez említésre méltó, mert természetesen ott, ahol az egyéni akarat szabadjára van hagyva, a rossz hajlamok is erősödve fogják felütni fejüket.

Hadd mondjak el még egyetlen egy példát. Ezúttal egy bűnös esetről van szó.

Egy 10 éves kis leány lopott. Mind megütődtek az eseten. Alig hogy hozzá kezdtek a történet megvitatásához, midőn saját kezdeményezésére így szólt a kis vétkes szomszédnője: Én H. barát-nője vagyok és inteni fogom napról-napra mindaddig, míg önmagában elég erős lesz és nem fogja többé ezt a csúnya dolgot elkövetni, ha nem is intik.

Ilyen hatalmas volt a tömegszuggerciónak az egyesekre és ennyire bevilágított a tapasztalat, hogy az akaratot úgy lehet erősíteni, mint a test izmait. A kis leány nem lopott többé, legalább addig nem, míg ebben a légkörben élt.

Még több példával kellene szolgálnom, ha csak némileg élhető képét akarnám adni ez iskola társadalmi életének, mely sajnos csak három évig állt fenn. Langermann fáradtan, működése végén, 35 évi munkásság után jutott csak ahhoz, hogy eszméit megvalósítsa és ekkor is milyen kedvezőtlen körülmények közt! De kísérlete annál meggyőzőbb.

Érdekes megfigyelni benne azt is, hogy az alkalmi tanítás, mint szerveződik teljes egészé az „élni hagyás” természetes alapján, a racionális nevelés e sarkkövén.

Az elvek egymagukban persze nem elegendők. A nevelés művészi alkotás; ugyanazok az intézmények profán kézben játékká fajulhatnak, szöszátyárkodássá, a hiúságot táplálhatnak, kasztokat teremthetnének. Egész lélekkel-szívvvel kell mindig újra teremteni a nagy művet és avval a komolysággal, mely L. művét jellemezte. És újjá kell teremteni minden irányban.

Még nem tartunk ott, a szabadmozgásról szó se lehet, a társadalmi környezet kedvezőtlen. Tudom mindezt. De azt hiszem, hogy az ideált mindig szem előtt kell tartani, hogy ne tévedjünk el teljesen a feléje vezető úton.

# KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

## **Külföldi szemle** (*Nagybritannia, Franciaország*)

1. Az angol alkotmányfejlődés a jelenlegi radikális kabinet uralma alatt forduló ponthoz jutott. Különösen a kabinet, a párt, a képviselőház és az ország viszonyaiban állottak be érdekes változások. Soha annyira nyilvánvaló nem volt, mily független a kormány a párttól, melynek szűkebb bizottsága mint most. A kormányt egyáltalán nem kötelezi semmiféle pártprogramm; nem annak megvalósítását jelenti hatalomra jutása. A radikális uralom első éveiben a kormány kétség kívül a pártprogramm megvalósításán fáradozott, a párt és a kormány között igen szoros kapcsolat állott fenn, ez azonban igen hamar megváltozott. A párt máról holnapra meglepetésekre ébredt: a kormány egyes kérdésekben nem hogy álláspontját követte volna, még csak meg sem tudakolta azt, ehelyett egészen reádictálta a saját felfogását. A kabinet merészebb tagjainak sikerült a kormányt és a pártot egészen új kérdésekben, egészen új irányokban angazsálniok. A kormány új programjának megvalósítására nem a párthoz folyamodott, amelyben minden ellenkezést vas energiával fojtott meg, hanem egyenesen a néphez appellált. Tagjai valóságos professzionista agitátorokká váltak, akik bejárták az országot, népgyűlést népgyűlés után tartva dolgozták meg a közvéleményt. Nem egyszer csak ily népgyűlésen vagy küldöttségeknek tartott beszédekből tudta meg a liberális párt, mi kormányának álláspontja, mit kell neki majd megszavaznia. De a kormány az így hirtelen felmerült tervek, programmok folytán nem érezte magát obligóban. Hiszen a legfontosabb kérdésben, a lordok háza jogkörének megszorításánál, miután a képviselőházra reádictált egy minden részletre kiterjedő álláspontot, egyáltalán nem feszélyezte magát, hogy az ellenzéki vezérekkel paktáljon és nem rajta múlt, hanem az ellenzék téves számításain, hogy kompromisszum nem jött létre. A kabinet pedig úgy határozott, mint egy bizottság, a többség leszavazta a kisebbséget, a kisebbség nem lépett ki, hanem kifelé vállalta a szolidaritást a többséggel és odaiparkodott, hogy álláspontjának a kabinetben többséget szerezzen, ami nem egyszer sikerült. Ily esetekben azután a kabinet politikájában hirtelen fordulat állott be. És pedig így volt ez nemcsak a napi kérdésekben, hanem fontos elvi kérdésekben is.

A védvamos agitáció ellenében a kormánynak állandóan agitálnia

kellott oly programokkal, melyeket a változó viszonyok között a legjobbnak talált. Ily súlyos kérdés körül folyó harcban azután valószínűsítő hatalomhoz jutott, csak arra kellett törekednie, hogy népszerűségét fentartsa.

Így közjogi szempontból a legsajátosabb jelenséget találjuk: a mindenható parlament teljes jogfosztottságát, mellette valószínűsítő közvetlen népuralmat vagy ami egyet jelent, diktatúrát. Csakhogy a diktátori hatalom egy bizottság kezében van, mely korántsem tanúsít egységes felfogást a legfontosabb kérdésekben sem, hanem a többségi elv alapján, kisebbségét kényszeríti az ellentétes álláspont képviselőjére. De a parlamenti formák kötik; egy kisebbség szemben a képviselőház nagy többségével, reákkényszeríthet oly programmpontot, amely ép hatalmának alapját, a népszerűségét támadja meg, reákkényszerítheti, mert a koalícióból kiválván megbuktathatja. Így a miniszterelnök, aki a radikális éra első országgyűlésén büszkén jelentette ki, amikor még a liberális párt képezte annak többségét, hogy az ír autonómiát nem szabad megvalósítani, hogy ha ez az írektől függ, most végre kénytelen az autonómiát elővenni. A kormány kétségbeesett kísérleteket tesz, hogy népszerűségét megmentse, de ez aligha sikerül. Akár vállalja a home rulet, akár nem, bukása igen valószínű. Első esetben a közvélemény, mely a hatalmon tartotta, melyből jogcímeit merítette, fordul ellene, második esetben a parlamentben egzisztenciális feltétele, a többség szűnik meg. Most már mindent meg lehet kockáztatni. És a kormány, mely oly energiával tartotta fenn magát és parancsolt engedelmisséget, most az anarchiába csap át. A kormány tagjai egymás ellen veszik fel a harcot nyílt színen. Oly kérdésben, melyet eddig egyértelműleg elnapolandónak tartottak, most egymás ellen agitálnak. Egyáltalán nem válogatják meg kifejezéseiket, nincsenek mérséklettel, mintha csak az ellenzék vezéreiről lenne szó. A kormány, mely eddig diktált a parlamentnek, most a nőszavazatok kérdését arra bízza, holott eddig határozatainak, állásfoglalásainak mindig ellene szegült. A kormányelnök, aki a nőszavazatok Angliára végzetesnek tartja, kijelenti, hogy egész hatalmát annak megvalósítására fogja fordítani, ha azt megszavazza a képviselőház. De ő már leszámolt a helyzettel, erre már ügysem kerül a sor. A kabinet tagjai, szokásukhoz híven, a népgyűlésekhez fordulnak, hogy a képviselőház így szorítsák a nőszavazatok mellett vagy ellen állásfoglalásra. Sőt a miniszterelnök reméli, hogy egy hatalmas agitáció időközben le fogja törni a képviselőház nőszavazatok kívánó többségét.

2. A francia kabinet bukásában kevesebb a heroizmus. A hazugságaiba fullad bele, miniszterei egymást hazudtolják meg és a kormány ellenségei az egész kabinetet. A szenátus ismét kormányt buktatott és pedig általános helyeslés mellett. A Caillaux kabinetnek sikerült a értelmetlen és szentimentális képviselőházi hosszú vitákban eltitkolni, ami titkolni valója volt. De a szenátus *virī consulares*-ei kiszédtek belőle harapófogóval ezeket a titkokat. Megállapítást nyert, hogy az előző kormány fejének kabinetje külpolitikájáról tudomása sem volt, maga vallotta ezt eskü alatt. Az őt követő kormányelnök, aki az előző kabinet titkos külpolitikáját bírálta, hű maradt önmagához és most

külgügyminisztere tudomása nélkül csinálta a külpolitikát. Erről az operettalakról meg most az derült ki, hogy nemcsak a spanyolokkal tárgyalt anélkül, hogy az előző eseményekről informálva lett volna, hanem a marokkói egyezményt is hasonló informátlansággal csinálta. De itt legalább tudta, hogy nem tudja az előzményeket és hogy megkerülésével folytatnak tárgyalásokat és emiatt elment a professzionista kabinet-buktatóhoz, Clémenceauhoz panaszkodni, ami állásába és a kabinet életébe került. Egyébként a marokkói egyezmény nem lett volna stilszerű és nem dicsérte volna Caillaux finánc-zsenijét, ha egy kis panaszra nem teszi illatosabbá. Kiderült, hogy főleg az első megbeszélések a Kongó átengedése tárgyában különösen kedveztek volna egy gyarmatkiaknázó konzorciumnak, amelyben a miniszterelnök igen erősen volt anyagilag érdekelve. És a miniszterelnök terelte a németek figyelmét a francia Kongóra.

Az új kabinet a kapacitások kabinetje, a republikánus pártok kiválóbb férfait egyesítvén. A Waldeck Rousseauéhoz hasonlítják és legalább egy tekintetben hasonlít is ahhoz. Waldeck Rousseau ugyanis olyan radikális, sőt szocialista programot hirdetett, melynek megvalósítására, mint maga írja, sohasem gondolt komolyan. Ez a kabinet ugyan egyelőre nem rázta annyira a radikális rongyokat, azonban amikor a radikálisok panaszkodtak, hogy vezérük Bourgeois, akit radikalizmusa miatt annak idején a szenátus buktatott meg, hogyan vállalhatott a kabinetben közönséges szakminiszteri tárcát, kijelentette, hogy a mérsékelték kabinetjébe belépése garancia annak radikalizmusa mellett.

Miután nem a képviselőházban bukott meg a kormány és egy győztes kotéria nem osztozkodhatott a koncon, a képviselőház túrta a kapacitás-kabinet megalakulását és zajosan megtapsolta a beszédet, melyben az az eddigieket elítéli, magát kotériáktól függetlennek jelenti ki és szemrehányásokat tesz a képviselőknek, hogy a szegény kormányokat nem hagyják kormányozni, kijárnak és beavatkoznak, kihasználják apró érdekeikben a hatalmat. A beszéd szépen hangzott s a többség, melyet mindezen szemrehányások illettek, sietett tetszését nyilvánítani. Ha azonban tényekre kerül a sor, valószínűleg csekélyebb lesz elragadtatása és ha a kormány kijelentését komolyan veszi, a kapacitásai nem igen fogják vízszínen tartani, mert túlságos önmegtagadásra számít.

Az új kabinet első dolga volt, Olaszország megleckéztetése, amely nem akarta némán nézni, hogy a vele barátságos Franciaország tuniszi gyarmatán át a legszemérmetlenebb hadi csempészetet üzzék. Franciaország pedig nem veszi szívesen úgyis igen nagy olasz lakosságú gyarmata mellett, az olasz szomszédot és a könnyű győzelmeitől elkapott Olaszországot nyomorúságos alárendelt helyzetének tudatára ébresztette.

A szenátorválasztások megmutatták, hogy az annyira utált radikális, radikális-szocialista pártok, mily erősen ülnek a nyeregben. A monarchistákat újabb vereségek érték. A választás egyébként a szocialistáknak is némi nyereséget jelentett. (S. K.)



Midőn a németországi választási csata első eredményei ismeretessé lettek, egy sajátos gondolat, vagy helyesebben mondva, vágy villant az agyamon. Mi történék, gondoltam vagy óhajtottam magamban, ha most a német szociáldemokrata pártvezetőség az összes pótválasztási jelöltségeit visszavonná és büszke önmegelégedésben, a mandátumok számával nem törődve, beérné azzal a 4,238.000 szavazattal, melyeket az első választási csatában, szociáldemokrata jelöltekre adtak le.

Érettebb megfontolás után azonban két dolog lett előttem világos:

Mindenekelőtt: Ez a gondolat ama lelki állapotból született, mely minden szociáldemokratára jellemző s melyet ellenségeink, mint *rage de nombre* szövegek kicsúfolni. Minden választásnál miránk nézve az első és legfontosabb a reánk leadott „szociáldemokrata” szavazatok száma. Eme szám mellett a megszerzett mandátumok és parlamenti politikai hatalmunknak ezzel összefüggő megerősödése sokkal kevésbé látszik jelentősnek.

Ez az összes többi szempontokat túlszárnyaló *rage de nombre*-ja a szociáldemokráciának nemcsak onnan ered, mivel ő nemcsak a népért és a tömegekért létező párt, hanem szükségkép csak a néppel és a tömegekkel együtt létezhetik és nemcsak azért, mivel a szociáldemokrata szavazatok száma mértéke a szocializmus propagandisztikus erejének. Nem! Ennek a *rage de nombre*-nak sokkal mélyebben fekvő okai vannak.

Semmiféle statisztikai vagy másféle magyarázó művészettel nem lehet objektíve megállapítani, hogy minő fejlődési stádiumában van a mindenkori kapitalista gazdasági rendszer az illető országban. És ezzel hiányzik az objektív pontos ismerete annak, hogy a kérdéses ország a végcélhoz mennyire közeledett és hogy ennek megfelelően miként kell az időközi programnak változnia. Ama szocialistáknak, kik Marxtól elfordultak, ez természetesen kevés fejtörést okoz. Ellenben a mi számunkra, akik még mindig megmaradtunk amellett, hogy a kapitalista gazdasági rend szerencséje és lehanyaglása ama séma szerint fog lefolyni, melyet Marx állapított meg, a mindenkori fejlődési fok objektív ismeretének hiánya rendkívül súlyos mozgási akadály. Ennélfogva hiányzik politikánk tájékozására az iránytű és ép emiatt, hogy csak egyet említsünk, tűnik fel előttünk a német szociáldemokrácia politikája stagnálnak, terméketlennek vagy „ortodox”-nak, mint mondani szokás.

Azokban némi kárpótlást nyújt ezen hiányért a szociáldemokrata szavazatok száma, mivel megmutatja nekünk, hogy a népesség mily nagy része van már „kapitalista-ellenesen” forradalmasítva, vagyis, hogy mennyire közeledtünk a végcélhoz, vagy távolodtunk el tőle; mert hisz, ha még jó darab időre is a parlament marad a mi küzdelmi terünk, a végső győzelem mégis csak a tömegek akciója lehet. Ezzel szemben talán azt fogják mondani, hogy a 4,238.000, a szociáldemokrata jelöltekre leadott szavazatok közt is egy csomó polgári *Mitläufer* van, vagyis nem szociáldemokrata szavazatok is szerepelnek ebben az összegben és ha a szociáldemokrata-párt ezeket a szava-

zatokat az ő aktív kontójára könyvelné el, ezt ép oly jól megtehetné a pótvasztások alkalmával nyert szavazatokkal is.

Mégis azt hiszem, hogy eme két kategória között rendkívül nagy különbség van. Ama polgári elemek, akik már az első választáskor szociáldemokratára szavaztak, ha nem is teljes öntudatossággal, de legalább is értelmileg szocialisták, sőt szociáldemokraták, ellenben ama polgárok, akik a pótvasztásnál szavaztak szociáldemokrata jelöltekre ezt csak *faute de mieux* tették.

A szociáldemokraták 4,238.000 szavazata nemcsak derekas lépést jelent a végcél felé, hanem megcáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy a revizionisták és a polgári *Mitläufer*-ek minden ellenmondása dacára, a német szociáldemokrácia eddigi harci rendszere — úgy a parlamentben, mint azon kívül — az egyedüli helyes vala és ezért nem szabad azzal felhagyni. Ép ezért fogott el az a kívánság, hogy a 4,238.000 szavazattal és a velük járó 65 mandátummal elégedjünk meg. Mert ez biztosította volna a jelenlegi harci taktika fentartását, míg egy nagy pótvasztási siker ezt veszélyeztethetné.

Mindazonáltal behatóbb megfontolás egy másik dolgot is világossá tett előttem: ha tagja lennék a német szociáldemokrata-párt vezetőségének, saját kívánságom ellen szavaztam volna és a pótvasztás jelöltjeit minden erőmmel fentartottam volna. Okaim erre ép oly egyszerűek, mint banálisok: a szociáldemokráciának nemcsak végcélja van, hanem jelen programja is. Nemcsak a jövőnek, hanem a jelennek is a pártja. S minthogy a harchely jelen programja megvalósítására a parlament: semmi körülmények között nem mondhat le parlamenti helyzete megerősítéséről.

A német szociáldemokráciának ez a két-lélek elmélete sokaknak romantikusnak tűnhetik fel és egy kis romantikus gúnyt is kiválthat velünk szemben, kik a történelmi materializmus alapján állunk, kik azt állítjuk, hogy ezen felfogás segítségével mindent egyöntetűen megmagyarázhatunk a történelemben s íme a saját magunk gondolkozásában ilyen kettős természetűek vagyunk. Egészen indokolatlan nem volna ez a gúny. Tényleg a német szociáldemokrata-párt, miként az összes liberális polgári német pártok, jelenleg romantikus korszakokat élnek. Mindezek a pártok jelenleg egy politikailag átmeneti stádiumban vannak, mégis egy jelentékeny különbséggel. A liberális polgári német pártok már veszedelmes korokban vannak s ezért *liaison*-jaikat minden pillanatban változtatják. Minduntalan keresik a partnert, aki őket kielégíthetné, míg valójában mindezek a *liaison*ok rövid tartamúak, mert ők, a liberális polgári pártok túlöregek arra, hogy egy partnert teljesen kielégíthetnének. A német szociáldemokrata-párt ellenben a politikai ifjúkorból a politikai férfikorba megy át. Még sok fiatal Sturm und Drang, sok fiatal nemtörődés a mindennapi élettel van benne, de már itt-ott kezd el fogyni az aggodalom az élet mindennapiságáért, a gond a férfias cselekedetért, mellyel a saját maga biztosítására az élet hétköznapiságába bele kell törődnie. Innen a német szocializmus romantikus kételkedése. Ilyen körülmények között semmi sem lehet meddőbb, mint a legutolsó német választások további politikai hatásairól jószolgatni. Amennyire áttekinthetem, általában pesszi-

mizmus uralkodik e tekintetben. Arra számítanak, hogy a fekete-kék blokkal szemben a számbeli fölény oly csekély, hogy már egy kis dezertálás is a nemzeti liberális oldalról elég volna, hogy ennek a bloknak a többséget újra megszerezze. Ez a 4,238.000 szociáldemokrata szavazatnak, valamint a 7 és fél millió a blokk ellen leadottnak teljesen semmibe vételét jelenti, pedig egyetlen német politikus, sőt maga a német császár sem fog ezen szavazati szám elől elzárkózhatni. Az én véleményem szerint azokban a kérdésekben, melyek a szociáldemokrata és a liberális polgári pártok érdekei, lehetetlen lesz az eddigi politikától el nem térni. Ezek a kérdések főképp a következők: az agrárius harci vámok mérsékelése és a porosz választójog reformja. Továbbá azt hiszem, hogy Németország belpolitikájában abban az irányban is fordulatnak kell bekövetkeznie, hogy az eddigi konzervatív junkerség terhére a kormányzatban és a közigazgatásban nagyobb teret fog kellenni nyitni a liberális polgárságnak, ha nem más okból, hát azért, hogy éket üssenek a liberális polgárság és a szociáldemokrácia közé. Változatlanul fog maradni ellenben az állapot az összes katonai kérdésekben, mivel a hadsereg és a flotta szaporítása és az azon alapuló nagyhatalmi politika az összes nem szocialista pártok valóságos vagy vélt érdekét képezi. Minthogy azonban a hadsereg és a flotta szaporítása új kiadásokat hoz magával, melyek fedezéséről gondoskodni kell, minden valószínűség szerint ezen az országgyűlésen is nagy zavarok lesznek az adóreformok körül; mert az, hogy az új terhek viselésére az agrár földbirtokot nagyobb mértékben kell bevonni, az új választások logikai következménye, de rosszul ismernék a polgári liberalizmust, ha ez nem használná fel az alkalmat arra, hogy önmagát a fokozott adószolgáltatások alól a lehetőségig kivonja és ennek fejében még nagyobb terheket ne róna ama proletariátus vállaira, mely segítségére volt a fekete-kék blokk legyőzésében. Röviden az a véleményem, hogy a polgári liberalizmus hagyományos rövidlátóságában meg fogja kísértetni a maga részére biztosítani mindazon előnyöket, melyek a fekete-kék blokk összeomlásából reááramolhatnak és a szociáldemokráciát épügy cserben fogja hagyni, mint ezt a fekete-kék blokk tette. Ez a fekete-kék bloknak természetesen sok örömet fog okozni, de a szociáldemokráciára is üdvös lesz.

\*

Mert ne áltassuk magunkat. A pótválasztások eredménye amaz áramlat határozott megerősödését jelenti a német szociáldemokrácián belül, mely nemcsak erőteljesebb részvételt követel a gyakorlati politikában, hanem a kormányzásban való részvétel lehetőségére is gondol. Ez az áramlat, mely a szociáldemokráciát elszertelné téríteni a burzsoá állammal szembeni elvi negáció álláspontjáról, választási megerősödése folytán kétségtelenül nagyobb veszélyt jelent a szociáldemokrata-párt belső összetartására nézve a német birodalmi gyűlésen. Már is a bal szárnyú polgári liberálisok oldaláról egész nyíltan hangoztatják, a szociáldemokrata tábor jobbszárnyán pedig félig burkoltan hirdetik azt a reményt, hogy a német szociáldemokrácia el fog térni eddigi „terméketlen” politikájától.

Ebből a szempontból gondolom, hogy a polgári liberalizmus

előbb említett rövidlátása igen üdvös lesz. Mihelyt a pénzeszsákról lesz szó, azonnal befogják látni a gyakorlati cselekvés hívei Bernsteintől Frankig és Franktól Bernsteinig, hogy a német szociáldemokrata-párt eddigi politikáján nem szabad változtatni. Mert a politika talán természetlen volt a burzsoá-államra nézve (bár ez sem egészen igaz, mert a burzsoá-államról is sok agrár-feudális kárt elhárított), de mindenestre nagyon termékeny volt a német proletariátus szempontjából.

Végül még egy kérdés, mely idehaza minden oldalról felém hangzik. A német választásoknak minő hatásuk lesz a magyar politikára? Nem osztom azt a felfogást, hogy a német szociáldemokrácia nagy sikere a magyar fekete-kék blokkot még szorosabban összefogja tartani és erősebb ellenállásra hevíteni. Először is a magyar fekete-kék blokk máris elég szorosan össze van kovácsolva és azután az általános választójog kérdését nálunk egészen más erők irányítják, mint pillanatnyi hangulatok. De egy világos előttem. Miután a fekete-kék blokk és vele a túlzó agrárizmus Németországban megbukott, nálunk sem lehet tovább életerős és hosszú életű. Már az utolsó osztrák választási kampánynál utaltam arra, hogy az nem annyira a liberalizmus és a klerikalizmus csatája volt, mint inkább az industrializmus és az agrárizmusé s hogy ez a harc az agrárizmus kárára dőlt el. Mutatis mutandis hasonló áll a német választásokról.

Miután Magyarországnak semmikép sincs önálló gazdasági élete, hanem annak irányítása tökéletesen Ausztriától és Németországtól függ: ez azt jelenti, hogy nálunk is nemsokára az industrializmus az agrárizmus elé fog nyomulni. Ezzel azonban a fekete-kék blokknak nálunk is össze kell omolnia és szükségképp a radikális választási reformnak kell a homloktérbe nyomulnia. *(Diner-Dénes József.)*

### Százezer baj és millió jaj egy tévedés miatt

A nemzetiségi kérdés a legizgatóbb problémája a magyar közéletnek. Különösen a román kérdés áll előtérben. Szerencsére sohasem hiányzottak hazafias lángelmék, melyek a román nemzetiségi viszály okaira fényt derítettek és az orvoslás útját találóan megjelölték. Régebben az a nézet volt divatos, hogy a románok elégedetlenségét Bécsből szítják. A változott kor igényeinek megfelelően azután a román kérdést is a szocialista mozgalmak kaptafájára húzták, s az okot abban találták meg, hogy néhány lelketlen agitátor önző céljai érdekében izgatja fel a békés, józan és az erdélyi magyar urak vezetésével tökéletesen megelégedett oláh népet. Voltak külpolitikai zsenik is, akik Oroszország kezét látták e dologban, mások meg azt mondták, hogy a román királyság szítja a viszály tüzet, hogy Erdélyt megkaparíthassa magának. Regényes hírek szállongtak a levegőben, mily óriási összegeket költ a bukaresti Liga az erdélyi oláhok felállítására. Mikor végül a szociológia divatja köszöntött be, akadt oly tudományos férfiú, aki gazdasági okokra vezette vissza az egész problémát és statisztikai adatokkal mutatta ki, hogy a román ügyvédek és bankok hajtják romlásba és elkeseredésbe a népet. A magyar bankok, ügyvédek és földesurak szerepéről nem szólt ez a statisztika.

tika, ezt már nem engedte meg a „progresszív alapon nemzeti” tudomány tárgyilagossága.

Mindeme elméletekhez most egy újabb járult, amely tündöklőbb, tökéletesebb, világosabb valamennyinél és egyszerre kezünkbe adja a probléma megoldásának a kulcsát. Dr. Karácsonyi János váradi kanonok, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja *Százazer baj, millió jaj egy tévedés miatt* címmel kis röpiratot adott ki, melyben elmondja, mennyi szenvedést és fájdalmat okoz úgy a románoknak, mint a magyaroknak a nemzetiségi kérdés. De hadd beszéljen inkább a szerző, mert e sorok írója érzi, hogy képtelen volna a gondolatmenet éles-elméjűségét oly tökéletesen visszaadni, mint az eredeti szöveg.

„De még jobban fáj ezer meg ezer magyarnak a lelke, amikor tudja, látja, hogy e fájdalom oktalán, hogy csak tévedésből keletkezik és mégis annak a hazának a megrontására tör, melyért a magyar annyi vért ontott!

Miért is fáj ezer meg ezer művelt románnak a lelke, midőn a magyar a maga jogait védelmezi? és miért kellett annyi szegény magyar családnak elpusztulnia, miért kellett annyi ezer meg ezer magyar házának elhamvadnia? Egy történeti tévedés miatt. Azon bármennyire meggyökerezett, mégis gyökeresen hibás és hazug vélemény miatt, hogy a román itt őslakó és a magyar később bevándorolt hódító.

Mert valóban, ha román (oláh, rumun) előbb itt lakott volna, ha ő törte volna fel a földet és ő adta volna át a művelődésnek, ha ő szerzett volna itt először békét, ő alkotott volna vagyon- és életbiztonságot nyújtó államot, fájhatna neki, hogy századokon át visszaszorították, hogy ő az ország kormányzásában több részt nem vehetett, hogy tanulásra, haladásra úgyszólván semmi alkalmá sem volt. De mikor ez teljességgel nincs úgy, mikor a román ép úgy későbbi bevándorló, mint akár a magyarok most az amerikai Egyesült Államokban, nincs oka kegyetlen fájdalomra, még kevésbé van oka és joga véres, égető, romboló és magára is szegyenhező kitörésre, hanem kötelessége a helyzet megértésére és a helyes, a törvényes, békés haladásra és együttélésre törekedni.

Az évszázados keserűség eloszlátására a megértés, a békés egyetértés művének előmozdítására akar szolgálni a kis értekezés, mely röviden, de lehetőleg mindenkitől érthetőleg eloszlátja a történeti tévedést.”

Tehát az egész román kérdés erre a tévedésre redukálódik. A románok azt hitték, hogy hamarabb laktak ebben az országban, mint a magyarok, ki kell őket ebből a tévedésből gyógyítani és ezzel el van a probléma intézve.

Szerző azután nagyszámú történeti adattal igyekszik bebizonyítani állításainak helyességét, főleg azt, hogy az oláhok 1182-ig a Duna balpartját át nem lépték és nagyobb számban csak 1242-től kezdve telepedtek le az országban. Jött-ment voltuk tudatában (szerző szerint) rendkívül szerényen viselkedtek és sohasem lett volna semmi baj, ha az a szörnyű tévedés a XV. században be nem következik. Oka ennek maga Mátyás király, aki külföldi tudósokat hozott be az országba és közöttük Bonfiniét, „a maga kora divatjától elbódított irodalmi férfiút”. Ez megírta Mátyás király történetét, kutatásai közepette rájön arra, hogy a román nép latin eredetű „és ő, aki sohasem látott igazi románt (oláht), határtalan könnyelműséggel odadobja

azt az állítást, hogy a románok (oláhok) a régi Traján-féle Dácia egykori római lakosságának maradványai. Bonfini műve azután elterjedt jóformán az egész világban. Ebből azután, mint a gaz, úgy terjedt el a következményeiben szörnyű tévedés!” Lám, mennyire igazuk van azoknak, akik a külföldi tudomány káros hatását hirdetik! Mátyás király legfeljebb híres hadvezér és nagyszabású törvényhozó volt, de a külföld informálásához nem értett és sajtóirodája sem volt. Laknék csak most néhány évig államköltségen itt valamely külföldi tudós, annak a könyvébe bizonyára nem csúsznék be ilyen „szörnyű tévedés”.

De szólaljon meg ismét maga a szerző:

„1740-ig nem történt semmi baj, mert Bonfininek és követőinek szörnyű tévedését tudták a magyarok, tudták a külföldiek, de nem tudták maguk a románok (oláhok, rumunok), nem tudták pedig azért, mert nem tudtak latinul még olvasni sem.

De mihelyt az első román ifjú felkerül Nagyszombatba és teleszivja magát nyugati műveltséggel, mihelyt elolvassa Bonfini és követői tévedését, mindjárt feltámad benne az a tudat, hogy hisz ekként az ő népét a magyarok jogtalanul eltiporva, szegénységben tartják. Micu (Klein) János volt ez első, teljesen kinevelt román ifjú. Meg is tették őt fogarasi püspöknek és íme már 1741-ben fellép azon követelésével, hogy a román (oláh, rumun) népet Erdély negyedik nemzetévé tegyék. Azután jöttek Sinkay, Maior Péter, Barutiu és Jancu és a csatlakozottak ezrei. Ezek mind azért harcoltak a magyar nemzet ellen, mert e szörnyű tévedés rabjai voltak. Ennek mérges hajtásai a dákó-román törekvések, a borzalmas izgatások, veszekedések, gyűlölségek, a százezer baj és millió jaj, amelyet e könyvecske élére tűztem.”

Mindezek alapján a szerző levonja a következtetést, hogy a román kérdés összes borzalmai nem következtek volna be, ha a szörnyű tévedés helyébe a valódi történeti igazság lépne. A románoknak be kell látni, hogy ők három évszázaddal később költöztek be, mint a magyarok, „alacsonyabb műveltséggel, alacsonyabb foglalkozásban”, tehát nem kívánhatják, hogy ugyanolyan gazdasági elbánásban és politikai jogokban legyen részük, mint a három évszázaddal előbb letelepedett magyarságnak. Ha ezt a románok megértik, akkor az ügy a lovagiasság szabályai szerint be van fejezve.

Az egész füzet oly hihetetlen naivitást árul el, ami még egy akadémiai rendes tagnak sincs megengedve. A nemzetiségi kérdés hazánk legegésőbb szociális, gazdasági, kulturális problémája, melyet évszázadok óta a gazdasági és ideológiai tényezők végtelen sorozata komplikált egymásrahatottságában fejlesztett ki. Ezt a problémát Karácsonyi János, aki különben, mint történetíró elég jó hírnevet vívott ki magának, Columbus tojásává egyszerűsíti. Pardon, tévedtünk, — fogják a románok mondani és udvarias bocsánatkérés között leveszik a nemzetiségi kérdést a napirendről, sőt szidni fogják azt az „elbódított” Bonfinit, aki beugratta őket két évszázados hiábavaló küzdelembe. Andersen és Fulda meséje jut eszünkbe a leleményes csalókról, kik a mesebeli királyt meztelenül járatták, mert elhitetik mindenkivel, hogy fényesebbnél fényesebb díszruhák vannak rajta és ezek ára fejében nagy kincset harácsolnak össze. Sétakocsizásra viszik a királyt, hogy a néppel megbámultassák. Mindenki oda van az elra-

gadtatástól, senki sem mer szólani, végre egy ártatlan gyermek kiáltja ki, hogy nincs is rajta ruha. Erre felnyílnak a szemek és a csalókat méltó büntetés éri. A nemzetiségi agitátorok is felöltöztették az oláh népet ily láthatatlan varázsruhába, mely előtt mindenki térdre borult. Most egyszerre az akadémia rendes tagja oda világít, hogy ez a ruha tulajdonképpen nem is ruha, a varázslat eloszlik és egy szebb, boldogabb jövő hajnala hasad reánk.

Bármily kevésbé is menthető az a hihetetlen naivitás, amely e fölfedezésben nyilvánul, mégis kénytelenek vagyunk védőügyvédül feltolni magunkat. Mi ezt a naivitást természetesnek és a magyar tudománossáé és publicisztika talajából fakadónak tartjuk. A magyar tudomány mindazon problémákat, amelyek az uralkodó osztály érdekével állanak kapcsolatban, oly annyira egyszerűsíti, hogy nem csuda, ha a külvilágtól elvonult és pusztán történeti kutatásoknak élő férfiak ily szörnyszülötteknek adnak életet. A magyar publicisztika a nemzetiségi kérdést úgy kezeli, mintha az tulajdonképpen nem is léteznék. Napnál világosabban bebizonyítja, hogy a nemzetiségeknek semmi okuk nincs panaszsra s vezetőik mesterségesen koholnak ürügyeket a nép fellazítására. Azonkívül a román nemzetiségi vezetők egy jelentékeny részének szinte nincs érdekében a valódi okok feltárására, mert akkor kiderülne, hogy nemcsak az erdélyi urak, hanem ők is elnyomják és kizsákmányolják a föld népét. Ezért ők is rászoktatják a reájuk hallgató közönséget, hogy hasonló nézőszögből tekintse a nemzetiségi kérdést. Így a járatlan és naiv szemlélő előtt tényleg úgy fest a dolog, mintha az egész probléma csak azon fordulna meg, hogy kik voltak előbb Erdélyben, a magyarok vagy a románok.

Hasonló jelenségeket találunk a közélet más problémái tekintetében is. Ausztria és Magyarország között súlyos gazdasági és politikai ellentétek vannak. Belejátszik ebbe a magyar nagybirtokosság érdeke, mely folyton napirenden tartja ez ellentéteket, hogy a közfigyelmet az ország belső bajairól elterelje, de komoly konfliktusokat felidézni nem mer, s csak jelszavakon nyargal. A nagyközönség pedig azt hiszi, hogy csakugyan a magyar katonai címerért folyik a küzdelem és meg van győződve, hogyha ezt az engedményt a király megadja, akkor Ausztria és Magyarország között minden ellentét megszűnik, a parlament munkaképessége egy csapásra helyre áll. Az iskolákban azt tanítják, hogy a magyar alkotmány már ezer év óta a legtökéletesebb kifejezője a demokráciának. Nem tudják tehát sokan megérteni, mire való az egész választójogi mozgalom, hogyan lehet egy ily demokratikus országban arról panaszkodni, hogy a nép széles rétegei a politikai jogok gyakorlatából ki vannak zárva. Osztrák és magyar publicisták vetélkedve mutatják ki, illetőleg cáfolják meg, hogy I. Ferdinánd szerződés és öröklés jogán kapta meg az országot, nem pedig, mint szabadon választott király. Ezenkívül folyton az 1867. XII. t. c. és az azt kiegészítő törvények egyes homályos kifejezései felett folyik a vita. Az osztrákok ezekből a *Gesamtmonarchie*-t vitassák ki, a magyarok pedig perszonaluniót. A tájékozatlan közönség pedig szentül meg van győződve, hogy Ausztriától való függőségünknek oka tényleg ezen törvényekben becsúsztott néhány kétértelmű

kifejezés és Magyarország függetlensége azon a napon minden küzdelem nélkül beáll, amikor a meg nem felelő kifejezések helyébe szabatosabbak kerülnek. Ebben a légkörben megérthető Andrassy kijelentése, ki a legkomolyabb arccal fenyegeti meg a létszámemelés ellen és az általános választójogért küzdő ellenzéket: ne vegye magára a szörnyű felelősséget, hogy ellenállása folytán — *horribile dictu* — „a magyar címer továbbra is benmarad a kétfejű sas hasában.”

Lehet az is, hogy nem jól ítéljük meg a helyzetet és a nemzetiségek tényleg belátják szörnyű tévedésüket. A várakozás álláspontjára helyezkednénk tehát, ha nem találnók a kanonok úr teóriáját nemcsak naivnak, hanem egyúttal veszélyesnek is.

Hogy a románok vagy a magyarok jöttek-e be előbb ebbe az országba, ténykérdés, ami bizonyításra szorul. Szerző nagy apparátussal akarja tételét igazolni, azonban ez a bizonyítás sok helyütt hiányos. Így pl. azzal az állítással, hogy a románok részben a római légiók által romanizált dáciai őslakosság utódai, igen sommásan bánik el és azt mondja, hogy ennek az állításnak a valótlanágát komoly ember kétségbe nem vonhatja. Béla király névtelen jegyzőjének adatait is, melyek álláspontjával ellentétesek, minden bizonyítás nélkül jelenti ki helyteleneknek. Az érvelése jobbra összehasonlító nyelvtudományi alapon fekszik, ez az alap pedig ingatag. Már a pusztá gondolatra is jéggé fagy a vér minden hazafi ereiben, hátha a kanonok úr tévedett és mégis az oláhok voltak előbb ebben az országban !!! A következetesség azt kívánná, hogy a magyarságnak át kellene adni az uralmat az oláhoknak és vissza sülyednie háromévszázad előtti állapotába. Őszintén szólva nem bánnánk, ha a nemzetiségi rémkép falrafestéséből élő politikusok és tudósok az oláh proletárok sorsát cserélnék fel a maguk úri módjával, de azt hisszük, hogy ettől maga Karácsonyi János kanonok úr rettenne vissza. Még veszélyesebb a dolog a tótokkal szemben. Ezekre nézve senki sem vonja kétségbe, hogy hamarabb voltak itt, mint a magyarok. Tehát a Karácsonyi-féle álláspont értelmében az egész felvidéket szőröstől-bőröstől át kell a tótoknak adni. Sőt a németek is részt fognak kérni az osztozkodásból, mert ámbátor később jöttek be, mint a magyarok, de foglalkozásuk és műveltségi színvonaluk három évszázaddal előbbre való, mint a magyaroké.

Kérve-kérjük szerzőt a magyar faj hegemoniája érdekében, ejtse el veszedelmes elméletét!!  
(Sz. P.)

### Deák Ferenc a Terézvárosi Kaszinóban

A terézvárosi nagy polgárok a múlt héten Deák-lakomát ültek kaszinójukban; minden évben megteszik ezt s a szép Deák-serleget emelve a haza bölcsének emlékezetére egy-egy kiváló férfiú mond ilyenkor ünnepi beszédet. Az idén . . . Tisza István grófot kérték meg erre a szónoklásra és . . . Tisza István teljesítette öhajtasukat. Magyar polgárok, városi polgárok, nem vékony-pénzü demokrata, hanem gazdag és rátartó patríciusok, akik lenézik egykori legyőzőiket, a demokrata kispolgárokat; ezek a származásukra s



érdekeikre nézve vérbeli polgárok politikai kegyeletük áldozati oltárához táltosnak hívták a junker-grófot és az elment közéjük, hogy dicséretet zengjen ott a magyar politikai renaissance nagy és nemes alakjáról, akinek nincsen közössége véle semmiben. A mai politikai reakciónak inkarnált feje, az osztályuralmi viszonyok konzerválására fölesküdtött főúr előbb meghatva pengette az emlékezet bánatos húrjait, utóbb tüzesen fújt belé a harci harsonába . . . s elmerengve, majd lelkesülve hallgatták ezt azok a polgárok, akiknek politikai, gazdasági és társadalmi osztályhelyezete, mindennapi, közvetlen, existenciális érdeke és jövőendőbeli boldogulása egyedül Tisza István politikájának romjain épülhet és virulhat fel. Ennek az ünnepnek összes külső körülményei, méretei, résztvevői és egész lefolyása teljesen megmagyarázzák azt, hogy miért tudta ezt a kaszinót nagy közéleti tekintélye és uszálya dacára — úgy szólván — elsöpörni a fórumról másfél évtizeddel ezelőtt az akkor szervezkedett fiatal s lenézett demokrata-párt. Amely társaság ennyire nem képes saját életérdekeinek meglátására; amely szervezetben saját osztálytudatának még homályos sejtelve sem ébred fel; amely a legkérhetetlenebb ellenségét nem ismeri meg: az a társaság, az a szervezet nem életképes. Tagjai közül egyesek, sőt sokan érvényesülhetnek: de maga az ilyen szervezet önmagával tehetetlen, semmire nem alkalmas közéleti álképlet, sem nem oszt, sem nem szoroz.

Deák-ünnepének sem volt semmi közéleti rezonanciája s minket épen ez a feltűnően meddő hatástalanság bírt reá e kórbonctani vizsgálatra.

Mert minden körülmény a fényes, nagy sikert, a Deák-kultusz nagy, tisztító hullámcsapásait igazolta volna. Maga Tisza István, aki politikai és irodalmi kengyelfutóival s az ismeretes műbirkozókkal jelent meg, már egyéni súlyánál fogva is a kaszinóra vonta a közfigyelmet. De jelen voltak ott még aktív és kiszolgált miniszterek, továbbá a politikának eleven és már levitézlett korifeusai, bankfejedelmek, parcella-dinaszták és üzletes bárók, az állami és fővárosi közigazgatás nagy ütőkártyái és apró figurái, a tudománynak, irodalomnak hivatalosan fémjelzett valódi és talmi matadorjai . . . tutti quanti, numerusok és nullák vegyesen, a legjobb akarattú, tiszahű becslés szerint majdnem háromszáz ember.

Ezek az urak hallgatták, éljenezték és tapsolták Tisza István beszédét, amelyben a szónok neki szokatlan s nem is jól sikerült tojástáncot járt Deák Ferenc körül. Beszélt, sokat beszélt és nem jól beszélt a kiegyezésről, nagyon szépen, színesen szólott Deák emberi nagy egyéniségéről . . . de mélységesen hallgatott Deák szabadelvű és radikális politikájáról.

Tisza István az utolsó tíz esztendő tanulságai után is a közjogi kérdések lomkamarájában keresi Deák politikai működésének egyedüli értékes eredményét s a közjogi kuruckodások pókhálós szemüvegén keresztül akarja azt felbecsülni. Azt mondja, hogy a legutóbbi években „...az igazolódott be, hogy más magyar politikát a hatalom és a felelősség birtokában hazafias ember nem csinálhat, mint Deák-féle politikát. Maguk azok, akik egy hosszú emberélet legjavát Deák műve

megostromlására fordították, maguk azok kénytelenek voltak, meg kellett tanulniok, mert hazafias lelkiismeretük sugalmazta, kénytelenek voltak ráállani a Deák Ferenc által létrehozott politikai alapra, mert csak ezen az alapon tudtak a nemzet javára produktív politikát folytatni. És ... ma már több vagy kevesebb nyíltsággal, de Deák Ferenc politikai alapján áll minden hazafias magyar politikai párt és minden magyar politikus ez országban.”

E sorok ténybeli és logikai kiigazításokra szorulnak. Először azért, mert nem áll az, hogy bármely pártnak vagy kormánynak alkalma és módja lett volna eddig mást, mint 67-es politikát csinálni; másodszor pedig azért, mert nem áll az sem, hogy ma már minden hazafias (?) magyar (?) politikai párt Deák Ferenc politikai alapján áll. Végre mégha mindezekben Tisza Istvánnak volna is igaza, akkor is logikátlan az az állítás, hogy hazánkban csak Deák-féle politikát lehet csinálni.

Ezekkel szemben az igazság az, hogy 67-ben csakugyan nem lehetett Magyarország számára többet elérni, mint amit a kiegyezés biztosított. Az akkori politikai erőviszonyok és külföldi konstellációk szerint ma is úgy látszik, hogy Deák az akkori lehetőségek maximumát szerezte meg hazájának s ez a 67-es kiegyezésnek igazi reális értéke. Az, hogy saját korában és saját korának tudta megszerezni a közjogi kedvező békét, örök érdeme marad Deák Ferencnek s nem csökkentette ezt az sem, hogy a kiegyezés már ma sem áll a politikai horizont középpontjában s előre láthatjuk, hogy elkerülhetetlenül bekövetkezik majd e kiegyezésnek gyökeres fölborulása, hogy helyére más szerződés megállapodásai lépjenek.

Minden politikus, sőt általában minden embert, csak saját korának viszonyaival lehet igazságosan minden embert, csak saját korának viszonyaival lehet igazságosan megmérni. Ha ma találnák fel pl. a moderátor lámpát, vagy a kénes gyújtót: nem sokra mennének velük, pedig a maguk idejében az emberiség jóltevői voltak ők. Tisza István is providenciális férfiú lett volna valamelyik középkori században: ma azonban csak nemzeti haladásunknak gátja. Így kell visszahelyezni Deák Ferencnek nagy és nemes alakját is saját korának, a 48 előtti éveknek kicsinyes és sötétes viszonyai közé: akkor azután, ha nem hallgatjuk el, mint Tisza István tette ünnepi beszédében, politikai küzdelmeinek legfényesebb tényeit, akkor egészen más képet kapunk e nagy emberről, mint aminőt a Terézvárosi Kaszinó közönségének rajzolt róla Tisza István. Minden vita helyett egyszerűen szóról-szóra idézzük itt néhány sorban Kónyi: *Deák Ferenc beszédei* c. munkájából (Budapest, Franklin, 1903. Második kiadás) a haza bölcsének következő szavait:

„... Századok igazságtalansága hazánkban minden föld tulajdonát egy osztálynak adta, mely számra kisebb, de fegyverrel hajdan hatalmasabb vala; a legszamosabb és leghasznosabb néposztálytól pedig még a bírhatásnak a jussát is megtagadta”. (I. köt. 273. 1.)

„... Es ismét a tapasztalás bizonyítja, hogy illetően örökös megváltási szerződések mellett, kivált az újabb időkben, a földesurak is csaknem kétszeres tőkét kapták meg azon tiszta jövedelemnek, melyet az így eladott vagyomból ezelőtt bevévénnek”. (I. köt. 275. 1.)

„... gondoskodni kell tehát a jövő törvényhozásnak olyan

törvényekről, melyek . . . just adjanak a népnek, hogy tulajdont szerzhessen és szabadságot adjanak a jobbágnak, hogy szabad alku mellett minden jobbágyi tartozásoktól örök szerződés által megválthassa magát . . . Sőt gondoskodni kell a jövő törvényhozásnak arról, hogy azon néposztály, mely a közállomány legsúlyosabb terheit viseli azon hazában, melyet ő mivel, ő táplál és ő védelmez leginkább, a polgári jussoknak is részese lehessen . . .” (I. köt. 276. 1.)

A negyedtelkesek választójogáról az 1848. ápr. 4. kerületi ülésen tárgyalták a főrendek emez üzenetét: „... Ők is (t. i. a főrendek) óhajtják ugyan a képviseleti rendszert széles alapra állíttatni: első lépésül mindazonáltal azon tekintetből is, melyet a nemzetiség biztosítása az ország különböző vidékeinek sajátos körülményeihez képest igényel, a választók ingatlan birtokának egynegyed telekbeni megállapítását kelletlenül szélesebb alapnak tekintik . . .”

Erre Deák Ferenc: „ . . . Több megye említé, hogyha az egynegyedtelkesek kizártnának, akkor a lakosok legnagyobb része választójog nélkül maradna. Ez pedig egyenesen a főrendek érdeke, a stabilizmus ellen lenne intézve. Mi az, mitől ők (a főrendek) legjobban félnek? Az általános szavazat: erre pedig a legegyszerűbb út az, ha a kvalifikáció szűkre szabatik . . .” (II. köt. 221. 1.)

... „Nem látja helyén, hogy aki magyarul nem tud, az a választási jogból kizárassék. Sok érdeket nem szabad sérteni, mert haladásunkat gátolja és ingerültséget szül, A nemzetiség ügyében praeklusiv-terminust szabni nem foganatos . . .” (II. köt. 55. 1.)

... „azt tartja, hogy azon javak, melyek az egyházi rend kezénél vannak, a status javai, következőleg miként fordíttassanak a vallás kiszolgáltatásának, a népnevelésnek s más egyebeknek fedezésére, szóval minő célokra fordíttassanak? azt elintézni a status jussa”,... stb. (I. köt. 94. 1.)

„ . . . Meg valánk mi arról győződve, hogy azon nagykiterjedésű javak, melyek hazánkban az egyházi rend kezén vannak, a közállománynak kétségtelen tulajdonai lenni soha meg nem szűntek és nem kételkedünk, hogy azokról, mint a status javairól, a törvényhozás szabadon rendelkezhetik; sőt előre látjuk, hogy ha majd a köznevelés, de kivált a népnek nevelése országos tanácskozások alá kerül, ha majd a törvényhozásnál a vallás azon szolgáliról leszen szó, akik a gazdag egyházi javaknak igazságtalan arányban fölosztott jövedelmeiből nem részesülve, gyakran szűkölködni kénytelenek, holott a vallásnak és népoktatásnak legszentebb, de legsúlyosabb kötelességeit ők teljesítik, elkerülhetetlen lesz a közállománynak ezen jussát tetteleg gyakorlatba venni...” (I. köt. 94. 1.)

Az egyházi tizedről 1836 febr. 10. orsz. ülés. „...Részéről azt tartja, amit Trencsén követe (Borsiczky István) bővebben kifejtett, hogy a tized nem a klérus tulajdona . . .” (I. köt. 234. 1.)

„ . . . A nemzetségek fentartásának tekintete sem ajánlhatja ezen káros intézet (a hitbizományok) fenmaradását, mert a nemzet kincse nem a nemzetségek régi nevének megtartásából, nem az értéknek egynehány kezeké halmozásából áll. Hazánk hajdani virágzásának korában *fidei commissumok* nem valának. 1687-ben I. Leopold hozta

be azokat a magyar oligarchiának ajándékul; a külföld feudalizmusából eredett ezen intézetet adta főrendeinknek cserébe az arany bulla utolsó záradékáért, melyet mint veszedelmeset akkor eltörölték. De a csere nemzetünkre nem sok hasznot hajtott ...” (I. köt. 96 l.) És így tovább, szinte vég nélkül, a szabadelvű demokráciának legradikálisabb gondolatai őszinte nyíltsággal és a gyakorlati élet vaskosságával jelentkeznek Deák Ferenc beszédeiben és írásaiban. Ezekről Tisza mit sem szólt a Terézvárosban; de hallgatott ő, épen ő, a kikiáltott realpolitikus, még minden más megfogható, politikai realitásról is, ellenben mondván neki szerfelett rosszul álló, sok cifra frázist, végül megkacagatta az emésztő hallgatóságot azzal a banális kérdéssel, hogy merkantilista vagy agrárius volt-e Deák Ferenc?

Hát mi felelünk reá, a gróf úrnak. Agráriusok a Darányi Ignácok, merkantilisták a Chorin Ferencek; ellenben egy olyan politikus, aki a hitbizományok eltörléséért, a szekularizációért, a paraszt földhöz juttatásáért, az ősiség megszüntetéséért, a jobbágyok felszabadításáért, a vallásszabadságért, a nemzetiségi egyenjogosításért, a szólásszabadságért, az egyesülési jogért, a választójog kiterjesztéséért stb. stb. küzd, vagy legalább őszintén lelkesül: az ilyen politikus, még ha nem Deák Ferencnek hívják is őt, felette áll a terézvárosi efféle olcsó tréfálkozásnak, mert az ilyen ember látja a dolgozó milliók produktív munkájának kölcsönösségeit s a nemzet életműködésének integrálódását. Az agrár-merkantil béka-egérharc csak részletkérdések komplexuma a nemzeti munka mezején, amely az osztálytagozódás dinamikájában játsza el a maga szerepét. A Deák Ferenc méretű emberek azonban megszokták látni az életnek e nagy perspektíváját és az a Deák Ferenc, aki nem fogadta el a zalai véres mandátumot, ha ma élne, nem volna sem agrárius, sem merkantilista és aligha ülne be abba a munkapártba, amelyben a sok kétes és még több nem is kétes születésű mandátumnak boldog tulajdonosai a klerikalizmus megerősítésén, a feudalizmus konzerválásán s az állami üzletek megszerzésén törik a fejüket. Deák Ferenc ma nem lehetne más, mint a radikális magyar demokrácia vezére, aki nagy tudásával, fényes dialektikájával s nagy erkölcsi értékeivel küzdene a Tisza Istvánokkal s a Terézvárosi Kaszinókkal szemben a modern, demokratikus új Magyarországot. (*Zigdy Zoltán.*)

### Harc a Nyugat körül

A nagyközönség is kiérezte, hogy az Osvát Ernő és a Hatvany Lajos harca nem pusztán két író magánügye, nem pusztán irodalomtörténeti pikantéria, hanem ennek a kavargó, útkereső, magában és eszményeiben nem bízó, ázsiaiilag lomha, amerikaiasan szélhámós és zsidósan irritabilis magyar társadalom lelki válságának egyik szimptomája. Ezért kísérte még a legtágabb újságotyolvasóközönség is valószínűs izgalommal a két kritikus harcát. Vagyis az ügy meritumának az értékelésében a nagy tömeg tisztábban látott, mint az a finom esztéta, ki a *Nyugat* körül jelentkező, neki ellenszenves áramlatokban egyszerűen írotársa bűnét vagy capriceát látta. Ez a tévedése ragadta őt bántó

személyeskedésre, mely sehogysem illet ahhoz az úttörő munkához, melyet Hatvany is, Osvát is végeztek a Nyugat körül. Kevesebb irodalom és több élet! adta ki Hatvany a harcoss jelszót, de sem a múltban, sem a jelenben soha meg nem magyarázta, hogy miként érti, miként alkalmazza. Ez nagy hiba volt. Aki egy irányt az élettől való elszakadás vádjával illet, kávéházi kultúráról panaszkodik, annak kötelessége lett volna nemcsak most a mezhasonlás percében, de egész esztétikai munkásságában lehetőleg pontosan meghatározni azt a választóvonalat, mely az életből sarjadt irodalmat az életet affektáló irodalomtól megkülönbözteti. Kevesebb személyeskedés és elvi harc a feudális gavallérkodástól kölcsönzött fegyverek helyett (mily szomorú, hogy a legprogresszívebb polgári magyar irodalom két úttörő írója oly könnyen behódolt a kaszinói ficsurak moráljának!) sokkal hasznosabb lett volna és inkább tisztázta volna az eszméket. És az a felizgatott közvélemény is ezt várta, nem pedig az első vért Fodornál.

Mert valójában minden gondolkodó magyar embert nyugtalanítanak azok a kérdések, melyek Hatvanyt személyeskedésre és Osvátot a becstelenségre *affaireok* terére ragadták. Mindenki érzi, hogy az irodalom, a jó ízlés, az erkölcsi komolyság és a szociális élettartalom érdekei vannak itt kockán s nem szabad engedni, hogy Ady Endre és társainak diadalmas forradalma egy jelzõt kergetõ ekklekticismusban lapuljon el. És hogy mennyire országos dolgról van itt szó s mily kevéssé az Osvát Ernő egyéni hajlandóságairól (az ő szelekciója legfeljebb aláhúzó olykor egy-egy *nuancet*, egy-egy hangot), azt valóságos frapáns világításba helyezte egy általam nem ismert szegedi íróembernek, Szalay Jánosnak a cikke a Dél-Magyarország egyik utolsó számában, mely olykor szinte megdöbbenően formulázza meg a mai magyar irodalom kóros állapotának okait és tüneteit.

Vidéki íróársunk szeme oly éles és a kávéházak dohányfüstjétől meg nem romlott, hogy az ügy érdekében valónak tartom itt kiválogatni néhány megállapítását:

Most pedig, amikor szegedi levegőjű színjátékot adtak a szegedi színházban, úgy érezzük, a magyar vidék irodalma nevében is kell idézni az irodalom problémáját. Mert — valljuk be szomorú tollal — ez a hamisított tejjel folyó Kánaán az irodalom szempontjából is olyan, mint egy angolkos gyermek. A feje túlságosan fejlett, a teste és a tagjai betegesen gyöngék. Budapest az irodalom szempontjából is aggasztóan olyan, mintha nem ennek az országnak a fővárosa volna. S a vidék irodalma meg olyan, hogy abból nem táplálkozik a vidék se, az országgal meg pláne nem támadhat konfliktusa.

\* \* \*

A szegedi irodalom a legtipikusabb vidéki s magyar irodalom. Ha ezt ismerjük, megismertük az ország vidéki városaiét. Mert másutt is ezeknek a küzdelmeknek, letöréseknek, kicsinyességeknek, lendületeknek és szívóságnak a kísérteit játszanak temetőt . . .

A szegedi irodalom klasszikus példája annak, miért olyan magyarosan közönséges még ma is a mi irodalmunk. Szeged irodalmi élete és termelése csak azt mutatja, milyennek nem szabad lennie.

Nincs semmi irány. Semmi újdonság. Semmi szociális vagy művészi

alap, amire legalább valamit építeni is lehetne. Semmi lendület. Semmi alaposág. Semmi kapcsolódás a nyugati, régi klasszikusokkal avagy a modern, de már ma is klasszikus erejűekkel. És úgy félnek a huszadik század igazi s a világon végig hullámlzó levegőjétől, mintha az kolerával fertőzött volna, legalább. És őszinteség sincs. Kritika sincs.

Nincs irány, — nem is lehet. Új alapot nem keresnek itt az íróemberek. Minek? Így is jó, így is boldognak, így is országos nevének. . . . kritikát: becsületeset, őszintét és olyat, hogy a kritika hangja magasabb és súlyosabb legyen az ő szavuknál, szóval ilyen kritikát nem igen kapnak. Legföljebb smoncát. Szánalomból, erőtlenségből és pajtáskodásból kipattant smoncákat. Dicsérő, salangos jelzőket. Jó magyarosan.

Nincs alap, — nem is találhatnak. Mert évtizedek múltán kiderült, hogy az az alap, melyre volt szegedi írók — például Mikszáth, Gárdonyi és Tömörkény — szinte a klasszikus erő nagyszerűségét faragták, még ez se lett elég. Miért keressenek akkor ők — általában a mai szegedi írók — új alapot? Mikor így egyedül és külön kellene megvívniok minden harcot. Minek? A régi, hagyományos alap bevált, úgy, ahogy. Magyarosan. Mi kell egyéb?!

Nincs forradalom. Sőt. Csak ettől félnek igazán. Mert akkor ez volna a mottó: — Legyen harc s ne béke. És akkor tudás köllene. Vakmerőség. Alaposág. Kitartás. Elmélyedés. Szociális érzék.

Igen. Főként szociális érzék. Ennek a mánesi ereje, mely kiválasztaná az értéket. És igazán érthetetlen: a szegedi írókban általában hiányzott a szociális érzék. Hiányzik ma is. Talán hagyománnyá vált, babonáság, tudatlanság vagy ki tudja, mi? — de szociális szempontból a legnépiesebb és legszegedibb írók se látták meg a szegedi magyart. Még olyan kimagasló írónk, mint Mikszáth Kálmán, se így látta. Tehát: a maiak se így nézik. Se Szegeden, se Debrecenben, se túl a Dunán, se Erdélyben. Sehoh. Holott például a szegedi magyarnak is minden lélekzése szociális életküzdelem már. És külföldi klasszikus írók bebizonyították, hogy szociális vajúdat találtak minden mögött, amikor alakjaikat tetemre hívták, — régi irodalmi irányok teteméhez. Csak gondoljunk az angol, a német, az orosz diadalmas irodalomra. Csak boncoljuk ezeket. Meglátjuk, mi tette őket olyan klasszikus erővel teljessé. Megérezzük, mi hiányzik ma is a magyar írókból, amikor nemcsak szépírók, de hangsúlyozottan magyar írók akarnak lenni.

\* \* \*

A magyar vidéki irodalom általában olyan, akár egy vénülő, meddő asszony. Kendőzés, múltnak-élő, szenvedélytelen, kicsinyes az élete. És meddő! S mindenütt egyforma, mintha valami átkozott nedv itta volna át az egész magyar irodalmi limonádét. Különös, hogy a kicsinyesség és féltékenység se taszítja el egymástól az úgynevezett helybeli írókat. Sőt. Összekapcsolja őket Minden szellemi rokonság nélkül alakulnak meg az irodalmi klikkek, nemcsak egyes városokban, de városokon át; át az országon. S a klikkek, ha nem is dacoló, de védő szövetséget alkotnak. Húzzák, taszítják egymást. Ki a fórumra. S ha elhíthetik egymással, hogy ők nemcsak közönséges zenik, de országos nevű írók is, akkor nyilvánosságra lépnek a kedves irodalmi tetők. Megszólalnak az irodalmi társaságok. A város intelligenciájához szólnak, mint a közönség kedvelt írói. Felolvasnak. Novellákat. A legrosszabbakat Európában. Verseket. Mert Magyarországon mindenki tud: ha nem is verset hallgatni, de költeményt írni.

Demoralizáló, amit a vidéki városok irodalmi társaságai művelnek. A legfőbb társaság jobban tenné, ha megszűnne. Akkor legalább őszintébb, harcosabb volna az irodalmi megnyilatkozás s akkor nem személyek, de elvek kapcsolódnának láncszemekké, hódító szellemmé.

Mert ma az irodalmi társaságok soha nem képviselnek semmi szellemet. Nem tömörítenék semmi elveket. Pajtáskodás, undorral teljes tömjénezés, feltűnési létra az egész. És — ez a költői igazságszolgáltatás — a vidéki társaságok annyira egyformák, hogy külön gáncsolni egyiket se illik. Csak nézzük a szegedi Dugonics Társaságot, a temesvári Arany János Társaságot az aradi Kölcsey, a debreceni Csokonai-kört s a nagyváradai Szigligeti Társaságot. A legtöbbször értéktelen tárcanovellák felolvasásában, igénytelen Urai versek elszavalásában, humorkákban és tudománytalan „tudományos” című unalmakban merül ki a társaságok élete. Na meg az irodalmi alamizsna-díjak osztogatásában. Összegyűjtött tárcák könyvkiadási segélyében. Mindenkinek rendes taggá választásában, aki csak az irodalom ellen valami merényletet követett el. A merészszavú fiatalokat, az őszinte küzdőket, a külön elveket és külön meggyőződést vallókat mellőzik. Mindent letarolnak, nehogy ezek is szóhoz jussanak. Ez okozza, hogy egy-egy merész, lelkes író a magyar vidéken rendszeresen letörik. Vagy Budapestre menekül. De a vidéken soha nem bontakozik ki teljesen. A vidéken nem fejlődhetik eléggé. A vidéken mintha óriási kriptálya zárt nyöszörgő volna.

\* \* \*

A Budapestre való menekülés föltárja azt a perspektívát, mely mögött annyi szomorúság, annyi magyar tünet, annyi meddőség kísért.

A lelkes és merész író, akit a vidéki irodalmi szokások nem bírtak közönséggé törni, csak megszöktetni, — hát az ilyen író Budapesten lassankint elveszíti a régi talajt. A magyar vidéki talajt. A földet s a föld szellemét. Melyből reális megfigyelései megnyilatkoznak. Melyből impressziókat, misztériumokat, szociális nyavalyákat, humort vagy tragikumot fölszívott. A fővárosban új szellemre, új életalapra, új emberekre, új levegőre bukkan. Minden új a számára — új lesz tehát ő is. Muszáj. Mert különben a levegőben lóg, ha nem is két pad, de két világ között. A magyar vidék és a Nyugattal (nemcsak a folyóirattal . . .) vajúdó Budapest között. Óriási út ez! Legkönnyebben a megalkuvás, a becsületes és magyaros leszűrődés útjára vezet.

És a gyorsproduktumra. Azért nem fejlődhetik ma az országban klasszikus író. Mert: aki a fővárosban van, körülötte több író található, mint olvasót. Leírhatatlan a túlekedés. Leszáll az írásuk pénzbeli (kiadói) értéke, így az nyer, aki legkönnyebb témát legközönségesebben (a szó kitűnő értelmében) ír, még pedig gyorsan, tehát felületesen. Így megél, — már pedig ma az íróknál is ez a fő.

\* \* \*

Nincs forradalom. Nincs humanitás. Nincs szociális cél. Nincs egyé forrás a magyar szellemmel. De nincs összetartás a külföldiekkel se. Véletlenül és muszájból történik és íródik a legtöbb írás, melyeket általában szívesebben, könnyebben befogadnak, mint a nem ilyen sorokat. Az a nagyszerű szellem, mely a forradalom, a rombolás és építés jegyében indult meg a Holnaposok ajkán s a Nyugat kezében, nem bírt győzelmet aratni. Mert az igazi szellemet letörte a fővárosi felületesség s a vidéki szellemtelenség, a vezérek tömör írását lerontotta, gúnyba vesztette a követők seregének gicse.

Akiből hiányzik mind az, amit egyetlen súlyos szóval intuíciónak nevezhetünk; hiányzik az elmélyedés, a tudás, a hipnotikus erő. Szóval minden, ami csak művészi és szent.

Aztán a magyar vidék parlagon hever ebben a tekintetben is. Ma is. Általános hatást nem váltott ki az országban a legújabb, de mára már kihűlt irodalmi tűz. A vidéken csak annyi történt, hogy még a legértékesebb íróvénák is föleszméltek arra, milyen úttalan utak nyíltak előttük, láthatták, mi a több: irodalom a magyarságért, vagy: irodalom a művészetért. S az országban sokan fölujjongtak, mert hívók lettek, amikor a magyarság miatt is többre értékelik már azt az irodalmat, mely nem a magyarságért, hanem a művészetért játsszik a magyar szók isteni skáláin. Amely tehát klasszikus értéket kíván. Kíván arisztokrata romantikát vagy szociális verizmust, — hipnotikus csengést vagy misztikus világot — de mindig kíván elmélyedést, őszinteséget és egyéniséget. Nem pedig magyar smoncákat, bevett hagyományokat, jól szervezett irodalmi klikkeket és társágokat.

\*

Ha egy-egy finomabb lelkű ember már Szegeden is ily heves és nemes szavakat talál irodalmi viszonyaink bajairól, az legjobban bizonyítja, hogy íróink személyes ügyeitől távol álló, elvi és általános problémával állunk itt szemben, melyről tudományos alapon és az irodalmi sérelmeken felülemelkedve kell vitatkozni.

E helyett néhány ifjú óriás, a Nyugat ügyének fogadatlan prókátoraként úgy vélte az ügyet legjobban elintézni, hogy egyszerűen pár hasábon agyonbunkózta Hatvanyt, régi jó balkán tempó szerint, mely a kritikának csak két fajtát ismeri: a pajtási égigmagasztalást vagy a zsványos lebicskázást. Persze most már Hatvany-t egyszerűen lefarkaspálozzák, aki tehetségtelen stréber, pénzével grasszáló zsúr-irodalmár. Hogy a hivatalos tudomány díszes és kényelmes jászolai helyett a harcot választotta; hogy éveken át verekedett Adyért; hogy sok pénzt és még több energiát áldozott a Nyugat-ért; hogy komoly és értékes munkákat írt, melyeket a napi sajtótól Ostwaldig mindenki méltányolt; hogy apostoli buzgalommal egyengette a magyar irodalom útját a németeknél; hogy soha nem pózolt, nem szavalt, nem udvarolt . . . ez egyszerre nem jelent semmit és a kávéházi törzsasztalok Brutusai skrupulus nélkül tennék el láb alól a kellemetlenkedő kritikust, aki szigorúbb szelekciót sürget.

Dacára ennek a sok kellemetlenségnek, fájó izléstelenségnek, magyaros tökéletlenségnek, mi alapjában örülünk a Hatvany-Osvát vitának, mert végeredményében az eszmék tisztázásához fog vezetni s javára lehet irodalmi életünknek és a Nyugat szép és még sokat ígérő pályájának.

### A valláserkölcs jegyében

A Ferenc József-intézet kínos botránya fölött igazán nincs kedvünk semmiféle kárörömöt érezni. Még csak azt sem valljuk: *nesesse, ut fiant scandala*. Nem, mi skandalumok nélkül is rég tisztában vol-

\*Ez a cikk már kiszedve állott, amikor Barkóczy báró előbbi ügyosztályába váratlanul visszakerült. Sajnos, kevés reményünk lehet ahhoz,



tunk azzal, hogy a valláserkölcs vignettája alatt voltaképpen — anélkül is sivár és siralmas — oktatásügyünknek végleges korrumpálása folyik itt néhány év óta. Viszont oktalan és komikus galantéria volna ha a „valláserkölcsi nevelés” büszkeségének — mert illetékes helyen ennek tartották eddigélé a Ferenc József-nevelőintézetet, persze, most már szíves készséggel tagadnák meg, be sem várva a harmadik kakas-kukorékolást! — arcpirító botránya mellett diszkrét észrenemvevessel mennőnk tovább. S bár a mágnás-csemeték Ilona-utcai telepe s Nyers Irént halálbakergető úri-stiklije körülbelül inkább szociális, mint pedagógiai kérdés, mindazáltal ez utóbbi vonatkozásában is érdemes lesz a dologgal foglalkoznunk.

Ne méltóztassék olcsó viccelődésnek venni, mert mi teljes komolysággal valljuk, hogy tervszerű, öntudatos és átgondolt tanügyi politikánk csak azóta van, mióta Barkóczy báró került az V. ügyosztály élére. Ezt az időt megelőzően, amikor még a nemes báró nem a magyar oktatásügynek, hanem a vallásalap birtokainak volt — különben, mint hírlík: elsörendű — főkasznárja, csak vérszegény és kapkodó ötletek, időután és halvaszületett reformok, folytonosan fiaskót valló kísérletezések voltak minálunk a hivatalos magyar iskolapolitika terén. Barkóczy báró az első — s nem lehet ezt meg nem állapítani róla — aki tudja, mit akar s amit akar, meg is tudja csinálni. Munkásságának logikus tervszerűségét és nálunk — legalább a pedagógia terén — példátlan következetességét a legkomolyabb érvek: számadatok bizonyítják a legcsattanósabban.

Ha az utolsó néhány év kultusz-budgetjét figyelemmel átvizsgáljuk, a sok megjegyzésre és gondolkozásra készető tétel közül különösebben is kirivall egy csak megosztásában és látszólag kettős, de voltaképpen ugyanegy intenciót szolgáló törekvés: egyfelől új gimnáziumoknak lázas alapítása, másfelől a felekezeti középiskoláknak (persze, ezek mind gimnáziumok) példátlan állami segélyezése, respektíve a felekezeti internátusoknak horribilis nagy állami pénzekben történő szervezése.

Hogy hivatalos iskolapolitikánk, amely ma már fentartás nélkül, teljesen és határozottan az osztályuralom megbízható diszponensévé lett, a gimnázium arisztokratikus iskola-típusában ujjongva ismerte fel a maga sikeres konzerváló intézményét: rég tudott dolog. Am újabban arra is rájöttek, hogy a gimnázium a maga ízig-vérig konzervatív struktúrájával, langymeleg humánióráival sem elegendő bebiztosítás egymagában a jövő ellen. A valláserkölcs még az ösztövért klasszika-filológiában is riválist látott s a hittani órák törpe minoritását fájlalva konstatálta a nagy óraszámú profán tárgyakkal szemben. Ezen a bajon

hogy ez a személy-változás egyúttal rendszer-változást is jelent. A liberális sajtó nagy naivitása kell hozzá, hogy Barkóczy áthelyezésében egy új éra kezdetét lássa, mikor egyszerűen a kormány megingott népszerűsége orvoslására egy kis liberális tüntetést rendezett. Ez annál könnyebb volt neki, mert a Barkóczy harcos klerikalizmusa már kellemetlenné vált a Tiszafelé szelidebb klerikalizmusnak. A Barkóczy iskolapolitikája különben intézményes biztosítékokat nyert s a néppárt is csak csöndesen és illő alázattal dühöng, mivel tudja, hogy a miniszter mégis csak az ő embere. Így .... legalább egyelőre — a cikk aktualitása aligha veszett el. — *Szerk.*

keveset segítenek a kongregációk és rózsafüzéregyletek ájtatosságai is. Hajh! — hajh! — rossz világ ez a mostani. A tanulók, mihelyt odahagyják az iskola és a kápolna valláserkölcstől szinte már cseppfolyós levegőjét, mihelyt az iskolakapun kilépnek, menten szemtől-szembe kerülnek az — Élettel. Mert lapok is vannak a világon, istentelen olvasmányok, egyházat (sőt Egyházat) böcsmérő viták s ha a gimnázium el is végzi becsülettel a maga szerepét, ha az élettől és levegőtől elzártan, ha siketeknek és vakoknak neveli is a növendékeit — jaj, jaj! — ott van az utca, a sajtó, a színház, a mozi, a nem approbált, sőt indexre került könyvek, a profán-ismereteket terjesztő előadások: s a keserves gondossággal felnevelt fiúk közben mégis csak megtanulnak a saját lábukon járni, szemekkel látni, füleikkel hallani, a maguk eszével gondolkozni.

Ezek a rettenetességek magyarázzák meg, hogyan kapcsolódhatott össze a valláserkölcssel az internátusi nevelés gondolata. Ezért kellett a valláserkölcnek állást foglalnia a családi neveléssel szemben, holott hát a család ugyancsak értékes bázis a klerikalizmus előnyomuló harcaiban, ha már arra nem is gondolunk, hogy a házasság tulajdonképpen egyike az Egyház hét szentségeinek . . . De most a viszonyok internátusokat követeltek — hiszen a tanulók lelkének veszendő üdvösségéről nagyon szó! — s ha úgy hozta a cél: Barkóczy báró be tudja vezetni az eszközöket is. S megindult a folyamat, mely 3—400.000 koronákat ad egy-egy gimnáziumnak az internátus szervezésére. De nem állami iskolákat juttat ilyen szerencséhez Barkóczy báró, hanem — állami pénzen felekezeti gimnáziumokat.

Távol áll tőlünk, hogy az internátusok ellen általánosságban foglaljunk állást. Az internátusi nevelésnek olyan érdemes múltja, olyan értékes és elvitathatatlan sikerei vannak, hogy azt sem a Ferenc József-intézet botránya, sem pedig az állami pénzen sunyi-célzattal szervezett pietista-telepek nem kompromittálhatják. De hogy — s nem is véletlenül — épen a valláserkölcöt üvöltöző internátusok a leggyatrább nevelőhelyek, ezt nemcsak a Ferenc József-intézet botránya mutatja, nem is csak mi, tanárok, tapasztaljuk, de ideg- és rokon-szakbeli orvosok is igazolják. Hogy például a szemforgató ájtatosság, a sunyi pietizmus a legtelevényebb talaja szokott lenni az onániának, azt szomorúan megdöbbentő orvosi adatok váltig demonstrálják . . .

Mindegy: állami pénzen azért vígan épülnek szerte az országban a felekezeti internátusok. S ezek után csodálkozhatunk-e rajta, hogy a *Mária Kongregáció* című lap legutóbbi száma nyíltan, pökhendien már azt hirdeti, hogy: „A katolikus ifjúság nevelése az Egyháznak Krisztus-adta joga, amelynek gyakorlásában s e gyakorlat eszközeiben sem az államnak, sem semminemű földi hatóságnak beleszólása nincsen!” . . .

(Nagy János.)

## Haeckel, Dennert és Kacsóh

Ez a furcsa háromság úgy kerül egymás mellé, hogy Haeckel egyszer népszerűen írt az ember származásáról és csinált ehhez népszerű, sematikus rajzokat. Amikor azután Haeckel eretnek tanításai

nagyon érzékenyen kikezdi az úristenbe vetett igen célszerű hitet, feltámadt az istenfélő professzor Dennert és kimutatta, hogy ezek a sematikus képek nem olyanok, mint a nem sematikus képek; Haeckel tehát hamisított, amiből az ellopott ezüstkanál elve alapján kétségtelenül következik, hogy meghalt a darwinizmus, éljen a Biblia! Ezt a könyvet azután elolvasta Kacsóh úr és most a *Magyar Figyelő*-ben leszedi Haeckelről a keresztvizet, hogy ha már Haeckelnek a külföldön káprázatos sikere volt, mentsük meg ettől a mételytől legalább ezt a szegény hazát. „Vakmerő nyegleség, ízléstelenség, brutalitás, durvaság, hamis kártyázás, csalás, misztifikáció, szédelgés, szemérmetlen bátorság, rosszhiszemű kuruzslás”, és még száz hasonló tudományos érveléssel cáfolja le Haeckelt . . . hogy is hívják csak? . . . igen: Kacsóh Pongrác.

Mit is követelt el hát ez a szegény Haeckel? Népszerű könyvet írt és sematikus képeken mutatta be, mennyire hasonlítanak egymáshoz a különböző állatok petéi és embriói. Itt azután elkövette azt a szörnyűséget, hogy ugyanavval a klisével nyomtatta le három állatnak egyforma petéjét, az embriókat pedig nem másolta le pontosan, egyiknek a farka valamivel hosszabb, a másiknak a homloka valamivel magasabb, sőt egy ábrát, amely stádiumból embriót még nem ismerünk, úgy konstruált meg a szomszédos fejlődési szakaszok, valamint rokon állatok embrióinak alapul vételével. Erre zendült fel a *Keplerbund* énekkarában a „csalás, hamisítás” kezdetű, ma már elcsépelet motívum s erre ír variációkat Kacsóh.

Én meg összes jogi tudásom felhasználásával csak azt kérdelem: *cui prodest?* Kinek használ egy ilyen „hamisítás”? Van-e arra szükség, hogy a származástant hamisított képekkel bizonyítsák be? Nem lett volna a bizonyítás épen olyan tökéletes, ha Haeckel a pontos rajzokat és fotográfiákat közölte volna le? A bizonyítás még meggyőzőbb lett volna a — szakember számára, de a laikus belezavarodott volna a sok lényegtelen részletbe. Haeckel ezért a képeket egyszerűsítette, a fontos jellemvonásokat kidomborította, szóval sematizált. De hát tegyük fel, hogy Haeckel túlmélt a kellő határon a sematizálásban, elragadta a fantáziáját és „hamisított”, mi következik ebből Haeckel személyére nézve azok szemében, akik úgyis darwinista állásponton vannak? Kacsóh szerint az, hogy Haeckel nem komoly, megbízhatatlan és tudományosan tisztességtelen.

Igaz, hogy valakinek a tudományos tisztességét a tudományos munkái után kellene megítélni, aminők pl.: *Prinzipien der generellen Morphologie der Organismen, Systematische Phylogenie, Die Radiolarien, Die Kalkschwämme, Arabische Korallen, Planktonstudien*, stb. stb., de hát mit csináljon az, aki Haeckel munkái közül csak a Dennert könyvét ismeri?

De mégis ismer Kacsóh még egy másik könyvet is, hiszen tulajdonképpen ezt akarja agyonütöni a „hamisításokkal” is, ez a *Welträtsel*. Ennek a nagy elterjedése fáj Kacsóh szívének és ez ellen küldi harcba legsúlyosabb érveit: „céltudatos, ravasz hazudozás, tudományos szédelgés” és lásd a fentebb összegyűjtött érvek szép virágbokrétáját. Mellékesen még megjegyzi, hogy Haeckel nem filozófus, nem ért a kémiához és fizikához, elveti az entrópia törvényt is. Kacsóh mindjárt

meg is magyarázza népszerűen, mi is az az entrópia. A szövegből nem derül ki egészen határozottan, hogy ezt a népszerűsítést Kacsóh úr fogalmazta-e, de az egészen határozottan kitűnik, hogy nem is olyan könnyű népszerűsíteni. Az entrópia törvényének ez a népszerű fogalmazása legalább is annyira pontatlan, mint Haeckel sematikus rajza. Aki ezt fogalmazta, az ne vessen Haeckelre követ. Hiszen igaz, amikor Haeckel ebben a könyvében össze akart foglalni mindent, amit ma tudunk és még sok más egyebet is, elkövetett itt-ott egy-egy badarságot, mert hát egészen bizonyosan volt már nálánál jobb filozófus is e világon, Kacsóh úr mindjárt hármat is említ: Spinoza, Kant és Hegel.

*A propos* Hegel, őt 1801-ben habilitálták Jénában *De orbitis planetarum* című értekezése alapján — amelyben bebizonyította, hogy hétnél több bolygó nem létezhetik — a filozófia magántanárává; 1801 január elsején pedig Piazzzi fölfedezte a nyolcadik bolygót. De ilyen apró dőreségek megestek más nagy tudósokon is. Bacon tagadta Copernicus igazát és kigúnyolta Harvey-t, aki a vérkeringést fedezte fel. Lamarck védelmébe veszi a flogisztont Lavoisier-vel szemben. Viszont: a párisi akadémiának beküldöttek egy meteort, amely számos ember szemé láttára esett le s Lavoisier, a tudós kémikus, jelentésében bebizonyítja annak a lehetetlenségét, hogy kövek hulljanak alá az égből. Schopenhauer maró gúnnyal ír azokról a törekvésekről, hogy a fehér fényt színekre bontsák. Goethe azt hitte, hogy öneki halhatatlanságot a *Farbenlehre* fog biztosítani. És mindezeket Dennert nem ássa ki és Kacsóh is csak Haeckelt körüli ízléses díszítő jelzőivel. Mert nem a Haeckel hibái fájnak az uraknak és nem az a baj, hogy a *Welträtsel* rossz könyv!

Haeckel egyrészt tudós, másrészt antiklerikális agitátor és a sanda mézszáros módjára az úristen hivatlan prókátorai a tudóson akarnak ütni, hogy gyöngítsék az agitátor hatását. Pedig ez hiába való kísérletezés. Mert lehet Haeckel rossz filozófus, lehet, hogy nem ért a fizikához, hibázhatott akárhányszor a sematizálásban és teremtő fantáziája hibás utakra csaponghatott: de a pozitív értékeknek olyan tömegét produkálta és oly sok embernek a lelkét világosította meg, hogy a tudomány és a haladás történetének könyvéből az ő nevét nem lehet kitörölni sem a Dennert szenteltvízével, sem a Kacsóh villogó fokosával.

És végül, ha Kacsóhnak, aki finomságának oly sok megható példáját adja cikkében, szóval épen Kacsóhnak nem tetszik Haeckel harcos írásának a „brutalitása és durvasága”, akkor csak Goethe szellemét idézhetem, aki azt mondja: *Sollte man zu jener scheinbar gerechten, aber parteisüchtigen grundfalschen Maxime stimmen, welche dreist fordert: Wahre Toleranz müsse auch gegen Intoleranz tolerant sein? Keineswegs! Intoleranz ist immer handelnd und wirkend ihr kann auch nur durch intolerantes Handeln und Wirken gesteuert werden.*

A babona szörnyszülőit nem lehet keztyűs kézzel megfojtani! (mj)

# KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

**A nő helyzete a társadalomban** (Emil Reich: *Woman through the Ages*. London, 1908. Methuen & Co. 272 és 294 lap. — Eugene A. Hecker: *A Short History of Women's Right*. Putnam, Newyork & London, 1911. 292 I.)

Bármennyire érdeklődik is korunk a női kérdés iránt, a nő történetének összefoglaló feldolgozását még mindig nélkülözzük. A nővel kapcsolatos számos elméleti, másrészt nagyon is gyakorlati napi kérdések halmaza háttérbe szorította eddig a nő helyzetének áttekintő történeti ismertetését. E téren még ma is a legkiválóbb munkák egyike W. E. H. Lecky: *History of European Morals from Augustus to Charlemagne* című művének függeléke. Pedig ez 1869-ben íródott.

Emil Reich sem állítja, hogy *Woman through the Ages* című munkájában a nő történetét írta meg. „Amit a jelenleg rendelkezésre álló források alapján nyújtani lehet, az egy csomó többé-kevésbé érdekes adatnak közlése a nők helyzetére és befolyására vonatkozólag a nyugati civilizáció néhány központjában.” (Előszó.) Az első kötetben a történelmi keretbe ügyesen beállított női alakokkal ismerkedünk meg az egyiptomi, babiloni, asszír, görög, római, bizánci korból, a középkorból és a reneszánsz idejéből. A háttér ecsetelésével szerző különösen a három első népre vonatkozólag számos érdekes ismeretet nyújt, melyhez a külön történelmi tanulmányokkal nem foglalkozó olvasó ritkán jut.

A régi egyiptomiaknál a nő nagy tiszteletnek örvendett. Egyiptomban istennőket imádtak; a vallásos szertartás elvégzésében nők csakúgy vettek részt, mint férfipapok; nők kerültek a trónra, nők működtek nyilvánosan a polgári életben is és persze „a munkásosztály nője osztozkodott a férfival az élet terhében”. (5. 1.) A görögök oly kevésé tudták megérteni a nők előttük szokatlanul előnyös helyzetét az egyiptomi társadalomban, hogy túlozva a nőben látták az uralkodó nemet, akinek a férj engedelmességet esküszik. Ismeretes a testvérek összeházasodásának szokása a régi egyiptomiaknál; szerelmi dalaikban testvér és szerető egyet jelentett.

Ugyancsak „óriási volt a nők hatalma Babilonban 30 századdal ezelőtt” (21. 1.) s törvényadta jogaik sem maradnak a mai nő jogai mögött. Asszír, rokon népe folytonos háborúság következtében harcias

jellegűvé vált s férfias kedvteléssel vett részt a nő az oroszlánvadászatban. Jogilag sincs különbség férfi és nő között. Messzire tért el az ősi képtől a mai kelet háremvilága. Látszólag. Mert előjeleit ama régi kor gazdag női életében már feltaláljuk. „Amint feljebb tekintünk a társadalmi létra fokain, a nő szabadsága helyzetével és vagyonával aránylag fogy” (28. 1.). Minek törje magát a gyakorlati életben, miért végezzen bármit is, ha azt a rabszolga is megteheti? Gyakorlati ismeretekre, elméleti tudásra szüksége nincsen. Ebből a felfogásból, melynek alapja tehát a fényűzés, kényeztetés, vagyis a nőnek jótakaró gondoskodás, szükségszerűen kifejlődik a nőt elnyomó háremrendszer.

A görög nő helyzete kezdetben, Homér leírásából ítélve, szintén igen előnyös. A városállamok fejlődésével a nő szerepe vidékenként eltérő lesz. Spártában a nő megmarad a férfi egyenrangú társának: hősiés a fénykorban, romlott a hanyatlás idejében. Görögország többi részében a patriarchális viszonyok eltűntével a nagy politikai problémák mindinkább mélyítik az úrt a férfi és nő gondolatvilága között. A nők tevékenységének tere továbbra is a házi tűzhely marad. Itt-ott kitörnek: az éoliaiak között találjuk Sappho bájos körét; Athén fénykorában pedig a modern nőmozgalom születik meg. De az átlagos tisztességes nő a nyilvános életben szerepet nem játszik s üres helyét Athénban és Korintuszban a művelt félvilág, a hetaira, foglalja el.

Róma nője nem nőies. A romlatlan Róma matrónája méltóság-teljes, tiszteletet keltő s az ő eszményi alakja lebeg mindazok szeme előtt, akik a punháborúk óta növekvő fényűzés bomlasztó hatásától igyekeznek megóvni a női nemet. A keletről betóduló könnyedalakú és vígkedélyű és könnyű erkölcsű nők háttérbe szorítják a férfiak szemében a „férfias és igazi lágyságot s szenvedélyt nélkülöző” római nőt (116. 1.), aki, hogy befolyását el ne veszítse, műveltségével és fényűzésével iparkodik kitűnni. S ha kitűnni kevesen tudnak is, a fel-tűnést sokan elérik. Romlottságban túltesznek a keleti nőn. De a császárság posványából kimagasló nő is mindig a régi matrónák hősiés utóda.

Bizánc a keleti befolyás alatt elkorcsosodott Róma és a keleti aszkétizmus keresztezése. A szüzességi fogadalmat tevő Pulcheria kolostorra varázsolja a császári palotát: Theophano erkölcstelenségét még az udvar is megsokalja; s a két szélsőség találkozik a magát ruhátlanul mutogató Theodorában, akit későbbi jótékonyágáért szentnek neveznek halála után két esztendővel.

A középkor nőit két csoportba oszthatjuk. A kolostor lakói „igazolták, hogy a nők mindennemű együttműködésre képesek” (157.1.) s a kolostorok vezetői nagy, bár csökkenő hatalommal bírtak. Másrészt a hűbéri kor világi női, ha volt hozzá hatalmuk, „önkényesen uralkodtak” (170. 1.); a *Minnedienst* virágzott.

Nem épen épületes a középkor alsóbb osztályú nőjének képe. „Nyers durvaságát nem takarta a mai hipokrizis ... fogyatékos nevelésű, erőszakoskodó, szabad viselkedésű és piszkos beszédű volt. Férfjén zsarnokoskodni iparkodott és ütlegelte, ha csak tehetette; őt viszont férje dögönyözte el gyakran ... A korcsában a tisztességes asszony

csakúgy időzött, mint házastársa és oda nézett be templomba vagy piacra menet és onnan jövet” (192—193. 1.).

A reneszánsz nője a császárkorabeli római és a mai nő kevése műveltség, szabadság után áhítozott; előítéleteket rontott le, szabadon flörtölt; kitűnni vágyott s többnyire feltűnést keltett idősebb korban ment férjhez; erkölcsi süllyedtek és a szabad szerelemnek akadtak szószólói. E fénykor delén „nők és férfiak teljesen egyenrangúak”. (241. 1.)

Íme az első kötet tartalmának fonala, melyet a második kötetben követni se kedvem, se képességem. A valóban tudományos jelleggel meginduló munka lapról-lapra szenzációt hajhászó pikantériává süllyed. Mintha a nő sorsa iránt őszintén érdeklődő olvasót a komoly történelmi ismertetés biztos alapjáról akarná lépésről lépésre mind süppedékesebb talajra csalogatni, hogy mindig több és több üres szerelmi kaland, mind visszataszítóbb képek elősorolásával a végén mondathassa a megundorodott olvasóval: nőről csak mint szeretőről emlékezik meg a krónika — legjobban, ha hallgat!

Oly kuszált a tartalmatlan udvari pletykák kaleidoszkópszerű előadása — mert majdnem kizáróan az udvarokra és a felsők szalonjaira szorítkozik a leírás — hogy lehetetlen a nő újkori helyzetéről belőle tiszta képet nyerni.

De ha mulattató pikantériával akarta szerző olvasói egy részét lekötni, célját alig érthette el. A második kötet alakjai élettelen bábok, melyeket a ruházat és külső megjelenés fárasztó leírása nem elevenít fel és unalmas a rengeteg sok szerető és házasságtörés pusztá felsorolása, ha még oly mesterkéltné és erőltetett is a nyelvezet.

Az épen megbeszélte mű ellentéte s ezért jóleső kiegészítője Hecker higgadt munkája. Keresetlenül, áttekintően és az olvasóra átragadó ügyeszetettel adja elő és magyarázza a nőre vonatkozó törvényes rendelkezéseket, amint azokat a római, egyházi, germán, angol és amerikai jogban feltalálja, hogy belőlük a haladás tényét megállapítsa. A női jogok további kiterjesztése érdekében sokszor hallott érveket jól csoportosítva, ügyesen foglalja össze befejező ötven oldalon. Reich néhány állításának ép ellenkezőjét hirdeti; így szerinte „a keleti nő a történelem hajnalkora óta mai napig mindig rendkívül alacsony helyzetben volt”. (53. 1.)

Kiválóan érdekes a könyv ama része, mely a nők eldorádójáról, az Egyesült Államokról számol be. Bámulatatos fejlődésen ment át ez az ország. 1840-ben még csak hét foglalkozási ág nyílt meg a nő számára: tanítónő, varrónő lehetett, házi munkát végezhetett, koszosokat tarthatott, gyapotgyárban, könyvkötőben és nyomdában dolgozhatott. 1900-ban már volt 7399 orvosnő, 808 fogorvosnő, 1049 női ügyvéd, 3405 lelkésznő és 2193 újságíró, nemszámítva a női riportereket. Ma a nő 23 államban lehet közjegyző, háromban békebíró, (Az amerikai közjegyző, notary public magyarországi névrokonával nem azonos, alárendeltebb hivatalnok.) Georgiában még 1885-ben kis lányok védett kora hét év volt; ma: 1 államban 21 év, 12 államban 18 év, 1 államban 17 év, 23 államban 16 év, 2 államban 15 év, 1 államban 14 év, 1 államban 12 év, 2 államban 10 év.

Kiemelendő, hogy az utolsó tíz állam az elmaradt déli vidékhez tartozik és hogy a női politikai szavazatot elismerő államokban a védett kor: Colorado, Idaho és Utah 18 év, Wyoming 21 év.

Szerző összefoglalja ama törvényeket, melyeknek létrejövetelét Coloradóban a női szavazat előmozdította (249. 1.): e törvények nagyrészt a nők és gyermekek védelmére vonatkoznak. Lindsey bíró, az ifjúbíróságok előharcosa, saját vallomása szerint, a nők szavazatának köszönheti megválasztását s így működési terét.

Érdekesebb, részben elmaradt válótörvények néhányát szabadjon a könyv nyomán idéznem. Egy déli államban (South Carolina) a válást egyáltalában nem ismeri el a törvény. Washingtonban (észak; a szavazójognak nőkre való kiterjesztését a nép referendum útján idén elfogadta) a bíróság belátása szerint, akármily körülményt elfogadhat válóoknak. Virginiában (dél) válóok a nő házasságelötti prostitúciója, ha arról a férj házasságkötéskor nem tudott; ugyanígy West Virginiában (dél), azzal a pótlással, hogy itt a nő is eredményes válópert indíthat, ha férje házasságelötti, köztudomás szerint kicsapongó életét bizonyítja s ha erről a nő házasságkötésekor nem tudott. Maryland és Mississipi ugyancsak déli államokban a bíróság megtilthatja a hibás fél újra-házasodását a másik fél élete tartamára. Nebraskában a fehér ember elválhat társától, ha utóbbiban  $\frac{1}{4}$  vagy ennél több néger vér folyik. Nők ellen diszkriminál Texas (dél), mely a férjnek megadja a válást házasságtörő neje ellen, de fordítva a férjnél szükségesnek tartja, hogy nejét elhagyja és mással házasságtörésben éljen, mielőtt neje ellene válópert indíthat. És diszkriminál Maryland (dél), mely válóoknak tekinti a nő házasságelötti nemi érintkezését, melyről férje nem tudott. Szerző dúlt betűkkel megjegyzi: „De a nő nem követelheti a válást, ha férje ugyanilyen hibát követett volt el”. (199. 1.) Amerikában tért hódítanak a *single moral standard*, a nőre és férfira egyaránt érvényes egységes erkölcsi felfogás hívei.

Newyorkban csak egy válóok van: házasságtörés, mely egyszersmind a büntetőtörvénybe ütköző cselekedet. Végre Washington megkívánja a felek orvosi megvizsgálását a házassági engedély kiváltása előtt és ugyanott — amint eszembe jut, bár ezt nem Hecker mondja el — nemrég egy törvényjavaslat bukott meg, mely bizonyos fegyencek terméketlenítését kívánta.

Reich két kötetét — a másodikat akár egészen elhagyhatjuk — nem szabad elolvasnunk Hecker kiegészítő műve nélkül; utóbbi pedig egymagában is ajánlható mindenkinek, aki a női jogok fejlődéséről könnyű olvasmány útján tájékozódni óhajt.

(H. G.)

**Az ősi Egyiptom** (Frederick Poulsen: *Neues aus dem alten Egypten*. Prometheus, 1911 jún. 10 és 17-ik füzete.)

Amikor az iskolából kikerülünk, azt hisszük, hogy az a világ, amelyről érdemes beszélni, a görögökkel kezdődött. A Kr. előtti hatodik századtól kezdve faggattak bennünket az iskolaéveken keresztül mindenféle háborúkért, meg mentől több hadverő király és vezér életrajzáért és mentől kevesebbet csöpögtettek a fejünkbe a valódi



históriából, az emberek, civilizációjuk életéből. Micsoda gyöngye egy történelem is az, amit tanulunk! Ami a görögök előtt volt, azt szinte komolyan se kellett venni. Voltak igaz, egyiptomiak is a világon, kik piramisokat építettek. Meg voltak babiloniak, akik a Bábel tornyát építették. A perzsákat már csak azért emlegettük, mert a görögökkel volt háborújuk Ellenben Homert be kellett vágni és hinni szentül, hogy az a mese, amit ő mesél, történelem s hogy a homeri epika klasszikus dolog. És bizonyosan az iskola lesz a legutolsó, amely tudomást fog venni arról, amit ma olyan erős újabb történészek mint Beloch vagy Pöhlmann\* bizonyítanak, hogy az az egész Homer-kultusz balgaság. Pöhlmann azt mondja, hogy a Homer neve alatt ismeretes epika ép olyan, mint ahogy ma a szerb hegylakók is énekelnek hőseposzokat, nemzedékről nemzedékre tovább adják új és új strófékkal toldva. Így énekeltek a régi görög hegylakók is. Beloch \*\* pedig feltárja, hogy ezeket a paraszti eposzokat az igazi görög civilizáció figyelembe se vette egész az ötödik századig Kr. e. fényes, ragyogó kultúra terjeszkedett mindenfelé, amelynek azok a barangoló, félig nomád, félig rabló hegylakók részesei se voltak. Olyan az eset, mintha valaki ma például a szerb énekeket tenné meg az európai történelem alapjául. Csak mikor azok a hegylakók, mint bérencatonának, mint zsoldosok egyre jobban belevegyültek a belvillongásokba, és ők csinálták Görögország szerencsétlen további történetét, akkor terjedt tágabb híre az ő epikájuknak. A vén Herodot aztán ebből költött egy mesészerű őstörténelmet, amelyet azonban az egykorúak korántsem vettek komolyan és egyáltalán nem hiányzott az abban kételkedő kritika. Azt a Homeroszt pedig, akit mi a klasszicizmus forrásának tartunk, csak a Kr. e. második században gyártotta össze az alexandrin iskola. Homernak nincs köze a kultúra történetéhez, ő csak a kultúrán kívül élt hegylakó görögök paraszt- és katonafantáziájának a kifejezője. Ezekben körülbelül meg is adtam a mi közkeletű ókori történelmi tájékozottságunk kereteit. Szinte gyerekes naiv tartalom, amit átfog. Hisz alig van, ha csak nem szakember, aki a mikénei kultúráról tud. Erről a világról, amelyet már szinte egész modern szemmel kellene néznünk. Amely szinte olyan szerepet játszott két mai óriási kultúra, a babiloni és az egyiptomi között, mint az új időkben Elzász-Lotharingia, Franciaország és Németország között. De nem csak hadi tekintetben, hogy a kettőnek az összeütközése között ő állott, hanem azt a kereskedelmi forgalmat is ő közvetítette, amely a kettő közt folyt. Amely pedig szinte a modernhez hasonlatos volt. Delitzsch\*\*\* például Parishoz hasonlítja Babilont, annyira központi volt a Kr. előtti 1000—3000 év előtti világnak. Postája, rendes szállítása volt, onasi levelezés folyt, hatalmas üzleti összeköttetések: a művelt Ázsia úgy beszélt a babiloni nyelvet, mint később Európa a franciát; az volt a diplomáciai nyelv, az előkelőség ezt beszélt. Maga Babilon

\* Pöhlmann: *Zur geschichtl. Beurteilung Homers*. Histor. Zeitschr. 1874. 273. 1. 390.

\*\* Beloch: *Griechische Geschichte*, I. 45—168 1.

\*\*\* Delitzsch: *Babel und Bibel*, I. 31—62. 1.

pedig több nyelven hirdette hirdetményeit. Itt találták az első vonatkozást a zsidókra, akik egy elmaradottabb népességét képezték a birodalomnak.\* de akkor még egy vallásúak voltak velük, csak hogy ez is nyersebb, egyszerűbb volt. Persze ez még a Paleszthinába való vándorlás megkezdése előtti idő. Vagy 1800-ban Kr. e. indult meg a vándorlás s egyes rajokban vonultak tovább. A nagy kultúra nyomása kiszorította őket, akik úgy élhettek ott, mint útszéli kóborlók, mondjuk cigányok. Egyik raj a másik után szorult ki, s az utolsónak maradt, amelyik még legjobban bírta, tehát legjobban is befogadta aránylag a magas kultúrát, s mikor ez is megérkezett a többihez, akkor indult meg a zsidó államalakulás. Az egyiptomi meséjéről is pontos felvilágosítást adnak a hieroglifek. Oda is bevonult egy raj és letelepítették őket felügyelet alatt a delta tájékán. De annyi baj volt velük, hogy mikor egyszer elégedetlenkedtek, azon volt az egyiptomi kormány, hogy csak menjenek. Kíséretet is adtak melléjük, hogy csak vissza ne jöjjenek s így kerültek a Vörös-tengerhez. Nem volt ott szabadságharc. A Kánaán pedig nekik egy oly idegen világ volt azzal a magas kultúrával, amely ott virágzott, hogy sehogy se tudtak beleilleszkedni, hanem az elnyomott emberek gyűlöletével nézték. Kánaán főkulturája a szőlő volt; a zsidók pedig ezt mint istentelen dolgot látták s a bor előttük az idegen civilizációt jelentette.\*\* A nagy elnyomás közepette fejlődött ki az az égbepanaszló vallás, amely a sanyarúságból kultuszt csinált. Azonban éles világot vet *Lanz-Liebenfelsnek* \*\*\* az az észlelete a dolgokra, hogy a zsidó vallás volt az első, amely szembehelyezkedett az akkor általánosan dívó szodómiával. Szoborművek, reliefek tanúskodnak róla, hogy az előkelő babiloni harcosok valami majomféléket vittek magukkal, amelyet kicicomáztak, nyakukon becézgettek. A biblia számos kifakadását az isten ellen való vétekre úgy kell értelmezni, mint harcot az ellen a szodómia ellen. Hogy minő egész más fogalmak voltak hajdan a nemi erkölcsökről, arra még a görög is nyújt illusztrációt azzal, hogy a pederasztia egészen bevett és egyáltalán nem szégyenletes viszony volt a hősök és az ifjak közt, akiket nemes hősi életmódra adtak hozzájuk a szülék.

A mikénei hatalmas civilizációt, amelyből a Hellén fakadt, úgy kell pedig tekintenünk, mint a mi modern kereskedelmi világunk kezdetét. A tengeri hajózás velők kezdődik. Ők az igazi hajóácsmesterségnek a feltalálói. Építészeti maradványaik is csupa hatalmas ácsmesterség eredetét viselik magukon. Amit a phönikiakról tudunk, hogy mint hódították meg a Közép-tenger mellékét, az mind a mikénei kultúrának egy darabja.† És ami jellemző, a gyarmataikat a későbbi időkben már nem is fegyverrel hódították, hanem fegyver nélkül, csak kereskedői eszközzel.

Pedig a nagy világkultúra nem a mikénei, hanem a babiloni kultúra volt. De ez maga is már egy régibb, szintén rendkívül fejlett

\* Winkler: *Geschichte Israels*, I. 14. 1.

\*\* Fr. Buhls : *Die soziale Verhältnissen der Israeliten*.

\*\*\* Hall: *The oldest civilisation of Greece*, 202—211. 1.

† Hall: *The oldest civilisation of Greece*, 202, 211 1.

kultúrából keletkezett, a szumer kultúrából, amely a 6-3-ik évezred közt élt és amelyről a babiloni írásokból van tudomásunk. A babiloni műveltségben a régi szumeri úgy szerepelt, mint ahogy nálunk a latin. Onnan származott a klasszikus tudás. És pedig minő meglepő tudás! Például csak csillagászatban. Minő időszámítási tudásuk volt az égitestekről! Kimutatták, hogy azokhoz a megállapításokhoz, amik a babiloni kalendáriumokban szerepelnek, már legalább tízezeresztendős figyelés kellett. Így tágultak a keretek az iskolai tudásunkon túl. A magas és csak a mi legmodernebb világunk által túlszárnyalt civilizációnak ragyogó korszakai azok, amik kívül estek a konvencionális világtörténelem keretein. S az a vakító fény, amely az ázsiai óvilágból tört a kutatások nyomán így egyszerre elő, kissé háttérbe szorította Egyiptomot.

Most legújabban azonban Egyiptom is ily hatalmas megvilágításba került. Egyre másra újabb képek tárulnak fel, hogy ez is micsoda óriás kultúra volt. A piramisok az egészben semmi egyebek, mint monumentális temetkező helyek. Művészi műhegyek. Amelyeket tulajdonkép csak azért raktak, hogy benne alagút legyen és a mélyén nagy kriptája egy királynak. Aki azt elkezdte építtetni, mihelyst trónra lépett. De ez semmi abból a kultúrából, ami ott a Nílus-völgyben terjeszkedett. A közfelfogás az, hogy hiszen a Nílus tette azt, hogy Egyiptomban oly hatalmas termés volt. Azonban szó sincs róla, hogy a Nílus, hanem a kultúra. Mert ugyanaz, amit a Nílus Egyiptomban nyújtott, ugyanaz kínálkozott még számos helyén ennek a folyónak, ugyanaz a világ, ugyanazok az áradások, amelyek Egyiptomban is eredetileg egy hozzáférhetlen mocsárvidék fölött öntöttek ki. A Nílus-völgy szélein ma is látható az a hegycsík, amelyen szinte megjelölve meddig emelkedett ősidőkben a Nílus. És ott a partokon élt az egyiptomi kultúrát teremtő ember őse. Kőkorszakbeli ember, akinek azonban a kőszerszámai szinte ékszerek, formára is oly tökéletesek, oly művésziek, hogy szinte a párisi Lalique jut az ember eszébe. Kőkéseken már művészi arany fogantyú is. Ők még csak odáig jutottak a Nílus felé, hogy befásítással védték magukat a homokfúvások ellen. De aztán lenyomultak a Nílus-völgybe. Töltésről töltésre haladtak előre, kiválogatva egy-egy pontot, amelyet a víz el nem önt és onnan intézték óriási hadjáratukat a mocsárvilág ellen. Töltés után töltés, árok után árok, csatorna után csatorna készült és hosszú hosszú emberi munka után lett a Nílus-völgy azzá, amilyen híre lett. Az utolsó szakaszba tartoznak aztán még azok a világ csodájára szolgáló ciszternák, amikbe a vizet fel is fogták, hogy egészen tetszésük szerint öntözzék az egész völgyet, Azonban mindaz, amit így Egyiptom kultúrájaképpen elképzelünk, nem egyetlen egy kultúra. Kétségtelen, hogy amögött, amelyről azt mondják egyiptomi, még egy régiebb is van, amely más. Olyanformán talán, mint ahogy a babiloni mögött ott van a szumer. Mindenesetre felismerhetőleg más. Az emberfaj afrikai. Nagyon sok núbiai vonás utal arra, hogy az egyiptomi rokonságot ott kell keresni.

Az egyiptomi kultúrát a maradványok szerint egészen a kőkorszakig lehet visszavezetni, amint láttuk, és az is megállapítható, hogy

az nem a későbbi Egyiptom földjén kezdődött. Amikor a hisztorikus számítása kezdődik az egyiptomiaknak a dinasztiaik szerint, az első dinasztia már egy kész, kifejlett kultúrát jelent. Ez pedig a 40-ik évszázad Kr. e. Chabas szerint az a legrégebb kultúra messzebb fönn a Nílus mentén volt, ami megegyezik most a Frederick Poulsen legújabb dolgozatában állítottal, hogy az őskultúra erősen núbiai. Számos ceremónia, amely az egyiptomiaknál fenmaradt, megegyezik a núbiai szokásokkal. Azután az is núbiai, líbiai eredetű dolog, hogy a nőnek sokkal erősebb a jogilag védett helyzete, mint Ázsiában.

A dinasztiaik idejebeli Egyiptommal kezdődik a nagy világkultúrájuk. Ekkor nevezték el magukat embernek, amivel kimondták, hogy más nem is ember. A földjüket földnek, egyéb csak pusztaság. A Nílus meg csak annyit jelent, hogy folyó. Egyéb nem is világ. Micsoda óriási önérzet rejlik ezekben. A dinasztiaik első időszakának az építészete is egész más. Pedig az építészeti stílus más volta nagyon arra vall mindig, hogy egyazon kultúrának a formáiról van szó. Mert egy kultúra, egy stíl íme mi, a görög-római kultúrát folytatók, ma is a görög és hellén stíl variációit üzzük.

Az archeológiai leletekben levő rajzok szerint ez a nép fából és téglából épített házakban lakott, elől tornáccal, amelyet lóusszal díszítettek, gyékény és bőrdísz a falakon. A falvak körül kősírok, az előkelők számára sziklába vájva. A halott kezében palatábla, amelyen az arcfestékek, amiket a halálba magával vitt. Élelmiszerek, balsamok, kés, tű, társasjátékok, miniatúr házak, miniatúr csónak agyagból mintázva. A legelőkelőbbek sírjában szolgaszemélyzet és különösen nők, apró agyagfigurákban, nyilván mert már csak szimbolizálva ama régibb szokást, amely némely népnél még ma is meg van, hogy a szolgák és feleségek a halálba is elkísérik urokat. A nőfiguráknak a lába mindig le van törve. Állítólag azért, hogy meg ne szökhessenek. A festőpaletták néha, királyoknál, igen ékes művészi munkák, már kevés a különbség a későbbi ábrázoló képességhez képest. Persze csupa szimboliztika a kép A király mint ökör felöklel egy várat, jeléül, hogy ő hódította meg, vagy agyonveri az ellenséget és fenn egy szám, hogy mennyi embert ölt meg életében. Mustrául ott fekszik egy sor levágott fej a lába között. Hogy micsoda művészet volt már akkor, az szinte megdöbbentő. A negyedik évezredből való egy kicsiny elefántcsont mellszobor; öreg királyt ábrázol, az öregséget aztán később egészen számúzták a művészetből, de ez annyira jellegzetes, annyira művészi, hogy az embernek a renaissance korabeli szobrászat jut eszébe. Aztán vázákön levő festmények nagyon derült, vidám életet tüntetnek fel, zeneszóval, táncsal, leányok kecses mozdulatával. Szóval fényűzés volt és pedig finom, művészi. És az egyiptomi írás is már ebben az időben kezdődik. Még csak képekben való elbeszélés ez az írás, még nem az igazi hieroglif írás, amely aztán már csak a hangokat jelzi, de annak az őse. Jellemző egy reliefben ábrázolt történet is, egy királynő. Akinek úgy látszik ősei nem voltak rendben. És szükség volt arra, hogy Amon-rá isten szálljon le az anyjához, attól eredjen, ne az apjától. Tehát ama bizonyos ismeretes misztikus fogantatás itt van egyik ősi formájában. Megjegyzendő: a királyné nagyon szép, azaz

nagyon kövér. Másrészt azonban táncosnő-szépségeik pedig igazán karcsú szilfid alakok.

Ez a bepillantás még korántsem oly mélyreható, részletes, mint aminőt a babiloni élet felől tárnak fel a könyvtáraik, a cserépen mindenféle napi, üzleti feljegyzésekkel, levelezéseikkel. Azonban látszik ebből is, hogy a régibb egyiptomi civilizáció is már egy rendkívül fejlett, magas kultúrát jelent, nem pedig valami olyan szerű őskort, mint aminőt a bibliai szép előadáshoz illik, amint hogy ezelőtt az volt a tájékoztató forrásunk. Chabas szerint ez a régibb civilizáció a 24-ik századig tartott és ekkor valami nagy fel-fordulásnak kellett ott végbe menni, ami a 22-ik századig folyt A 18-ik században aztán virágzott már egy új civilizáció, az újabb egyiptomi, amelyet Augusztusig számítanak. (M. H.)

**A nép hadserege** (Jean Jaurés: *L'armée nouvelle*. Paris, Rouff, 1911.)

A társadalmi kérdésekkel foglalkozók az utóbbi években egy igen káros szuggesztív áldozatai lettek. Tekintet nélkül a vagyonos- és munkásosztály közt folyó harcban elfoglalt álláspontjukra, bebizonyítottak vették, hogy a proletárságnak egészen a Hervé-féle antimilitarista és antipatrióta álláspontra kell helyezkednie, gazdasági harcát a forradalmi szindikalizmus, politikai harcát pedig az anarchizmus fegyvereivel fogja továbbharcolni; az államokat, nemzeteket nem annyira támadni fogja, mint figyelmen kívül hagyni, a fegyveres erő szervezését pedig lehetőleg nehezíti, miután az csak valamely megcsontosodott rend védőbástyája lehet, ilyennek létezése pedig csak akadályozza a gazdasági erők szabad érvényesülését és munkálkodását.

Ez a szélsőséges irányzat szükségképpen megtetszett a munkásság fegyelmehetetlen, a párt- és szakszervezeteken belül is anarchikus eljárásokra, pártütésekre, szószegésekre hajlamos részének, de még inkább a mai rend legmakacsabb védelmezőinek. Ezek a konzervatív elmélkedők és politikusok a mély honfiúi aggodalom szólamai alá rejtett kárörömmel utaltak arra, hogy lám a „proletárnak csakugyan nincs hazája”, még saját társai, testvérei körében sem, a szocializmus nem képes tartós, életképes szervezeteket felépíteni, legfeljebb ilyeneket lerombolni. De ezt is csak akkor, ha a rend, a hazafiság, az emberiség, a valódi haladás szószólói nem állnak résen és nem zárják el teljes erővel pusztításaik útját. Ezt megtenni azonban a mai rend őreinek szent kötelessége; lelkiismeretük akkor lehet nyugodt, ha minden eszközzel elnyomják elhallgattatják a munkásság oly káros végeredményű mozgalmát.

Ellenben szorongó szívvel kellett szemlélnie a beállott eszmezavart a munkásság minden igaz barátjának. Úgy látszott, hogy az európai műveltség társadalma két tömeggé különül: az egyik kitűnően szervezett, a vagyon és hatalom, az erély, kitartás, tudás és fegyelem minden segédeszközével felfegyverzett, de e mellett ridegen haladásellenes és szarnok hajlamú — a másik nagyszámú, szabadszellemű, áldozatkész, e e mellett laza szervezetű, széthúzó, pillanatnyi felbuzdulásokra képes,

de nem kitartó küzdelemre, vagy épen a hatalom gyakorlására, a kiharcolt állás megvédésére, a társadalomnak új alapon való szervezésére.

Megváltásként kell tehát hatnia, midőn a szociáldemokrata mozgalom egyik kiváló szellemű vezére nyíltan hadat üzen ama csak romboló irányzatoknak és egy alaposan kidolgozott, terjedelmes munkában módját keresi annak, miképen szolgálhatná és fordíthatná egyszerismind saját hasznára a munkásság a nemzeti hadsereget, a túlzók által halálraítélt haza hadseregét.

Jaurès könyvében, mely a Franciaország szocialista szervezetéről tervezett könyvsorozat egyik első számát képezi, teljesen elítéli a honvédelem mai rendszerét, mely a két évre kaszárnyába fogott legénység minél nagyobb számán alapul és a további fegyverképes korosztályokat sem megfelelő gyakorlatban tartani, sem a komoly szükség perceiben a kellő módon mozgásba hozni nem képes. Ehelyett az országvédő néphadseregnek egy nagyszabású rendszerét ajánlja, melyet az alább kivonatban közlendő kész törvényjavaslatban foglal össze. Ezen javaslat szerint bizony nem fogynának el a katonák Franciaországban, hanem katona lenne mindenki 10 éves korától 45 éves koráig, amennyiben már 10 évvel megkezdődne a katonai szolgálatra való előképzés és csak 45 évvel szünnék meg a népfelkelési kötelezettség. Jaurès okfejtéseiben a német hódító betörés lehetősége és az ez elleni védekezés esetleg felmerülő szüksége vezette, ellenben elutasította magától mindennemű hódító vagy bosszúálló hadjárat gondolatát. A védekezésnek, a haza védelmének erkölcsi szükségességét a következő klasszikus szépségű sorokban indokolja:

„A magam részéről sohasem vettem komolyan a hazaelenes paradoxonokat. A haza nem egy kimerített eszme; az egy eszme, amely átalakul és nagyobbodik. Mindig biztos voltam benne, hogy a proletárság lényének mélyében sohasem fogadná be a nemzeti lemondás és szolgaság elméleteit. A királyok önkényuralma, a munkaadók és a tőke zsarnoksága ellen fellázadni, azután ellenállás nélkül elviselni a hódító igáját, az idegen militarizmus uralmát; ez oly gyermekes és nyomorúságos ellenmondás lenne, hogy az első riadóra elsepernék az ösztön és értelem felébredt erői. Képtelenség, hogy a proletárok, akiket a hódító nem szabadít fel a tőke alól, beleegyezzenek abba, hogy ezután még a hódító adófizetői is legyenek. Egy proletárság, mely lemondott volna arról, hogy a nemzeti függetlenséggel együtt saját fejlődése szabadságát is megvédje, soha nem fog erőt találni a kapitalizmus letörésére; és ha egyszer ellenállás nélkül megengedte, hogy fejére a tőke igájához a hódító igája is jöjjön, már nem is lesz többé kedve homlokát újból felemelni. Azok a franciák, ha még vannak ilyenek, akik azt állítják, hogy mindegy nekik, akár a német, akár a francia szoldateszka alatt, akár a sisakos kardcsörtető, akár a polgári elnök alatt élnek, egy oly álokoskodásba esnek, mely elsőben is képtelenségénél fogva elveszi minden cáfolat talaját. És álokoskodás az erre gyakran adott válasz is, mely Franciaország különös jogcímeinek felhozásában, nagyszerű történelmének, az emberiség javára tett szolgálatainak magasztalásában áll, mert ezzel csak épen a franciák hazafiságát igazolják és úgy tűnik fel,

mintha a függetlenségre és a polgárok önfeláldozó szolgálataira nem lenne joga a többi európai hazának is.”

„Az igazság az, hogy ahol csak léteznek hazák, azaz hogy folytonosságuk és összetartozásuk tudatával bíró történelmi csoportok, mindezen hazák szabadsága és sértetlensége ellen intézett támadás merénylet a kultúra ellen, visszaesés a barbárság felé.”

Kár, hogy a fordítás Jaurès mondatainak értelmével együtt nem adhatja vissza nyelvezetének szépségét is, mely a könyv számtalan lapján felragyog, kivált ott, hol a szerző munkája szorosan vett tárgyától eltérve általános társadalomfejlődési elméletét adja elő. Lássuk azonban Jaurès véderőjavaslatát szakaszok szerint.

Az 1. szakasz szó szerinti szövege: „A nemzeti védelemben részt köteles venni minden 20 és 45 év közötti polgár. 20-tól 34-éves koráig a sorhad, 34-től 40 évig a tartalék, 40-től 45 évig a területiális sereg (népfelkelés) kötelékébe tartozik.”

A 2. szakasz szerint a sorhadat képező polgárok hadosztályokban szerveztetnek, melyek hadkiegészítő kerületeknek felelnek meg. A hadosztályok ezredkebe s ezeken belül zászlóaljakra és századokba csoportosított gyalogságból, szintén ezredkebe és századokba foglalt lovaságból és ütegcsoporthoz által képezett tüzérezredkekből állanak.

A 3. szakasz a hadkiegészítés szigorúan területi elvét állapítja meg, melytől a lovasság, tüzérség és műszaki csapatok javára is csak a hadosztály területén belől történhetik eltérés.

4. szakasz: A sorhad kiképzése három részből áll; ezek: a gyermekek és ifjak előkészítő nevelése, az újonciskola és az időszakos behívások (fegyvergyakorlatok).

Az 5. szakasz az ifjúság katonai előkészítését szabályozza közelebről. Ez a 10 és 20 év közötti korosztályokra terjed ki, célja nem a sajátképeni katonai gyakorlatok megkezdése, hanem a test és az érzékek, valamint a helyes szellem kifejlesztése. Vezetése a sorhadi csapatok tiszti és altiszti karának, a tanítóknak, orvosoknak és minden ezred területén általános szavazattal, minden fegyvernem képviselőiből választandó „katonai kiképző-bizottság”-nak feladatát képezi. A szükséges loányagot a katonai telepek engedik át. A tanítóképezdek növendékeit az előkészítő katonai oktatásra is tanítják. A nevelőgyakorlatra behívott fiúk pontosságáról és buzgalmáról feljegyzéseket vezetnek és őriznek meg. Szokványos hanyagság büntetés alá esik és legalább egy időre minden köztevékenységtől eltiltást és az újonciskolában töltendő idő meghosszabbítását vonhatja maga után. Ellenben a legtöbb buzgalmat és legszebb haladást felmutató egyének és csoportok jutalomban részesülnek.

6. szakasz: Az életük 21. évébe lépő ifjak a lakóhelyükhöz legközelebb eső helyőrséghez hívatnak be 6 hónapos újoncképzésre, mely esetleg az év keretén belől két részletben is leróható és a katonai mozdulatokat, század- és ütegyakorlatokat foglalja magában. Az újoncok iskolacsoportjai nem képeznek állandó alakulatot, a legénység kiképzése után területi csapategységeibe tér vissza.

A 7. szakasz a sorhadi szolgálat további 13 évre összesen

8 fegyvergyakorlatot ír elő, melyek közül négy tíznapos helyben teljesítendő kis egységekben, négy huszonegynapos ellenben nagyobb hadgyakorlat és táborozással jár. A gyakorlótáborok száma megnégyszerezendő. Az egyes csapattestek minden embere egyidőben hívandó be. A köteles fegyvergyakorlatokon kívül is rendezendők önkéntes menetelési és lövészetgyakorlatok. Egyenruháját minden katona lakásán őrzi, a fegyverek ellenben a járások székhelyein és a fontosabb községekben levő raktárakban őriztetnek. A keleti megyékben minden katona lakásán tartja fegyverét és az a vidék közlekedési és hadászati eszközökkel úgy felszerelendő, hogy az ottlakó polgárok szükség esetén haladéknélkül mozgósítva fedezetet nyújthassanak az általános összpontosítás keresztülvételére. Az ország bármely részéből származó újoncok kiképzési idejük második évnegyedére a keleti országrészbe rendelhetők.\*

A 8. szakasz az altiszti karról szól. Hivatásos altisztek csak az újonckiképzést teljesítik. Az altiszti állásra az újonckiképzésük első három hónapjában különösen alkalmasaknak bizonyult katonákat a hátralevő három hónapban rendszeresen előkészítik és pedig az újoncképzők, az ezredben a parancsnokból és a különböző fokozatok képviselőiből alakult tanács, valamint az általános szavazattal megalakított kiképző-bizottság kijelölése alapján. Ha ezen idő alatt beválnak, további háromhónapos tanítás után altisztekké lesznek, lakóhelyük vagy valamely közeleső helység csapatában. Az altiszti megbízás elfogadása kötelező; az altisztek napidíjban részesülnek. Mint altisztek is a szolgáltatott munkájuknak megfelelő napszámban részesülnek. Közalkalmazásokban is előnyben részesülnek és a magánmunkaadók kötelezhetők alkalmazásukra. Ötvenedik életévük betöltésével nyugdíjigényt szereznek és kilátást nyernek a hadnagyi és főhadnagyi állásokra is.

A 9. szakasz a hivatásos tisztek képzéséről szól, akiknek az egész tisztkar egyharmadát kell alkotniuk. Mindenekelőtt a munkásszövetkezetek hivatnak fel, hogy tagjaik fiai közül az alkalmasakat szövetkezeti költségen hivatásos tisztekké képeztesék ki. A katonatiszti pályára készülő fiatalemberek érettségi bizonyítványuk megszerzése és a hathónapi újoncképzés elvégzése után teljes kiképzésüket az ország hat egyetemén felállítandó katonai szakosztályok négyéves tanfolyamain nyerik. Ennek tartama alatt a környékbeli újonciskolák anyaga segítségével gyakorlati tanulmányokat is végeznek, de minél nagyobb mértékben részt vesznek a többi karok történelmi, irodalmi, bölcsészeti, közgazdasági és természettudományi tanfolyamaiban is. Tanulmányaik ideje alatt napidíjat és netalán szegénysorsú szülei segélyt nyernek. Az egyetemi tanfolyam elvégzése után mint hadnagyok parancsnokságot, újonckiképzési megbízást kapnak. Egyetemi tanéveik szolgálatukba oly kulcs szerint számítandók be, hogy hamar elérjék a századosi rangot. Ám minden előléptetés előtt egy legalább húsznapos kiegészítő tanfolyamot kell az egyetemen eltölteniök. A tisztek pályázat útján a vezérkari szolgálatra előkészítő felső had-



iskolába juthatnak, mely egyszersmind a tisztképzés egységessége fölött is őrködik és erre való tekintettel felváltva más-más egyetemen rendez tanfolyamait.

A 10. szakasz szerint a tisztikar kétharmad részét kitevő polgári tisztek a polgári altisztek közül kerülnek ki. Az állások betöltésénél előnyben részesülnek azok, akik valamely egyetemen vagy a megyeszékhelyeken rendszeresített tanfolyamokon katonai oklevelet szereztek. Ily oklevél híján senki sem nyerhet orvosi, ügyvédi, mérnöki vagy tanítói oklevelet sem. A polgári tisztek némi kármegtérítés jellegét viselő javadalmazásban, a polgári alkalmazásokban előnyben részesülnek, 50-éves korukra nyugdíjigényt szereznek. A tisztii megbízás elfogadása is kötelező.

11. szakasz: A tisztii állások betöltése részben szolgálati idősbőség alapján előlépés, részben választás útján töltendő be. Az állások fele a katonai oklevéllel bírók részére tartandó fenn, másik felét — legalább a hadnagyi és főhadnagyi fokozatokban — tisztán érdemeik alapján a régebbi altisztek nyerhetik el. A felsőbb tisztii állásokra is alkalmazandók érdemes altisztek, de kisebb számarányban.

12. szakasz: Az előléptetés az ezredbizottság, hadosztály bizottság és kiképző-bizottság által bizonyos (elég bonyolult) szavazási rendszer segítségével összeállított táblázatok alapján történik.

A 14. szakasz a tartalék- és népfelkelő-sereg szervezetéről szól.

A 15. szakasz a hadügyminiszter kötelességévé teszi a fegyveres erő különböző elemeinek oly beosztását, melynél a sorhad mindenféle közlekedési és élelmezési teendők alól felmentve egészen sajátképeni hadászati rendeltetésére fordítható.

16. szakasz: A fentebbi módon megalkotott haderő kizárólagos rendeltetése az ország függetlenségének és földjének megvédése minden támadás ellen. Bűnös minden háború, mely nem nyilvánvalóan védelmi célzatú; ilyen pedig csak akkor lehet, ha a kormány a vele összeütközésbe került idegen kormánynak az ügy ítélet útján való eldöntését javaslatba hozta.

17. szakasz: Amely kormány háborúit kezd anélkül, hogy az ítéletet nyilvánosan és őszintén javasolta volna, Franciaország és az emberek árulójának, a haza és az emberiség nyilvános ellenségének tekintendő. Amely országgyűlés az ily eljárásba beleegyezik, hűtlenséget követ el és jogszerint feloszlatoltnak tekintendő. Az állampolgárok alkotmányos és nemzeti kötelessége lesz az ilyen kormányt letörni és egy jóhiszemű kormánnyal pótolni, mely amellet, hogy a nemzeti függetlenséget biztosítja, felajánlja az idegennek az ellenségeskedések megelőzését vagy megszüntetését ítélet útján.

18. szakasz: Franciaország kormánya felszólíttatik, hogy a hágai bíróságban képviselt összes országokkal tárgyalásokat kezdjen az általános döntő ítélet (*arbitrage*) megállapítása és az ennél követendő eljárás szabályozása végett.

Ezen Jaurès által Gérard százados közreműködésével kidolgozott tervezet tehát Franciaország védelmét egy milícia-rendszerre bízna,

mely a svájcihoz áll legközelebb. A hat hónapi újoncképzési idő, egy értelmes, művelt népnél, mely fiait még hozzá gyermekkoruktól fogva előkészíti a katonáskodásra, egyáltalában nem tekinthető túlrövidnek. Franciaországban a hosszabb tényleges szolgálat védői nem is annyira a hosszabb tartamú kiképzésnek, mint a megfelelő nagyszámú fegyveres ember állandó készenlétének szükségességét hangoztatják; éppen ezekkel szemben igyekeznek Jaurès és katonai szakértő tanácsadója az egész ismertett könyvön át bizonyítani, hogy a tervezett néphadszervezet aránylag rövid idő alatt több teljesértékű harcost lenne képes az ellenséggel szembeállítani, mint a mai sorhad behívott tartalékaival. A Jaurès-féle hadszervezet különben — miként azt nemcsak katonai szakemberek is első átolvasásra észrevehetik — eléggé nehézkes és sok elégedetlenségre, visszavonásra adhat alkalmat. A szocialista vezér a polgári társadalom félénkségének tett engedményt azzal, hogy a katonák fegyvereit nem hagyja lakásukon, hanem raktárakban központosítja; e tekintetben kivételt állapítva meg a keleti megyék katona-lakóira nézve, akiknek határőr-féle szerepet szánt. Ellenben a hagyományos tisztí-szellemnek szocialista-szellemmel való felcserélődését várja attól, ha a tisztikarba munkásegyesülések költségén kitanított munkásfiúk lépnek.

Ami a tervezetben leginkább feltűnik, az a messzemenő gondoskodás a katonai tudásnak minden fokozaton szükséges mértékben való biztosítása végett. Az ország minden épkézláb fia legyen gyermekkorától fogva kiképzett értelmes katona, de azért ne képzelje senki, hogy egy ily általános kiképzés után már tiszt, vagy éppen hadvezér is lehet. Már az altiszti állások is különös előiskolázáshoz vannak kötve, a főtisztek külön egyetemi tanfolyamokon, a hivatásos és vezérkari tiszteket több évi komoly tanulmányidő alatt készítik elő. Az állások betöltésének módja sem olyan, hogy bármely népszerű citoyen vagy camarade egyszerűen a kezébe kaphatná és a romlásba vezethetné ezernyi társát. Még az érdemes altisztek is csak a főtiszti állások legkisebbejére számíthatnak; ellenben a magasabb állásokat valósággal fentartják az egyetemet végzett okleveles tiszteknek. Feltűnő a tiszteknek és altiszteknek biztosított kedvezmények nagy mértéke; Jaurès tervezete az altisztek előnyben részesítésére még a magánmunkaadókat is kényszeríteni akarja; aki pedig nem szerzett tisztí oklevelet, azt még a legbékésebb értelmiségi kereső pályáktól is elzárna. E fölött még a hadseregimádó polgári politikusok is fejüket csóválhatnak.

Ellenben Jaurès szocialista felfogásának kifejezései a törvénytervezet végső szakaszai, melyek a nemzetközi választott bírósági ítélet kérése helyett háborút indítani merészkedő kormányt és országgyűlést a nép általi szétkergetésre ítélik. A 17. szakasz majdnem anarchista színezetű, főhibája azonban nem ez, hanem az hogy keresztülvihetetlen. Egy, az állam egész hatalmi szervezete, a kormány és országgyűlés által megindított háborút megszüntetni nem lehet valamely törvényszakaszra való hivatkozással, hanem csakis anyagi ellenállással, erőszakkal. Amint pedig a háború- és a békepárt erőszakos eszközökkel támadnak egymás ellen, a győztes párt mindenesetre „törvényes eszközökkel” fogja a levertet megsemmisíteni, tekintet nélkül arra,

hogy melyiküket hatalmazta fel valamely régebben elfogadott arany-bulla-záradék az erőszak alkalmazására.

Az egész munkán uralkodó főszempont azonban a francia nemzet független fejlődésének — mely a szerző szerint csak szociális irányban történhetik — biztosítása minden fegyveres betörés ellen. De ez nem lehetséges sem a népek szolidaritásáról hangoztatott szólamokkal, sem valamely általános védkötelezettség egyszerű kimondásával, hanem csak egy erőteljes, szakszerűen vezetett honvédelmi szervezet felállításával. Ez a Jaurès könyvének legfőbb tanulsága. G.

**Egy letűnt nemzedék** (Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék*. Budapest. A Nyugat kiadása, 1911.)

A memoárok műfaja meglehetősen divatját múlta. Az olvasó kétes érzelmekkel vesz ilyenmű könyvet a kezébe, nagyképű fontoskodástól fél, vagy jelentéktelen egyéni epizódok halmazát várja. Halász Imre könyve ment mindkét végtől. Emlékirat ugyan, az egyéni élmények és személyi visszaemlékezések jelentékeny helyet foglalnak el benne, de azért a könyv több mint egy memoár, érdekes és változatos feldolgozása az utolsó hetven év történetének. Nem kronologikus sorrendben adja elő az eseményeket, hanem életrajzokba sűríti össze és ezek keretén belül adja elő visszaemlékezéseit. Batthyány, Széchenyi, Deák és Kossuth Lajos c. fejezetekben a személyes visszaemlékezések háttérbe nyomulnak és helyükbe a forrásmunkák alapján kidolgozott életrajz lép.

Az első fejezet gróf Batthyány Lajos jellemzését nyújtja. Plasztikusan domborodik ki a tragikus véget ért arisztokrata rokonszenves alakja, aki vezéri képesség nélkül, tisztán nevének súlyánál fogva került Magyarország legválságosabb korszakában a miniszterelnöki állásba, de az elvállalt feladat meghaladta erejét és a balsikerért fejével fizetett. A Széchenyi Istvánról szóló fejezet elején igen sikerült képét találjuk az 1830 körüli Magyarországnak. Új tényt és szempontot nem találunk az életrajzban, de az összefoglalás világos és áttekinthető. A kötet fénypontja az id. gróf Andrássy Gyuláról szóló fejezet. „Egyéniségének csodás varázsa, mely egész lényéből, mint valami delejes áram sugárzott ki, ma már csak ama kevesek emlékezetében él, akik hatását közvetlenül érezték.” (54. l.) Ez a varázs átvonul az egész fejezeten, amely az el nem halványuló szeretet és feltétlen csodálat hangján van megírva. Itt már módjában van szerzőnek saját tapasztalataira és feljegyzéseire támaszkodni. A határőrvidéki kérdés rendezése, az 1870 évi porosz-francia háborúba való beavatkozás megakadályozása, a Hohenwarth-féle federalisztikus kísérlet megbuktatása körüli események és intrikák ismertetése közben vonzó és rokonszenves képet rajzol a nagykonceptiójú, bár beható részlet munkára képtelen államférfiű egyéniségéről. Érdekes megjegyzéseket tesz az e korbéli hírlapírás helyzetéről és meggyőző adatokkal mutatja ki, hogy az a korrupció, mely teljes mértékben dühöngött a parlamentben, a politikai sajtóba akkor még nem hatolt be. Ma már egyik sem tehet a másiknak szemrehányást.

Deák Ferencről szóló fejezete meglehetősen hiányos, mert működéséből csak egyes momentumokat, főleg közjogi szereplését emeli ki, a büntetőtörvények és egyáltalában az igazságügyi törvénykezés körül kifejtett nagyszabású működését, nemzetiségi és gazdasági kérdésekben való állásfoglalását alig méltatja figyelemre. A Kossuth Lajos életrajzában tiszteletreméltó tárgyilagossággal igyekszik a magyar köztársaság volt kormányzójának jellemzését adni és csak ott megy túlzásba, amidőn Kossuthnak az emigrációban követett nemzetiségi politikája felett tör pácát. A két utóbbi fejezetben egyúttal kifejti azt is, hogy az 1848 előtti vezető politikusok egy-két kivételtől eltekintve, még 1848 elején sem gondoltak oly gyökeres reformokra, minőket azután a pozsonyi országgyűlés a párisi és a bécsi forradalmak s a március 15-i pesti események nyomása alatt kénytelen volt megvalósítani. Ő is kellőképpen értékeli a konzervatív államférfiak népellenes magatartását, akik a demokratikus reformok iránti gyűlöletből elvakítva, az ellenforradalom szolgálatába álltak. Megerősíti azt is, amit Friedjung állít, hogy Jellasicsnak és később Windischgrätznek Magyarországra küldése a magyar konzervatívok tanácsára és főleg báró Jósika Samu sürgetésére történt.

Báró Eötvös József életrajzában szintén igen jól megrajzolt képét kapjuk ennek a nagy tehetségű, feltétlenül liberális érületű, de erélytelen és inkább kontemplatív államférfiúnak. 1848-ban előterjesztette a népoktatásra vonatkozó javaslatát, mely megfelelt a legszélsőbb liberális követelményeknek. De a klérusnak Bécsből támogatott féktelen agitációjával nem bírt kellő eréllyel szembeszállni és kénytelen volt a felekezeti oktatás részére oly koncessziókat tenni, amelyek a törvény alapelveit gyökerestől felforgatták. Ugyanez történt még 1868-ban a népoktatásügyi törvényjavaslat tárgyalásánál, amikor is az ultramontanizmus erős támogatóra talált a protestáns ortodoxia vezérében, Tisza Kálmánban, aki épen úgy, mint fia és utóda Tisza István, képes volt a legklerikálisabb frakciókkal is egybefogni, csakhogy a liberális iskolapolitikát megbuktassa.

A Szilágyi Dezsőről szóló fejezet nemcsak e nagyszabású, de azért régimódi politikusnak méltatása, hanem az 1872—96 közötti magyar politikai világ korrajzává szélesül ki. Az 1875-iki választásokról írva, a következőket mondja: „Tisza az 1875-iki választásoknál lehetőleg a maga képére teremtette át a kormánypártot, melyben hemzsegett a sok volt szolgabíró és egész serege ült a tehetségtelen hivatalnokoknak, akiknek a képviselőség a trefás kifejezés szerint csak afféle számárlétra volt, eszköz a gyors emelkedésre. A volt bal-közép elemekkel elárasztott, magát szabadelvűnek nevező pártban erősen kidomborodtak a mamelukságnak tulajdonságai.” (348. 1.) Ezt a jellemzést csekély változtatással kitűnően lehetne alkalmazni Tisza István nemzeti munkapártjára is. Kevesen hinnék el, hogy akadhatott oly szabadelvűpárti miniszter, Trefort Ágoston, aki a vallásszabadság kimondására vonatkozó Irányi-féle indítványt „szabadelvű” pártjának helyeslése közepette azzal az indokolással utasította el, hogy a vallásszabadság kimondása veszélyeztetné Magyarország létét. (356. 1.) Az egyházpolitikai küzdelmek leírása színes és érdekfeszítő. Csak az

a sajnálatos, hogy szerző, ki pedig bizalmasa volt Szilágyi Dezsőnek, nem emlékszik meg a volt igazságügyminiszter életének utolsó éveiről és nem fejt meg Szilágyi Dezsőnek azt a szörnyű tévedését, mellyel az agrár-feudális rakciót 1899-ben nyeregbe ülni segítette.

Gróf Lónyay Menyhértről szóló fejezetben megismerkedünk a 70-es évek parlamentjének korrupciójával. A közgazdasági tevékenységben vetélkedve vettek részt a kormánypártiak és hangos ellenzékiek, gróf Lónyay Menyhért épen úgy, mint Tisza Kálmán. Kerkápoly Károly életrajzából az a tanulság csendül ki, hogy az a sokat magasztalt vármegyei „józan ész”, a táblabírói *common sense* minden nagyobb koncepciójú feladatra képtelen. Az egykori pápai tanár, kinek saját pátriájában olyan óriási tekintélye volt, hogy az egész ország figyelme felé fordult, mindjárt felmondta a szolgálatot, mihelyt komoly gazdasági problémákkal került szembe, amelyeket a vármegyei igazgatás patriarchális eszközeivel elintézni nem sikerült. Báró Sennyey Pál életrajzában erős vonásokkal rajzolja az aulikus nagy urat, aki nyíltan és őszintén konzervatív, aki nem folytat szélső ellenzéki politikát, hogy a hatalmat megszerezhesse és akkor mindennek, amit eddig hirdetett, az ellenkezőjét csinálja; sem pedig rosszhiszemű demagógiára, népeszerűséghajhászásra nem adja magát. Volt benne a Széchenyi István értelmében vett európeárság, mely meglátni engedte a vármegyei közigazgatás ázsiai voltát és nem tekintette feladatának a legkárosabb és legegyszerűbb intézmények kritikátlan dicsőítését. Kállay Béni életrajza vázlatos és inkább a boszniai kérdésben kifejtett működését ismerteti.

Fogyatkozása a könyvnek, hogy azon szereplő személyek iránt, akikkel baráti kapcsolatban állott, meglehetősen elfogult. Nemcsak gróf Andrássy Gyulára és Szilágyi Dezsőre gondolunk, hanem arra is, hogy gróf Lónyay Menyhértet mindenáron tisztára akarja mosni az ellene, közgazdasági tevékenysége miatt emelt vádak ellen, holott az ide vonatkozó tényeket ő maga is elismeri. Az, hogy ebben a tevékenységben majdnem az egész akkori parlament kivétel nélkül részt vett, nem mentsége Lónyaynak sem. Szerző elfogultsága annyiban érthető, hogy Lónyay leghevesebb ellenségei nálánál sokkal hitványabbak voltak és e mellett a volt miniszterelnök azon kevesek közé tartozott, akik a közgazdasági kérdésekhez elméletileg és gyakorlatilag értettek. Mint további hiányosságot meg kell említeni, hogy a szerző, aki annyi bálványt dönt le művében, maga sem tud számos frázis és ideológia hatása alól teljesen felszabadulni. Munkája — mint említettük — nem szorítkozik személyi adatok közlésére, hanem a kor társadalmi és gazdasági rajzát is nyújtja, de azért a nagy összefüggéseket, a fejlődés hajtóerőit nem ismeri fel mindenütt és a könyvből hiányzik az egységes összefoglaló szempont. Mindez azonban a mű érdekességéből keveset von le és a könyvet mindazok, akik a modern Magyarország kialakulásának előzményeit kutatják, nagy haszonnal és élvezettel forgathatják. Iránya világos, magyaros, gyakran lírai lendületű. Előadása élénk és még a szakkérdéseknél sem válik fárasztóvá.

*Szende Pál.*

# KÖNYVSZEMLE

## I. A szociológia segédtudományai (*Filozófia, biológia, lélektan stb.*)

**Berr, Henri:** *La synthèse en histoire.* Essai critique et théorique. Paris 1911, Alcan.

A 19. század főigyekezte a társadalmi tények megismerése, leírása volt; a 20. századé azok megértése, egybefűzése lesz. A tények pusztá keresése helyébe a tények koordinációja lép. A történetíráshoz a szintézis járul. Szerző ezt a programot már több éve megvalósítani is törekszik *Revue de synthèse historique* c. folyóiratával. Ez a könyv azt mutatja ki, hogy az akcidentalista történelmi szemlem helyét, melyet még Seignobos is képvisel, miként foglalja el a determinista felfogás. Ennek ellenére szerző még mindig nagy szerepet tulajdonít az egyén szabadságának, mely dacol a társadalmi kauzalitással.

**Fouillée, Alfred:** *La pensée et les nouvelles écoles anti-intellectualistes.* Paris 1911, Alcan, 412 l.

Amaz új anti-intellektuális iskolák, melyek ellen F. új könyvében fordul: a nietzscheizmus, a pragmatizmus, melyet szerző neo-szofisztikának nevez és az intuicionizmus, mely az öntudatot s a spontán cselekvést szembehelyezi az élettől idegen értelemmel. A könyv főleg ez utóbbival foglalkozik, tehát a bergsonizmus kritikája. F. megtámadja Bergson azt a tanítását, mely szerint az értelem az élet, a mozgás, a változás, szóval a realitás minimuma felé irányul. Szerző szerint nem szakad meg a folytonosság az öntudat és az értelem között. Az öntudat az élet legfelsőbb foka ; a gondolat, a logikus következtetés pedig az öntudat legfelsőbb foka. F. bizonyítja, hogy a gondolat mindig cselekvő, s annál cselekvőbb mentül tisztább. Itt újra felveszi az *idéés forces*-ről szóló ismert elméletét. Minden eszme cselekedetre, változásra törekszik: önmagában változást jelent.

Egyidejűleg az eszme az én állítása, mely önmagát azonosnak ismeri fel a változásokon keresztül s fenn akarja magát tartani. Így minden eszme cselekedet és akarás. Másrészt a gondolat érintkezés a valósággal abban az értelemben, hogy a gondolkodó személy csak úgy képes gondolkodni, ha magát azokhoz a tárgyakhoz viszonyítja, s azokkal szembehelyezi, melyekre gondol. A cogito-nak nemcsak az korolláriuma, hogy ergo sum, hanem az is, hogy ergo sumus. Vagyis a gondolat ugyanarra irányul, mint a vágy, a tett, az akarát; összeköttetésbe hoz bennünket a realitással, ha nem is az abszolút realitással, legalább azzal az egyetlen realitással, melyet felfogni képesek vagyunk. Minden más a képzelet játéka. Pusztá chiméra azt hinni, hogy az abszolútot az intelligencia kiküszöbölésével lehet elérni. Ellenkezőleg az intelligencia kiküszöbölésével az ember az ürességbe zuhan le.

## II. Szociológiai elmélet (*Társadalmi fejlődés, közgazdaságtan, Jogbölcselet stb.*)

**Christensen A.:** *Politik og Maseemoral.* Til Belysning af aktuelle Problemer. Kopenhága 1911, Gad, 182 l.

Szerző az egyén, a tömeg és a vezető viszonyát kutatja a parlamentáris kormányzatban. Az egyén első sorban temperamentuma által van determi-

nálva; amit filozófiai vagy tudományos életfelfogásnak nevezünk, az nem valami igazság, hanem a legjobb modus vivendi, mely az egyéni tudat aktív elemeinek munkáját leginkább biztosítja. A tiszta temperamentumok ritkák lévén, ami a világfelfogást lényegében megszabja, az anyagi érdek. A munkás szocialista addig, amíg munkás marad; ha munkaadóvá válik, azonnal konzervatív lesz. Anyagi érdekek hiányában egyéb motívumok szerepelnek. A meggyőződés, mely a megszokás egyik formája, a legfontosabb. Az érdek és a megszokás által meghatározott emberek mellett van egy kisebb csoport, melynek politikáját belső meggyőződése szabja meg. Ezek a valódi temperamentum-politikusok. A temperamentum-politikusokra a propagandának nincs hatása; az ő politikájuk csak belső okokból változhat meg. A megszokásos elvekre már inkább lehet hatni, míg az anyagi érdekeken alapuló meggyőzödésekre legközelebb az egoizmusra számító érvelés hatása.

A tömeg eme három kategória embereiből kerülve ki, reá hatni csak úgy lehet, ha e propaganda valamennyi egyéniség tudattartalmának egy bizonyos közös részét mozgásba hozza. A politikai propagandának fő elemei ezek: 1. az absztrakt politikai dogmák magasztalása azok felizgatására, akik szokás, anyagi érdek vagy temperamentum folytán azok felé hajolnak; 2. harc az ellenfelek ellen, akiknek együgyűsége vagy gonoszsága véres gúnyal ostromoztatik; 3. a párt és vezérei képességeinek és ideális lelkiületének dicsérete, melodramatikus szembeállítások, kiabáló ellentétek; 4. amaz anyagi előnyök feltárása, melyeket a párt, uralomra kerülve, híveinek juttatni fog. A ténybeli bizonyítékok nem fontosak, ellenben a személyi motívumok döntők.

Az egyén és a tömeg kölcsönösen egymásra vannak utalva. Az egyén eredetiségét és kezdeményező képességét a vele rokon meggyőzödések melege fejleszti ki; a tömeg pedig az egyén nélkül, már pusztán összetételénél fogva, képtelen a benne szunnyadó bizonytalan aspirációkat megvalósítani. „A kormányzás minden formája lényegében a tömegek akaratának kifejezése, az abszolutista kormányokban ép úgy, mint a demokráciákban.” „A tömeg olyan emberek csoportja, kik egy adott pillanatban ugyanattól az eszmétől vagy törekvéstől vannak áthatva és akik tudatával bírnak gondolatuk, akaratuk vagy akciójuk közösségének.” „A tömeglélek fogalmának nem szabad valami misztikus értelmet tulajdonítani, s egy leiekről beszélni, mely mintegy az egyéni lelkeken kívül léteznék. A tömeglélek a tömeget alkotó egyes lelkek összesége, de minthogy egy adott pillanatban az egyéni öntudatok, a szuggesztió által befolyásolva, ugyanazon pont körül koncentrálódnak, vagy egy irányban vezetettnek: valami közös öntudatféle támad, mely az egyéni akaratoktól független. Egyidőre az egyén úgyszólván ki van ragadva önmagából, hogy a tömegbe olvadjon, mint valami személytelen egységbe.”

**Ergang, Carl:** *Untersuchungen zum Maschinenproblem in der Volkswirtschaftslehre.* Rückblick und Ausblick. Eine dogmengeschichtliche Studie mit besonderer Berücksichtigung der klassischen Schule. Karlsruhe 1911, G. Braun, 187 l.

Ez a dogmatörténeti tanulmány a gép hatását két szempontból vizsgálja meg a gazdaságilag produktív oldalon és a társadalmi oldalon. Az első rész a merkantilisták és a fiziokraták nézeteit tárgyalja a gép kérdésében.

A merkantilisták régibb képviselői csaknem mindannyian a gépben csak addig látnak előnyt, míg a munkás kenyerét nem veszi el. Csak a későbbi merkan-

tilistákat teszi a világpiacon való törekvés a gépek tekintet nélküli híveivé. Szociális szempontokkal ez a politikai irány nem törődött.

A munka nagyobb része a gépproblémát a klasszikus angol gazdaságtanban vizsgálja meg. A gép produktív hatásait az irány összes képviselői kedvezően ítélik meg. A szociális hatások tekintetében eltérnek a vélemények. Mac Culloch és Say kétségbevonják, hogy a munkásnak a gép kárára lehessen. Torrens, Bentham és Senior a gép káros hatását átmenetinek tekintik. Pesszimisztikus véleményeket hirdet Malthus, s különösen Mill és Ricardo.

A harmadik rész a gépre vonatkozó angol speciális irodalmat ismerteti, a negyedik Sismondi és Marx nézeteivel foglalkozik. Az utolsó rész a jelen gépproblémáival foglalkozik. Szerzőnek az a véleménye, hogy tisztán gazdasági szempontokból nézve a technikai haladás a munkás barátja; de a munkásra gyakorolt lelki és kulturális hatásaiban sok a fekete pont.

**Fite Warner:** *Individualism*. New York 1911. Longmans, Green & Co. XIX + 301 l.

W. Fite, a bölcsészet tanára az Indiana egyetemen, megsokalta a szociális beállítást gyakori alkalmazását. Az individualizmus védelmére vállalkozik. Végeredményben mégis csak szociális individualizmushoz jut.

Szerinte az egyén „minden érték forrása és alkotója”. Kétféleképp fogja fel. A mechanikai egyén a kívülről tekintett egyén. Az ember, úgy amint látjuk. Akárcsak a billiárdgolyó vagy bármily más tárgy. Más az önmagából saját magát tekintő öntudatos egyén. Fite mindent, ami a mechanikai egyénnel történik, okoknak tud be; az öntudatos egyén tetteit eszének tulajdonítja. A mechanikai egyének pontosan körülhatárolt, egymást kizáró, egymással összeütköző egységek, akárcsak a billiárdgolyók; az öntudatos egyének azonban határa nincsen. Mert eszközök segítségével eszét és akaratát bárhol s bárkivel éreztetheti. (7—16. l.) Az egyén lényege eme kettős felfogásának felel meg a mechanikai és az ideális társadalmi rend. Előbbiben az egyik egyén kizárja a másikat; ha valamiben gyarapodik, azt társa rovására teszi: az érdekek tehát ellentétesek. Rend csak az egyesek részleges, de állandó önfeláldozása mellett képzelhető el. (16—25. l.) Az ideális társadalmi rendben érdekharmónia uralkodik; mert az öntudatos egyén alkalmazkodik. Felismeri az érdekei útjában álló akadályokat és bár mindig saját érdekét követi, minden összeütközést elkerül. (25 —41. l.) A legtágabb értelemben vett öntudat tehát az érdekharmónia alapja. E szempontból még nagyon tökéletlenek vagyunk: „egyetlen emberről sem mondhatni, hogy intenzíve öntudatos”. (78. l.)

Az öntudatos ember nem áll a természet törvényeinek hatalma alatt, melyek csak öntudatlan mechanikai egyénekre vonatkoznak. Mert az öntudatosság szabaddá teszi az embert, aki annak segítségével azt teszi, amit az összes körülmények és lehetőségek mérlegelése után legelőnyösebbnek tart. Azt teszi, amit akar és azt akarja, ami legjobb értelemben legelőnyösebb. Az öntudatosság eme koncepcióját Fite átviszi a társadalomra, s kifejti az emberek szociális egymásrahatásának öntudatos felfogását. Eme alapgondolatra felépíti erkölcsstanát, mely a „jó értelemben vett” önzés ismert tételének társadalmi szempontból való kifejtése. Így eljut a tökéletes társadalmi egyénhez.

Fite gondolatmenete az ember eddigi fejlődésének irányában halad. De elmegy a végső határig és ebben rejlik a hiba, mondjuk a tan értéktelen-



sége. Fite abból a körülményből, hogy a magasabbrendű, az öntudatosabb valóban egyszersmind belátóbb is és kevésbé áll a természet (ösztön, szenvedély, vak kívánság) hatalma alatt, mint az egyszerű ember, arra következtet, hogy az igazán öntudatos egyén mindent belátó és teljesen szabad akaratú lenne. A gondolatlánc két helyen lóg a levegőben, amennyiben — feltéve, hogy a tudás erény — az ész hatalmát és az akarat szabadságát korlátlannak veszi fel.

**Landa M. J:** *The Alien Problem and its Remedy*. London, 1911. P. S. King & Son, XV + 327. 1.

Szerző főleg azokkal a nehézségekkel foglalkozik, melyeket az angoloknak a keleteurópai, főleg a zsidó bevándorlás okoz. L. az idegenellenes agitációt alaptalannak mondja és az 1905.-i idegen törvényt hibáztatja. Már a múlt századokban is minden nagyobbbevándorlás a maihoz hasonló idegenellenes agitációt idézett elő Angliában, pedig az idegenek csaknem mindig új iparágak és technikai eljárások behozói voltak. A legújabb nagyobb bevándorlás az 1882-i orosz zsidó-ellenes törvényekkel vette kezdetét. A bevándorlás ellen azt hozzák fel, hogy a honi munkaerőket kiszorítja. Szerző a tényekben nem látja megerősítve ezt az aggodalmat. Ellenkezőleg ép azokban az iparágakban, melyekben az idegenek betódulása nagy volt, a honi munkaerőknek is igen tetemes emelkedése mutatkozik. Ezt az emelkedést szerző az idegenek által bevezetett új eljárási módoknak tulajdonítja és ezt különösen a szabóiparban bizonyítja. Azt sem hiszi, hogy a londoni slum-képződés oka a bevándorlás volna. Érdekes tényeket hoz fel arra nézve is, hogy mily gyors az idegen bevándorlók fiziológiai és kulturális asszimilációja. Azt is bizonyítja, hogy a bevándorlók soraiban sem a pauperizmus, sem a kriminalitás nem különösen erős.

**Tamassia, Nino:** *La famiglia italiana nel secolo decimoquinto ex decimosesto*. Milano, Remo Sandron, 372. 1.

Az olasz család a XIV. és XV. században a klán-szervezettel analóg a vendetta szokása ezt világossá teszi. „Városaink és a dühöngő pártoskodások története, melyek azokat évszázadokon át marcangolták, nem más, mint a magánbosszú egyik fejezete.” A családot ért sérelem az egész családot sújtja. A család feljegyzéseiben pontosan vezetik a véghez vitt, vagy véghezviendő bosszútényeket, mint ahogyan a követeléseket és tartozásokat vezetik. A család által végrehajtott vérbosszú helyét szintén egyre gyakrabban kezdi a felbérelt bandita kiszorítani, a családon belül pedig hasonló erőszaki tények napirenden vannak. Az olasz városok politikai szabadsága alatt a belső viszályok véres tüze élt.

**Webb, S.:** *The necessary basis of society*. London 1911, The Fabian Society kiadása. 11 lap, 1 penny.

Ezen népszerűsítő füzetben Webb kifejti, hogy a 19. század az osztálytörvényhozást törülte el és arra törekedett, hogy a nép összessége, vagy legalább is a többség érdekében hozzon törvényeket. Szerző azt hiszi, hogy a 20. század törvényhozásának mindazon kisebbségek érdekeivel kell számolnia, melyek az államot alkotják. „A 20. század legfontosabb feladata lesz nemcsak kisebbségekről, de igen apró kisebbségekről és egyénekről gondoskodni.” „...osztálytörvényhozás nemcsak nem rossz, nem gonosz, nem antidemokratikus,

hanem jelenleg az egyedüli jó, az egyedüli hasznos és az egyedüli igazán hatékony törvényhozás.” Egy évszázaddal azelőtt, amikor az iskolaügy még nem képezte Angliában az állami gondoskodás tárgyát, a jelszó egyszerűen *schools for all* volt. A főtörekvés az volt, hogy minden fiú és minden lány megkapja ugyanazt az oktatást. Ellenben ma, a magasabbra fejlődött demokrácia átlátja, hogy az iskolák különböző fajait kell életbeléptetni a gyermekek képességeinek és élethivatásának megfelelően. A Bentham és Mill *schools for all* követeléséből egy pár tucat különböző iskola programja alakult ki a gyermekek különböző csoportja érdekeinek megfelelően.

Még fokozottabb mértékben áll ez a közigazgatás és törvényhozás különböző ágainál. A specializált ismeret és jártasság még nagyobb fokára van itt szükség. Csakis a legspecializáltabb törvényhozás, pl.: a munkásosztály minden kategóriája számára, valóságos osztálytörvényhozás, ez az egyedüli, mely hatékony lehet. „Jól álló ruhához ügyes szabóság kell. Ennek megfelelően a törvényhozás és az állami adminisztráció minden fejlett társadalomban — bármily demokratikus legyen is az — mindinkább gondosan kiképzett és erre a feladatra begyakorolt egyének munkája lesz, s egyre kevésbé a népies érzés közvetlen kitérése.”

### III. Alkalmazott szociológia és szociálpolitika

**Cahen, Georges:** *Les fonctionnaires.* Leur action corporative. Paris, 1911, Armand Colin, 394 l.

A modern állam még nem jutott el oda, hogy megfelelően tisztázza ama polgárok jogait és kötelességeit, akik az állami mechanizmusnak szentelik munkaerejüket. Ez a probléma Franciaországban különösen aggasztó formában merült fel: a köztisztviselők sztrájkmozgalmaiban. A mai krízis eredete szerző szerint a közszolgálat mély átalakulásában keresendő, melyhez a dolgok jogi rendje eddig alkalmazkodni nem volt képes. A közhivatalokban a szellem mit sem változott az első császárság óta. A republikánus miniszterek felfogása a hivatalnokokról ugyanaz, mint X. Károlyé vagy Napóleoné: „a hatalom eszközeit, egy akarat engedelmes szolgáját látták benne, aki fentartás és ellenőrzés nélkül engedelmeskedni tartozik”. A kinevezések, az előléptetések, az áthelyezések, az állástól való megfosztások ugyanazon az önkényes módon történnek ma, mint a fejedelmi abszolutizmus korában. A vak tekintélynek ez az elve az abszolút monarchia korában legalább egy hatalmas egységet jelentett, de a köztársasági kormányzatban csak az anarchiát maszkírozza. Mindegyik miniszter a saját közigazgatása urának tekinti magát és egyszerűen felborítja elődei rendszerét és munkáját. Ez a bizonytalanság melegágya az önkénynek és a favoritizmusnak. Ez a rendszer odáig ment, hogy a hivatalnok nemcsak munkaerejét, de személyiségét is kiszolgáltatja az államhatalomnak. Az egyik rendszer pl. vallásos, a másik szabadgondolkodó belső családi életet követelt tőle. Mindezt pedig gyakran éhbérek fejében követeli az állam tőlük. „ . . . A levélhordók, a mérnöki munkásszemélyzet, a kishivatalnokok igen nagy számának még ma sincs 3 frank napidíja. Egy családos tanító 1200 frankot kap, miután sok éven át 1100 frank fizetést húzott. A bírák 1500 frankon kezdik. Sok miniszteri hivatalnok nem kap száz söt naponta, pedig a fővárosban kell élnie. A vámórség négyötöd része nem

kap havonta 100 franknál többet. Pedig valamennyinek nem rég emelték fizetését.” A legtöbb nem képes gyermekeket eltartani, s főnökeik a nőtleniséget tanácsolják nekik. Ez az anyagi nyomor és a tekintélyi elv egyre rohamosabb felborulása az egész vonalon szükségkép a köztisztviselők erőszakos kríziséhez vezetett. A Dreyfus-ügy még jobban kiélezte ezt a válságot a közhivatalnokai szellem hihetetlen korruptségét mutatva ki. A modern állam gazdasági tevékenységének szertelen megnövekedése azután végleg akuttá tette ezt a krízist. Csak természetes, hogy a kölcsönösségi, a szövetségi és szakszervezeti akció eszméi és szervezetei az államnak óriási munkáshadseregét is ellepték. Az adminisztratív életpályának modern és szolid szervezése nélkül ezt a hatalmas mozgalmat nem lehet sztrájktiltó törvényekkel megoldani.

**Friedrich, Ernst:** *Geographie des Welthandels und des Weltverkehrs.* Jena. Gustav Fischer, 1911. 429 p. Ára 12 M.

A leipzig-i professzor nagy, és drága könyve épenséggel nem felelt meg hozzáfűzött reményeimnek. Úgy reméltem, hogy a világkereskedelem útjait, méreteit, az egyes államok kereskedelmi politikáját nagyvonásokban tárgyaló érdekes tudományos munkát vásároltam. Valójában azonban Fr. Műve nem egyéb egy terjedelmes kompendiumnál. Első részében közismert dolgokat tárgyal, az éghajlat, csapadék stb. befolyását a termelésre, fogyasztásra és ezen a révén a kereskedelemre, majd a tengerek, folyók, és a szárazföldi közlekedési utak jelentőségét. Ezután következik a munka legérdekesebb része, amelyet azonban számos más, tisztán statisztikai munkában, is föllehetünk, t. i. az egyes világforgalmi cikkek termelési statisztikája országonként a behozatal és kivitel feltüntetésével: a búza, gyapot, cukor burgonya vas, szén stb. Részletes statisztikát közöl továbbá a közlekedési utakról, vasutak, víziutak, csatornák, műutak, az egyes országok szerint: hasonlóképp a tengeri közlekedésről, a kikötők forgalmáról stb.

Ezen általános bevezető rész után következik az egyes világrészek tárgyalása, függőleges és vízszintes tagoltsága, és pedig geológiai alapon részekre osztva, olyan módon, hogy a tengeri közlekedés, szárazföldi közlekedés, víziutak, kikötők stb. külön fejezeteket képeznek, amelyekbe az egyes geográfiai alapon elkülönített területek külön alfejezeteket képeznek.

Ennek a beosztásnak az a nagyon kellemetlen következménye van, hogyha valaki pl. Japán kereskedelméről akar ebből a könyvből tájékozódni, nem kevesebb, mint 39 helyen kell a könyvet föllapozni, hogy az összes rávonatközö adatokat megtalálja, ami mindenesetre roppant kényelmetlen és időrabló dolog. Viszont megvan a könyvnek az az előnye, hogy gyorsan tájékoztat szociális kérdésekről; ha pl. a világ vasútairól, vagy a narancs termelés és kereskedelem helyeiről és nagyságáról akarunk felvilágosítást, az összes adatokat csoportosítva fölleljük.

A munka tartalmi ismertetésétől tárgya természete miatt el kell tekintenünk.

Akik a világkereskedelemtől általában tájékozódni akarnak, azoknak nem ajánlom ezt a könyvet, mert száraz, szétdarabolt, kompendium jellegű: azoknak azonban, akik speciális kérdésekkel foglalkoznak, mint Nachschlagebuch igen hasznos lehet, annál inkább, mert statisztikai adatai a hozzáférhető legújabbak, míg a régiebb hasonló munkák statisztikai anyaga jobbra elavult.

**Slosse, A. & Waxweiler, E.:** *Recherches sur le travail humain dans l'Industrie*. I. Enquête sur le régime alimentaire de 1065 ouvriers belges. Institut de sociologie Solvay, Notes et Memories, fascicule 9. Bruxelles, 1910. Misch et Thron 260 p.

Ez eddig a legnagyobb ankét, melyet a munkásosztály táplálkozása tárgyában rendeztek. Nemcsak az elfogyasztott táplálékokat jegyezték fel, hanem az egyes elemek táperezjét is kiszámították. Ugyanazon vidéken élő és ugyanazt a foglalkozást gyakorló munkások táplálkozásából azt a „törvényt” állapították meg, hogy a táplálék táperezje s különösen albumintartalma a munkás keresetével emelkedik”. A táperő gyöngébb az ipari, mint a mezőgazdasági vidéken, ellenben a foglalkozási ág nem gyakorol befolyást a táplálékrendszerre. Egyszerűen a táplálék természetét tekintve, azt találták, hogy a jövedelemmel a húsfogyasztás emelkedik és a kenyérfogyasztás csökken. Az amerikai magas munkabérrrel bíró és az alacsony munkabérrrel bíró belga munkásokat összehasonlítva, úgy találták, hogy előbbieknél 91%-ja, utóbbiaknak ellenben csak 19%-a fogyaszt 150 grammnál több húst naponta. Ebből azt következtetik, hogy a pontosabb, intelligensebb, szóval fokozottabb pszichikai erőmegfeszítést igénylő munkához több hústáplálék kell. A vegetáriánus propaganda eszerint nem volna alkalmazható a munkásosztályokra. Ez a konklúzió nagyon problematikusnak tűnik fel előttünk.

**Spiekman Hendrik:** *Das Landarbeiter- und Kleingrundbesitz-Problem in Holland*. Sozialistische Monatshefte. 1911. okt. 26.

Mint mindenütt, Hollandiában is nehéz kérdést képez a szociáldemokrácia számára a mezőgazdasági munkások szervezésének kérdése. A mezőgazdasági munkások szakszervezeti szervezésének itt sem kedvez a munkásoknak az az intenzív törekvése, hogy földbirtokot vagy legalább is földbérletet szerezhessenek; ez a törekvésük eredményes is, mint a következő táblázat mutatja.

Hollandiában volt:

Birtoknagyság Hektár	1882		1892		1902	
	Tulajdon	Bérlő	Tulajdon	Bérlő	Tulajdon	Bérlő
1 - 5	39.566	25.311	44.847	32.896	46.579	36.090
5—10	19.447	1.0691	21.015	13.177	20.886	14.099
10—50	27.361	9.5421	28.960	22.811	27.997	24.117
50 ha-on fölül	1.633	948	1587	1948	1502	1994

Látjuk tehát, hogy a kisbirtokosok és kisbérlők száma gyorsan szaporodik, míg ellenben az 50 ha-on fölüli birtokosok száma fogy. Ugyanazt tapasztaljuk a birtok megoszlásánál is: A birtoktestek szaporodtak 1888-1910 közt, tehát 22 év alatt.

1—5 ha. 47%  
5—10 „ 21,9%  
10—20 „ 2,7%  
20—50 „ 6,1 %

Ellenben az 50—100 ha. birtokok fogytak 9,7%-kal  
a 100 ha-on felüli 46%-kal.

A kisbirtokok szaporodása legerősebb azokban az országrészekben,

ahol a mezőgazdaság haladása a leggyorsabb, pl. Frieslandban, ahol a 21—5 ha birtoktestek szaporodása 22 év alatt 132%.

A kisbirtokszaporodás együtt járt a jelzálogteher óriási méretű szapodásával; az összes jelzálogterhek 38 év alatt 871 millió írtól 1748 millióra melkedtek: a föld ára és vele kapcsolatban a földbérllet rohamosan emelkedik, a kisbirtokosok eladósodtak, a kisbérlők nehezen küzködnek: a mezőgazdasági munkások sorsa siralmas, annál inkább, mert semmiféle munkásvédő vagy baleset-törvény nem terjed ki rájuk.

A mezőgazdasági munkások viszonyairól, részletes, négy kötetnyi jelentést adott ki egy 1906-ban kiküldött országos bizottság, amelyben szociáldemokrata nem kapott helyet. A bizottság végső véleménye: „A mezőgazdasági munkások életviszonyai rendkívül szomorúak: a bérek alacsonyok, a munkaidő némely évszakban hosszú, sőt gyakran embertelenül hosszú, a földbirtokosoktól való függés rendkívül nehéz és nyomasztó, a táplálkozási viszonyok rosszak, a lakásviszonyok még rosszabbak, az öreg férfiak és nők életsorsa vigasztalan”.

A munkabérek a városok közelsége, az ipari munka lehetősége és a földbirtok megoszlása szerint különböző. Az évi szolgálatban álló cselédek évi bére 150—250 (hollandi) frt évente. A szabadmunkások keresete 240—500 frt közt variál, kivételesen 600 frt évi keresetet is emlegetnek. Látjuk tehát hogy a bérek még mindig tetemesen magasabbak, mint nálunk.

Az utolsó öt évben a bérek — a bizottság jelentése szerint — tetemesen emelkedtek. Ennek okai: 1. A rendelkezésre álló munkaerő a kisbirtokok szaporodása folytán megfogyott. 2. A munkaerő elvonulása az iparba. 3. A kultúra kiterjesztése eddig műveletlen homokterületekre. 4. Kis részben a mezőgazdasági munkások szervezkedése.

A munkaidő 11—15 óra, másfél órai szünettel.

A bizottság a mezőgazdasági munkásság nyomorúságának megszüntetésére állami földbérlleteket vagy birtokok nyújtását ajánlja: de ezek a saját üzemű földek ne legyenek olyan nagyok, hogy a munkás megszűnjön bémunkát végezni.

A fönti állami bizottságon kívül a hollandi szociáldemokrata-párt is rendezett fölvételeket a mezőgazdasági munkások helyzetéről, az eredmények lényegesen azonosak az előbbiével: itt is kitűnik a mezőgazdasági munkások abszolút vágya a saját mezőgazdasági üzem után. A szociáldemokráciának; tehát ilyen irányban kell őket támogatni. A holland szociáldemokrata-párt legközelebbi kongresszusán fog evvel a kérdéssel foglalkozni. Az 1905-ös kongresszus törölte az agrárprogramtervezetből azt a pontot, amely a községektől követelte, hogy adjon olcsó földet tulajdonul vagy bérebe a mezőgazdasági munkásoknak, mint a munkásság osztályérdekének meg felelőt!

A két bizottság adatai alapján azonban a pártnak újra kell foglalkozni evvel a kérdéssel, annál is inkább, mert most a munkások versenye folytán a földbérek óriási módon fölemelkedtek. A pártnak tehát állást kell foglalni ebben a kérdésben.

Kevés változással mirólunk szól ez az írás! A magyar szociáldemokrata-párt is évek óta bajlódik egy agrárprogramm megalkotásával, anélkül, hogy eredményre jutna. A gazdasági fejlődés azonban nem törődik a programokkal; az új népszámlálás a kisbirtokosok óriási szaporodását fogja mutatni Magyarországon is, akár kedvező ez a mi törekvésünknek, akár nem. . .

Vj.

**White Ovington, Mary:** *Half a man, The status of the Negro in New York.* New York 1911, Longmans, Green & Co. IX + 236 1.

A new-yorki néger élet monográfiája. A bevándorlási hivatalok, a *Health Department* adatainak gondos feldolgozása. Déli és New York közelében fekvő néger telepeket is felkeresett, s volt hely, hol az egyedüli fehér tartózkodó volt. Amerikai kritikusok kiemelik megfigyelései élességét s ítéletei nyíltságát. A négerek száma New Yorkban visszamenőben van. 1900-ban 66.000 néger élt ott, az egész népességnek mindössze 1,8%-a, míg 1850-ben 2,5%-a és 1800-ban 10,5%-a. Mégis vannak városrészek, ahol a népesség 90%-ját teszik ki, sőt vannak kizárólag színes részek is. A néger nők nagy részvétele a kenyérkereső foglalkozásokban, s a néger gyermekmenhelyek hiánya rendkívül magas gyermekhalandóságot idéz elő, mely a fehér gyermekekét kétszeresen meghaladja. A néger nők részvétele a prostitúcióban is igen nagy, amit szerző gazdasági okokkal magyaráz. Az elhagyott gyermekek száma is magas. A társadalmi élet a legnagyobb brutalitással jár el velük szemben. A négereknek „félelmes állapota” van a többi északi városokban is.

## V. Társadalmi, politikai és egyéb aktuális kérdések

**Childs, Richard S.:** *Short ballot principles.* Boston, Houghton Mifflin, 172. 1.

Az intézményeknek kell a néphez alkalmazkodnia és oly intézmények, melyek habár megadják a lehetőséget, hogy a nép éljen velük, de nem várható, hogy csakugyan élni is fog velük, nem demokratikusok. így nem demokratikus intézmény, hogy az összes tisztségeket népválasztás útján töltsék be, mert a nép tudatosan a választást nem gyakorolhatja, a hivatalok nem bírnak oly jelentőséggel, hogy érdeklődjenek ez iránt, ki töltsé be. Ily intézkedés kiszolgáltatja a népet azoknak, akiknek a politika, a választás üzlet. Hogy tudatosan élhessen jogával a nép, szükséges, hogy a megválasztandó tisztviselők vagy képviselők jelentékeny és oly hatáskörrel bírjanak, hogy a választás a népet érdekelje, hogy lehetőleg kevés személy legyen választandó (különben a jelölt személy a választó figyelmét elkerüli), a választási kerület elég kicsiny legyen ahhoz, hogy a pártszervezetekkel szemben önállóan sikerre kilátással fel lehessen lépni. A kormányzat szervezésében nem szabad arra helyezni a súlyt, hogy az egyes hatóságok egymást ellenőrizzék, egymást akadályozhassák, mint ez az Egyesült Államok alkotmánya, közigazgatásának szervezeténél van. Végül a mai pártszervezkedésekkel szemben, melyek mindenütt az elvtelen üzleti politikusoknak kedveznek, mert azok mindig a győztes szervezetekbe mennek át, hiszen a hatalmat akarják kihasználni és az érdektelennel szemben, akiket hivatásuk elvon, mert nekik a politika a hivatásuk, szükségkép előnyben vannak, önálló, önmagát kiegészítő bizottságok szervezését ajánlja a szerző, ezek ejtenék meg a jelöléseket teljesen önkényesen. Bárki bizottságokat alakíthatván, ezek nem monopolizálnák a közéletet és meg lenne akadályozva, hogy az üzletpolitikusok az érvényesülő újabb pártok tetszetős programja alatt tovább is kihasználják a hatalmat. Szerző tételait a könyv kereteihez képest bővest igazolja az angol és egyesült államokbeli politikai életből merített adatokkal.

**Kunfi Zsigmond:** *Az általános választójog.* Budapest, 1912. Népszava könyvkereskedés kiadása. 95 1.

Szerző a munkásosztály szempontjából vizsgálja az általános választójog szükségességét és jelentőségét. A munkások és munkáltatók egymásközi

viszonyait szabályozó, az elsődrendű szükségletek áralakulására oly jelentékeny befolyást gyakorló államban a munkásság befolyásának is érvényesülnie kell. Mégis a 434 millió hús évén fölüli férfilakosságból 2,17 millót (50,4%) kitevő proletár munkások sorából csak 48.000 választó, ezek is többnyire függő viszonyban vannak. 100 választó között 4 munkás választó, 100 munkás között 5 választó van. A mai választójog teremtette hatalom „gyümölcsseit” veszi ezután sorra. A pénzügyi politika és az adózás, a földbirtokpolitika, a bürokrácia, a magyar szociálpolitika kerülnek, kit kit temperamentuma szerint elszomorító vagy fellázító bíráló alá.

Az állam érdeke és a választójog című fejezetben arról szól, hogy nemcsak az az államnak a jól felfogott érdeke, hogy ne helyezkedjék szembe a polgárai többségének érdekével, hanem még azt a szempontot is tekintetbe kell venni, hogy a dolgozók, a produktív elemek érdekei érvényesüléshez jussanak. Új politika kell, amely nem képzelhető másképen, mint új társadalmi osztályoknak a régi osztályokkal egyenlő feltételek közt végbemenő mérkőzése útján. Ezeknek az egyenlő feltételeknek a tárgyalásánál az általánosság körül folyó dogmatikus, szőrszálhasogató vitát imponáló módon intézi el: az élet és a köztudat tisztában van azzal, hogy mi az általános választójog. A 20 éves korhatár mellett, a helyben lakás feltétele és az írás-olvasás cenzusa ellen foglal állást.

Kunfi Zsigmond munkája nemcsak adatainak komolysága, bősége és módszerének ellenőrizhetősége által kiváló, hanem az is rendkívül értékessé teszi, hogy elejétől végig érezzük, hogy írója a való, a lüktető, a teremtő életbe szervesen van bekapcsolva.

**Várady Zsigmond:** *Adalékok a választójog reformjához.* Budapest 1911, Politzer Zsigmond és fia könyvkereskedése. 160 l.

Sem a régi liberális felfogás, sem a modern radikális törekvések nem érvényesülnek következetesen Várady Zsigmondnál, nem is rétegesen rakodtak le rája, úgy hogy a toll az liberális, a sercegése pedig radikális volna. Nem, ő olykor liberális, olykor radikális. Egészen váratlanul. Az is bántja Várady Zsigmondot, hogy a választójogért való küzdelemben az úri osztályt kellemetlen szavakkal illetik: „Ami pedig a választási visszaéléseket . . . vesztegetést, erőszakot megfélemlítést . . . stb. illeti: ezek oly kiáltó helytelenségek, melyeket az úri rend öt évenként egyszer követ el, de a városok kávéházainak leghenyébb, sokszor szélhámosságból élő alakjai naponta a legdurvábban hánytorgatnak fel a fennálló rend, s az azt védők különben legtisztább jellemű tagjai ellen is.” Kár volt ilyen komolyan venni a henyek és a szélhámosságok politizálását . . ., de jól esett végigválni az úri renddel szemben élehangú választójogi harcosokon, mert hisz nekik szól ez! „Az angol parlamentek”-ről írt fejezetében mindenekelőtt az angol választójog történeti kialakulását vázolja, sajnos túlságosan röviden és a gazdasági tényezők elhanyagolásával. Ehelyett Cyprus, Fokföld, Natal, Orange, Tasmania stb. választójogát is ismerteti, úgy véljük kevés haszonnal. Ezután az amerikai Egyesült Államokat veszi sorra, az Uniót és minden részét, ugyancsak kevésbé tudva lekötöni a figyelmet. A fejezet végén az angolszász faj által létesített (?) államok rendszerének összefoglalását adja.

Várady Zsigmond az antidemokratikus államoknak a demokratikus álla-

mokkal való szembehelyezésével azt akarta kimutatni, hogy íme a demokratikus államok mind virágzó, fejlődő, ellenben az antidemokratikus államok sötét, kulturális és szegényes gazdasági elmaradottságban élnek. Értékeljük a törekvését, de úgy látjuk, hogy túlságosan mechanikusan szolgáltatta érveit, melyek nehezen fogják meggyőzni a kételkedőket. „Sötét földeken.” Abyssinia, Afghanistan, Nepal, Oman, Siam stb. alkotmányát is megtaláljuk. De alig értjük, hogy mire jök ezek az exotikus virágok. „Az 1874: XXXIH. t.-c.” fejezetben kimutatja a mai választójogi rendszer lehetetlenségeit, logikai gazdasági és kulturális abszurditásait. Különösen becses ennek a fejezetnek az a része, amelyik arról szól, hogy a nagyobb értelmiségű szavazók lakta városok mily hátránnyal vannak a vidékkel, s különösen a nemzetiségek lakta vidékkel szemben, amit a városokba vándorlás mind kirívóbbá tesz.

A nagyobb intelligenciájú városi népesség erősebb képvisellete mellett lándzsát tör, mert ez a nemzeti állam körülsáncolásának egyik biztosítéka. A városi képviselőt megszorítása egyébként nemcsak kulturális, hanem népességi fejlődése által is indokolt. A városi népesség emelkedett 1869-től 1900-ig terjedő idő alatt 1,121.466 lélekkel, míg az össznépesség emelkedése ugyanezen idő alatt 3,142.455 volt. Tehát az egész emelkedés több mint  $\frac{1}{3}$  része 138 városra esett. Az utolsó, a „kibontakozás”-ról írt fejezetben a városoknak a mainál erősebb képviselőtét indokolja, kitűnő és nagyon érdekes statisztikai kimutatásokkal. A könyv legszebb részében kimutatja, hogy a kivándorlás a két legszűkebb választójogi országból, Magyar- és Olaszországból a legnagyobb; rámutat egy demokratikus és egy nem demokratikus állam költségvetése közti különbségre; előadja, hogy 1870 óta a kötött- és a nagybirtok mennyire elszaporodott. A középosztály nyomora, a közérkölcsök eldurvulása erőteljesen vannak megírva. Azt is kitűnően írja meg, hogy az egyház mint vonja ki magát azok alól a feladatok elvégzése alól, amelyek fejében az egyházi javakat kapta, sőt saját céljait szolgáló, saját embereit is az állammal fizetteti, az állam pedig követi ezt a nemes példát, s azokat a feladatokat, amelyek fejében az adót szedi, a városra és a falura tolja.

A választási visszaélésekről írva azt mondja, hogy a 67-esek azt hitték, hogyha a 67-es alap bukik, bukik az ország alkotmánya, a 48-asok pedig azt hitték, hogyha a 67-eseket kiirtják, Ausztriától való különválásunk automaticæ, önmagától létrejön. Ezért a legpuritánabbak is szemet hunytak a választások legdurvább stiklijei előtt is. Ebben a magyarázatban, mint az egész könyvön végig, nélkülözzük Várady munkájában azokat a nagy összefüggéseket, amelyek a feudális nagybirtok uralma és a mai választójog és annak végrehajtása közt meg vannak, de azért sok érdekes adatot találunk a könyvben és kitűnő, elemi erővel ható részek is vannak benne. (M. G.)



# FOLYÓIRATSZEMLE

**Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.** 1911. novemberi számában *Lujo Brentano* újból leközi egy 1898-ban a *Cosmopolisban* megjelent cikkét. Kifejti, hogy a közgazdaságtan szorosan elkülönítendő a gazdaságpolitikától. A közgazdaságtan feladata megállapítani, hogyan alakult ki a mai közgazdasági állapot, milyen a mai közgazdasági állapot, miképen fog ez a jövőben alakulni. Csak ha teljes elfogulatlansággal közeledünk a közgazdaság tényeihez, ha az összefüggéseket, úgy amint vannak, föltárjuk, remélhetjük hogy az általunk föltálat teoretikus összefüggések egy gazdaságpolitika alapját alkothatják, mint az elméleti mechanika vagy kémia a megfelelő alkalmazott tudományokét. — Richard Schaller részletes analízist közöl a munkáskereslet kérdéséről. Kifejti, hogy a munkáskereslet intenzitását különböző körülmények befolyásolják: a nagy profittal dolgozó vállalatok kereslete intenzívebb, magasabb munkabéreket is hajlandók megfizetni; függ attól a körülménytől, hogy az egyes iparágak sajátos természeténél fogva mennyi munkás szükséges föltétlenül egy bizonyos tőke kamatoztatásához. Így pl. az északamerikai statisztika szerint egy millió dollár alaptőkéhez kell munkás: női ruha készítésben 1560, gyapotszövésben 510, vasiparban 260, cukorgyártásnál 80, malátagyártásnál 40. Noha a vállalatok természetes rentabilitása szerint nagyobb munkabér volna fizethető, a tényleges fizetett bér mindig a legalacsonyabb, amelyek mellett munkások kaphatók. Ha a bér emelkedik, a legkevésbé rentábilis üzemek, amelyek több bért nem fizethetnek, munkások nélkül maradnak. Az egész cikk voltaképen kísérlet a határhaszon elméletet a munkabérekre alkalmazni.

**Correspondenzblatt der Generalkommission der Gewerkschaften.** 1912. január 6. A német osztályharc alapján álló szakszervezeteknek a lefolyt évben tett, nagy haladásáról számol be. Az előző év (1910) végén e szervezetek 2,128.021 tagot számláltak, ez a taglétszám 1911-ben 2,440.000-re, vagyis közel 15%-al emelkedett, úgy hogy már a közeli hónapokban 2 ½ millió lesz e szervezetek tagjainak a száma. A tagszaporulat oroszlánrésze a nagy ipari szövetségekre esik: az építőmunkás szövetség taglétszáma az elmúlt évben 63.600-al, a fém munkás szövetsége 63.500-al, a közlekedési munkás szövetsége 45.200-al szaporodott; ezek mellett azonban van több kisebb szervezet is, mint a mészárosoké, községi munkásoké stb., melyek több mint 20%-os tagszaporulatra tettek szert.

**L'Economiste Francais.** (40 évf. 1. köt.) Első számában *Edouard Payen* egy párisi *arrondissement* példáján mutatja be a nagyszámú családok lakásviszonyait, az 1911-ben végzett Mangelot-éle anketá alapján. Arra az eredményre jut, hogy a kislakások javítását célzó mozgalom nem volt eredmény nélküli teoretizálás, hanem nyoma látszik a tényekben.

**Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.** (43 köt. 1—2 füzet.) Negyven év óta először jelenik meg Conrad folyóirata, anélkül, hogy az ő ezen kereszttül ment volna. Tisztelői ugyanis az ő képével jelentették meg az idei éveleji számot a negyvenéves szerkesztői jubileum alkalmából. Szerkesztőtársai és a ma működő hallei docensek mindegyike írt egy-egy dolgozatot, amelyek között néhány jobb is van. A szemlénket közelről érdeklők közül megemlíthetjük Waentig cikkét, amelynek címe: Lafeadio Hearnról és jelentősége a japánok szociálpszichológiájára. Azonban nem erről ír, hanem Lafeadio Hearn

munkáiról, mint a japán társadalmi lélektan forrásáról. Nagy szeretettel és megértéssel tárgyalja, amit annál inkább tehet, mert ezidőszerint maga is Japánban időzik. Dolgozatát is Tokióból keltezi. — Brednitz: *Die Grundherrschaft in England* címen értekezik, kifejtve azokat az okokat, amelyeknek következtésüként az angliai földbirtok már fejlődése tetőpontján erősebben kapitalisztikus jellegű, mint a kontinentális államoké. — Albert Hesse a nemzetgazdaságtanbeli értékítéletekről szól és kifejti, hogy ezek a gazdasági kérdések tudományos tárgyalásából ki nem zárandók. De követelendő, hogy a vizsgálódások ismeretelméleti eredményeiről világosan elkülöníttessenek, valamint, hogy a technikai, logikai és erkölcsi értékítéletek világosan különválasztassanak, ami nem könnyű feladat. — H. Gehrig Smith *Inquiry*-je és Ricardo *Principles*-e szociálpolitikai tartalmát tagozza, amely dolgozatában kiemelendő a szociálpolitika fogalmának definíciós kísérlete és a kérdések beállítása.

**Kampf.** 1912 január. A galíciai szociáldemokrata pártokat ismerteti. Otto Bauer egy nagyobb tanulmányban. Ebben az elmaradt tartományban három szociáldemokrata-párt létezik: a lengyel, a rutén és a zsidó, azonban egyik sem felel meg a nyugateurópai értelemben vett szociáldemokráciának, mert az ország fejletlen ipara következtében, nem bémunkásokra, hanem jórészt kispolgárookra és hivatalnokokra támaszkodnak, amiért is nemzeti és kispolgári ideológiákkal vannak átitatva. Hogy az osztrák-német szociáldemokratapárt ennek dacára is csupán a cseh szociáldemokraták nacionalizmusa ellen küzd, ennek egyrészt az az oka, hogy e pártok, dacára, hogy autonóm politikai szervezetekkel rendelkeznek, mégis a birodalmi központosított szakszervezetek mellett foglalnak állást, másrészt azonban a lengyel és rutén nacionalizmus forradalmi jellegű: az orosz birodalom megdöntését célozza, míg ellenben a csehek nacionalizmusa reformisztikus jellegű; a hivatalok nyelvének megoldására, kisebbségi iskolák felállítására irányuló törekvésben merül ki teljesen.

**Die Konjunktur.** (3. évf. 17.) *Der Kaiser und die Sozialdemokratie*. Ez a vezércikk címe. Az új választási eredmények után is oly bánásmódban részesíti a birodalmi kormány a szociáldemokráciát, mint eddig pedig merésznek-e kísérletet tenni arra, hogy oly viszonyba lépjenek vele, amely kénytelenítene a pártot gyakran negáló álláspontjából kimozdítani, hogy kezdjen pozitíve közreműködni a birodalmi feladatok megoldásában. A kezdeményezés a császáron múlik, aki pedig ezideig nem túlságosan barátságos magatartást tanúsított a munkássággal szemben. Támadásai nagyrészt rosszhiszemű és téves információkra vezetendők vissza. Németország veszedelmes belvillongásoknak néz elébe, ha a szociáldemokrácia és a többi pártok, azaz inkább a császár között létező antagonizmus ki nem küszöböltetik.

**Köztelek.** 1912. január 17. *Derera József a dry farming* kísérletekről és eredményeiről ír. A Campbell talajművelési rendszere az egyik legértékesebb ajándék amellet a sok száz millió mellett, amit európai kivándorlók hazaküldözgetnek, amivel Amerika kedveskedik az öreg Európának. Derera József éveket töltött az Egyesült Államokban és most két év óta temesmegyei gazdaságában kísérletezik az amerikai és kanadai farmerek talajművelési módszerével. A *Köztelekben* számol be tapasztalatairól. Elmondja, hogy a szomszédos községek  $3\frac{1}{2}$  usque hat métermázsával kevesebbet arattak búzából, mint ő. Igaz, hogy több munka, több körültekintés szükséges, több iga kell, de mindezt megvan a terméstartalom. Sikerének a titka, hogy nem engedi a földet kiszáradni, egy porréteget létesít, amely az alsó nedvességet megőrzi, a növény

abban megtalálja a szükséges táplálékot. Campbellnek szerinte az az érdeme, hogy megszerkesztette azokat a gépeket, amelyekkel a vízraktározási műveletet csekély költséggel keresztülvihetjük s hogy általánosította ez rendszert. Érdekes Dererának az a megállapítása, hogy ma már a munkadíj, a cselédbér, földbér és az adó (!) annyira emelkedett, hogy már csakis amerikai géprendszerrel képes a gazda zöld ágra vergődni.

**Le Mouvement socialiste.** 1911. december. *Lagardelle* új problémákat tűz ki a szindikalizmusnak. Az elvont szindikalista elmélkedés ideje elmúlt, a gyakorlati megvalósítások alázatosabb korszaka állt be. A francia társadalom általában „szindikalizálódik” és minden problémájának szindikalista szempontból való megvilágítását követeli. Művészet, irodalom egyformán új megítélésre vár. — C. *Rakovski* Dobrogeanu-Gherea könyve kapcsán (melyet a *Huszadik Század* is ismertetett) a román szocialista párt agrárprogramjáról ír, amely a szabaddá és függetlenné tett parasztbirtok követelésében csúcsosodik ki, „amely elég nagy, hogy egy egész családnak munkát és élelmet biztosítson”. — J. B. *Séverac Paul Lafargue* öngyilkosságát inkább azzal magyarázná, hogy bizalma a francia marxizmus hagyományos politikájában megrendült.

**Neue Zeit.** 1911. december 22. *Az állattenyésztés a mezőgazdasági kis- és középüzemekben* című tanulmányában Jakob Piletzky kimutatja, hogy a statisztika nem azoknak ad igazat, akik az állattenyésztést, illetőleg a mezőgazdasági kisüzem fölényét hirdetik a nagyüzem felett. Az állatállomány 1882-től 1907-ig a legnagyobb emelkedést az 5—20 hektáros középparaszti birtoknál mutatja (relatív számokban 100-ról 133-ra, ezután a nagyparaszti birtok következik (100-ról 125-re), utána a kisparaszti birtok (100-ról 123-ra), majd a nagybirtok (100-ról 116-ra), végül a törpebirtok (100-ról 114-re). A fő állatfajokat tekintve (a szarvasmarha és sertés) az emelkedés a birtokkategóriák nagyságával emelkedik. A tőkeszegény kisbirtokosok nagy hátrányára szolgál, hogy árúikat gyakran rossz piaci viszonyok mellett is értékesíteniük kell. Erre a körülményre vezethető vissza, hogy a német sertésenyésztés a legutóbbi hét év alatt két válságon ment keresztül.

Ugyanaz. 1911. december 29. Karl Kautsky *A termelők és fogyasztók* című cikkében állást foglal azok ellen, akik az ipari vámok föntartása érdekében a munkásságot iparkodnak fősorakoztatni. Ezek azt hirdetik, hogy az iparnak és a munkáságnak egy az érdekük; a jó konjunktúráknak a munkás is hasznát látják. Minthogy a vámok föllendítik az ipart, a munkáságnak is a vámok föntartása mellett kellene állást foglalni. Ezzel szemben áll az, hogy a védvamos rendszer megdrágítja az élelmiszereket, e szót a legtágabb értelemben véve, az árúk megdrágulása a fogyasztók rovására történik és mint-hogy a munkásosztály a fogyasztók legnagyobb rétegét szolgáltatja, ennél fogva ő látja a védvamos rendszer legnagyobb kárát. A tapasztalat mutatja, hogy a bérek emelkedése messze elmarad a drágulás mögött.

**Preussische Jahrbücher.** (147. köt. 1. füz.). *Felix Rachfahl* kiéli egyetemi történetprofeszor hatalmasan püföli Sombartot, amint hogy most egyáltalában egymásután bújnak elő a Judenbuchban összevissza sértegetett szakférfiak. Ezúttal a történetíró nyilatkozik és pedig csúnyául. Kimutatja, hogy Sombart felületesen dolgozott, rosszul figyelt meg, egyoldalúan, bizonyos igen fontos tényekről nem tudott, másokat megint bár tudott, elhallgatott. Teáat korai volt azoknak az öröme, akik belementek abba, hogy Nyugat-Európa mai kapitalisztikus kifejlődését a zsidóknak köszönheti, hogy Amerika

zsidóország, hogy Spanyolország leromlását a zsidók kiüldözése okozta. Egyszóval nagyon keményen elbánik Sombarttal és sajnos — igen derekasan érvel. A kritika hatalmas készültségre vall és 75 oldalas. — Capis Fabricius szembe állítja a *Monistenbundot* a német kereszténységgel és utóbbit igen erősen szándékozik megvédeni. A Monistenbundot elítéli, mert az elrabolt kereszténység helyett szerinte csak gyenge szurrogátumot nyújt.

**Political Science Quarterly.** 1911 december. Seager az amerikai Egyesült Államok legfőbb törvényszékének a trösztök elleni törvény alkalmazását ismerteti. Nem a bíróságon múlt, hogy a *Sherman act* kezdetben és ép akkor, mikor a trösztök szervezkedtek, nem nyert teljes alkalmazást. A végrehajtóhatalom vagy egyáltalán folyamatba sem tette az eljárást a trösztök ellen, vagy a trösztök működésében olyan tényeket kifogásolt, melyek nem estek a törvény rendelkezése alá. A legfőbb törvényszék a törvényt legtöbbször a legridegebben alkalmazta és ép a §-ok e merev alkalmazásával szemben lenne szükség a *Sherman act* revíziójára, mert a törvényt a vasúttársaságok tarifaegyezményeire, a munkások szervezkedésére ép úgy alkalmazta a bíróság, mint a vállalkozók monopolizáló közületeire és ezen gyakorlat mellett mindenféle kombinációt egyaránt fenyeget a törvény. A trösztök bíróság útján üldözését Roosevelt kezdeményezte, a *Corporation bureau* felállításával a végrehajtóhatalom a trösztök működéséről, eljárásáról a legpontosabb értesüléseket megszerezhetette és így sikeresen indíthatta meg az eljárást. A Standard Oil és Tobacco trösztök tárgyában hozott ítéleteket ismerteti szerző részletesebben. — Hourwhick a bevándorlás gazdasági jelentőségéről értekezik. 1890— 1910-ben az Egyesült Államok lakossága 45%-al szaporodott, a széntermelés megháromszorosodott, az acélé megötszörösödött, a rézé megnégyesződött, az ólomé megkétszereződött, a tonna mértőföld forgalom a vasutakon megháromszorosodott, hasonlóképpen a *bank clearing*-forgalom. A találmányok folytán szénbányászatban egy munkás napi tonnatermelése 2.56-ról 3.34-re emelkedett (30%), a munkásság száma ugyanezen időben 197.000-ről 516.000-re emelkedett, vasutasoké 100%-al, bér munkásoké 60%-al. A bevándorlás tehát nem fedezte az ipar fellendülésével járó munkásszükségletet, az ipar a mezőgazdaságtól mind több munkaerőt von el. A mezőgazdaságban a földjára emelkedése a bevándorlók elől minden lehetőséget elvett, hogy földbirtokosokká lehessenek, a farmerek nem képesek annyi bért fizetni, mint az iparosok. A munkabérek emelkedését nem akadályozta a bevándorlás, mert előmozdította, hogy a belföldi munkásság jobban fizetett magasabb munkanemekhez jusson, míg a béremelkedés az ipari fejlődés lehetőségét akadályozta volna meg. A *standard of life* alacsonyága nem azt jelenti, hogy a belföldi munkással alacsonyabb bér mellett versenyez a bevándorló, hanem hogy félrevesz, illetve tartozásait fizeti, olcsóbban fizetett munkanemekben helyezkedik el. Ép a nem kívánatos fajú bevándorlók jobban szerveztettek, mint a kívánatosak. A bevándorlásnak nem tulajdonítható, hogy a növekvő drágasággal nem emelkedik arányban a munkabér, hanem a trösztöknek, a tőke szerveztségének. A bevándorlás megszüntetése, csak a tőke kivonulását, az ipar pangását eredményezheti.

**Quarterly Journal of Economics.** 1911 november. H. Hibbard a földek bérbeadásának okait tárgyalja empirikusan, az észak-amerikai államok közül az Atlanti Óceán északi államaiban, ú. m.: New York, New Jersey, Pennsylvania és Új-Angliában. A földek drágaságával arányban szaporodnak

a bérletek. Egyes farmok kis terjedelme azok értékét nagyban csökkentvén, földek olcsóbbak. A bérlő általában nagyobb területen gazdálkodik, mint tulajdonos és extenzív gazdálkodást űz, főleg szemtermelést. Állatot kevesebbet tart, kivéve teheneket. T. i. az egyedüli tejjgazdaság, amely főként bérleteken dívik, de a szerző ezt is extenzívnek tartja. A bérlet gyümölcsstermelésre ami hosszabb idő múltán hoz eredményt és gondosságot követel, általában nem alkalmas és nem is használtatik. Annál inkább főzélékek termelésére, amelyek kevés befektetést kívánnak és a bérlő könnyen kivonulhat ilyen bérletekből. Ezenfelül ezek a városokhoz közel fekvő területeken műveltetnek, ahol a föld értéke igen magas lévén, a tulajdonszerzés is nehezebb.

**Sozialistische Monatshefte.** 1911 december 21. A német szociáldemokrata pártnak az agrár-revizionista teóriákhoz való megtérését iparkodik bebizonyítani Alfréd Schulz a szociáldemokrácia és a belső kolonizáció című cikkében. A paraszti birtok prosperálása ugyanis nagy előnyére szolgál az ipari munkásságnak: nagyobb élelmiszerkínálatot teremt, emeli a mezőgazdasággal foglalkozók ipari cikkeiben való szükségletét, aminek a munkaalkalom szaporítása a következménye, föltartja a mezőgazdasági munkásoknak a városokba való beözönlését stb. Mindennek dacára a német szociáldemokrata-párt eddigelé nem törődött a paraszti birtok fejlesztésével. Most azonban eltért erről az útról, amennyiben a pártvezetőség és a szociáldemokrata parlamenti frakció a választások előtt kibocsátott fölhívásokban a belső kolonizáció előmozdítása mellett foglaltak állást, ami azonban Németországban egyet jelent a paraszti birtokok fejlesztésével.

*Uyanaz. A neomalthuzianizmus és a szociológia* címen Henriette Fürth a neomalthuzianizmust a szociológia, azaz annak a tannak a szempontjából vizsgálja, mely az emberi együttélés legjobb formáit kikutatni és megvalósítani igyekszik. Minthogy a koncepció tudatos megakadályozása a magasabb kultúrfokon álló népeknél terjed el leginkább: ezek ki vannak téve annak, hogy kipusztulnak és helyüket alacsonyabbrendű népek fogják elfoglalni. Már az egy-, sőt a kétgyermekrendszer mellett is — a természetes halandóság és terméketlenség következtében — egész népfajok veszhetnek ki. Azonban egy nép fönmaradása nem a szülések számának a nagyságától, hanem az életben maradtak és különösen ezeknek a kvalitásától függ. Ha a koncepció megakadályozását a degeneráltakra, a koraszülött és korán elhaltakra korlátoznók, úgy ezáltal minden népfaj csak nyerne. Ebből az következik, hogy mindenki annyi gyermeket hozzon a világra, amennyit egészségen föl tud nevelni, viszont akadályozzák meg az előreláthatólag életképtelenek koncepcióját.

**Soziale Praxis und Archiv für Volkswohlfahrt.** (XXI. évf. 14. sz.) Rodriguez W. Buenos Ayresből levelet ír a délamerikai szociálpolitikáról, amelyben jelesen Argentínával foglalkozik és azt látjuk írásából, hogy ez az ország nemcsak mezőgazdasági szempontból érdekes. Érdekeseket ír az ottani iparfelügyeletről, amelynek az a baja, amit itt Európában mint kívánatosat állítanak oda. Itt az a panasz, hogy kevés az orvos iparfelügyelő, amott meg túl sok, amennyiben az ottani iparfelügyelet majdnem kizárólag orvosi kezekben van, nem értenek az iparfelügyelők műszakiakhoz. Különböztetve látjuk, hogy nemcsak az argentinai óriási köztársaság, hanem a többi délamerikai államban nagyon sok kezd történni a munkásság védelmére, amint hogy egyáltalán nagyon elcsendesedtek azok a különösen német próféták, akik sokáig azt hangoztatták, hogy a „latin” délamerikaiak örök silányságra kárhoztatvák.

— *Ilse v. Arlt* (Bécs) érdekes cikket ír a munkásnő és munkásné családi munkájáról. — A 15. számban fontos adatokat találnak (részben a *Reichsarbeitsblatt* nyomán) a német munkáltatók sztrájkbiztosítási törekvéseiről és eredményeiről. — *Waldemar Zimmermann* a 16. és 17. számban a munkaszerződésről és jó erkölcsökről ír inkább jogi, mint szociálpolitikai vonatkozású dolgokat.

**Szabadgondolat.** (A Szabadgondolközlő Magyarországi Egyesületének és fiókjainak lapja.) 1911. 1. sz. *Székely Aladár* Tisza Istvánnak a szabadgondolat ellen való támadásaival polemizál. — *Rónai Zoltán* a gondolközlő szabadságának a társadalmi rendtől való függését fejtegeti. — *Fazekas Sándor* az egyke kérdése körül fölmerült szempontokat foglalja össze. — *Kende Zsigmond* egy új természettudományi kutatási irányt, a fejlődési mechanikát (*Entwicklungsmechanik*) ismerteti, mely Roux meghatározása szerint az organikus képződmények kialakulásának, megmaradásának és visszafejlődésének okaival foglalkozik. E meghatározás kelte óta tárgyköre kitágult, főleg az egyes életjelenségeknek fizikai-kémiai folyamatokkal való megmagyarázására törekvő fizikai-kémiai irány érvényesülésével. — 2. sz. *Ferenzi Sándor* az öntudatlan lelki világ megismerésére irányuló kutatásokat ismerteti. — 3. sz. *Rab Pál* az állam és az egyház szétválásának szükségességének okait sorolja fel. — *Kunfi Zsigmond* a vallás és a szocializmus viszonyát tárgyzó cikkében arra a konklúzióra jut, hogy ha a vallás el tud szakadni a szociálkonzervatív politikai iránytól, nagy fejlődési lehetőségek állnak előtte és a megváltója csak a szocializmus lehet. — 4., 5. és 7. sz. *Kende Zsigmond* az életjelenségek mechanisztikus magyarázatáról ír. — 6. sz. *Czóbel Ernő* a magyar reformáció történetéhez szolgáltat adatokat. (7. és 1912. 1. és 3. sz.-ban folytatja.) 7. sz. *Rab Pál* az európai szekularizációkat ismerteti. — 1912. 1. sz. *Varga Jenő* a keresztényszocialista mozgalom gazdasági és ideológiai okait magyarázza. A fölvilágosodás haladásával a keresztényszocializmus mint ideológia, mint program elveszíti vonzó erejét és vele megszűnik a párt is. A keresztény-szocialista szakszervezetekben is győzött a reális érdek a hamis ideológia fölött. A németországi ilyen szervezetek ép úgy osztályharcot folytatnak, mint a szociáldemokrata szervezetek. — (a) A magyar egyházi vagyon eredetűre vonatkozó kutatásokat foglalja össze.

**Szocializmus.** 1912 január. A szociáldemokrata agrárprogramról és a szövetkezeti kérdéstről értekezik *Löwy Ödön*. Már maga az agrárprogram azt jelentené, hogy elismerjük a mezőgazdaságnak az iparétól különböző fejlődési irányát. Ilyesmi azonban nem tapasztalható: a kisüzem nem gazdaságosabb, mint a nagyüzem. A kisgazdák is csak ott boldogulhatnak, ahol szövetkezeteikkel kihasználják a nagyüzem előnyeit. A szociáldemokráciának semmi oka sincs rá, hogy a szövetkezeti formában egyesített kisbirtokokat támogassa, már csak azért sem, mert az ily módon nyújtott előnye a szövetkezetnek miben sem különbözik a prémiumoktól és a haszonban való részesedéstől, melyet azért nyújtanak egyes gyárosok, hogy munkásaikat nagyobb munkamegfeszítésre bírják. A szociáldemokrata földmunkásmozgalomra csupán a fogyasztási szövetkezeteknek és az ezekkel kapcsolatos mezőgazdasági üzemeknek van nagyobb jelentőségük.

*Ugyanaz.* Somogyi Béla Varga Jenővel szemben azt vitatja, hogy az élelmiszerkereskedelem szétforgácsolt volna igenis hozzájárul az élelmiszerek drágulásához, mert nem áll az, hogy a kereskedők egymással konkurrenciát

folytatnak és leszorítják az árakat. Az élelmiszerekben ugyanis nagy a kereslet, melyet nem tud ellensúlyozni a kereskedők kínálata.

**Die Umschau.** 1911. 42. és 43. sz. *H. Klaatsch*, a kiváló antropológus, alacsonyabb emberfajták kriminológiai jelentőségéről ír hosszabb cikket. Felveti azt a kérdést, mennyiben világítják meg a mind szélesebbkörű alkalmazásokat megengedő leszármazástannak legújabb eredményei a büntettek keletkezésének kérdését. Kiindulópontja egyrészt az, hogy büntettek azok, melyek a létért való küzdelemre egyesült csoportok közös érdekeit sértik, másrészt pedig az, hogy az ember már őseiben társas lény volt s hogy a primitív emberhordák szervezetére vonatkozólag a társasan élő majmok és a élő primitív emberformák vizsgálatából vonhatunk következtetéseket. Ez utóbbiak közül Ausztrália őslakói különös figyelmet érdemelnek, mivel fizikai alkatakban és lelki tulajdonságaikban sokkal közelebb állnak hozzánk, mint a többi fajták, mint különösen az afrikai négek. Az európaiakat kezdettől fogva szívesen látták s látják ma is, számos családás után. Értelmi képességeik fejlettek, amit különösen bizonyít differenciált nyelvük. Jellemük európai értelemben véve is jónak mondható. Lényük alapvonása a felebaráti szeretet, különösen feltűnő a szülői és gyermeki szeretet fejlettsége. A tulajdon szigorú megbecsülése, a lopások teljes hiánya jellegzetes sajátosságuk. Látszólag élénk ellentétben áll ezzel hazudozási hajlamuk, ami avval függ össze, hogy a primitív ember a valót a nem valótól nem tudja megkülönböztetni. (Az álomvilág realitása!) Gyilkosságok, amennyiben előfordulnak, sajátos halálopszichológiájukkal függ össze, mely a halált távolba ható emberi erőnek tulajdonítja s bosszút kíván. (Ez gyökere az európai emberiség gondolkodásmódjában is meglévő hajlamoknak.) Mindez, de különösen a rablógyilkosság jelenségének teljes hiánya azt mutatja, hogy csaknem minden jó tulajdonság őseredeti s hogy a legelriasztóbb kriminalisztikai jelenségek fajunk ausztraloïd gyökerével meg nem magyarázhatók. Úgy hogy a tulajdonképeni büntettes elemet magának a kultúrának következményeképp kellene tekinteni, egy úgynevezett kultúrabetegségnek. Ezt a felfogást szerző sok tekintetben teljesen jogosnak tartja. De felhívja figyelmünket egy más lehetőségre is. A mai európai népesség nemcsak a nemes aurignac-fajtól származik, mellyel az ausztraloïd közel rokon, mert már a jégkorszakban itt volt a régebbi őslakosság; a neandervölgyi fajta. Ezt külsőleg a durva erő jellemezte, csontvázalkotásában pedig — bár épűgy teljesen emberi— minden ponton eltér az előbbitől. Ennek megfeleltek a két fajta közötti pszichológiai differenciák. Az aurignac-emberek — eszközeikből ítélve — kifejezett szépérzéssel bírtak, a neandervölgyiek ebből semmit sem mutatnak, úgy hogy lelki alkatak, modern szempontból nézve, bizonyos inferioritást jelent. Az aurignac-fajta később jött kelet felől) s a kétfajta között éles harcok folytak, melynek eredménye az volt, hogy az aurignac-emberek magasabb intelligenciája győzött a neander-völgyiek durva ereje fölött, de teljesen ez utóbbiak egyáltalában nem pusztultak ki. Így a cro-magnon-fajta nem egyéb, mint egy keveréktípus a két előbbi között. Úgy hogy a jégkorszakbeli emberek mai utódjaiban két elem küzd egymással, egy nemesebb és egy durvább, „állatiasabb”. Minden jel arra mutat, hogy a neandervölgyi jellemvonások egy másodlagos „elállatiasodás” eredményét képezik, amiként pld. a gorilla is egy ilyen fejlődési processzus csúcán áll. Bizonyos már most, hogy a gorilla elődei a neandervölgyi fajtával legközelebbi rokonságban állanak. Hasonlóképen rokonságban áll az afrikai

néger-típus — melyet szerző minden tekintetben inferiöris fajtának tart — egyfelől a neandervölgyi emberrel, másfelől a gorillával. Így szerző csontváz- és agyvizsgálati eredménye gyanánt az ember fejlődési vonalában két típust különböztet meg: 1. a nyugati, melyhez a gorilla, a néger és a neandervölgyi fajta tartozik és 2. a keleti, melybe az orangot, az ausztráliait és az (ázsia- származású) aurignac-fajtát sorolja. Ez a két típus szerinte még ma is kimutatható Európa népességében, részben élesen különválva, részben keverten. Az eddig vizsgált európai agyvelők legnagyobb része a tiszta „keleti” típushoz tartozik, de vannak egyének félreismerhetetlenül „nyugati” agy-típussal. A fentebbiek alapján felállítja azt a követelményt, hogy szociális defektusokat mutató emberek ebből a szempontból vizsgáltsanak meg; nevezetesen, hogy nem tartoznak-e bizonyos jelek szerint a neandervölgyi típushoz. Így a született büntettes típusa újraéledne, de annyiban nem Lombroso értelmében, hogy nem beszélénk büntettes családokról, hanem arról, hogy az átöröklés néha bizonyos egyénekben ismét felszínre hozza a jellembeli és testi sajátságoknak egy káros kombinációját. Praktikus következtetés gyanánt azt a tételt vonja le szerző, hogy az egyes egyén megbüntetésénél fontosabb az átöröklési momentumok elhárítása, melyek az ilyen egyénekből kiindulhatnak. Ennek egyedüli módja, szaporodási lehetőségüknek megakadályozása.

**Volkswirtschaftliche Mitteilungen aus Ungarn.** 1911 december. Ein Rückblick auf das Wirtschaftsjahr 1911 c. alatt ezt írják: Nem tagadható, hogy a parasztság jóléte állandóan gyarapodik és hogy a nagybirtokosság helyzete sohase volt jobb, mint a mostani időkben. De azt is meg kell állapítanunk, hogy ... az állam mindent megtesz, hogy a mezőgazdák érdekeit előmozdítsa. Az átalakulás kedvező volt, az egész vonalon emelkedés történt, ami leginkább az élelmiszerek átalakulásában volt észlelhető. (A *Volkswirtschaftliche Mitteilungen aus Ungarn* című havonként megjelenő jelentékeny terjedelmű folyóiratot a m. kir. kereskedelemügyi minisztérium adja ki „a külföld tájékoztatására”!!)